

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

THE
DAŚA KUMÁRA CHARITA,
OR
ADVENTURES OF TEN PRINCES.

A SERIES OF TALES,
IN THE ORIGINAL SANSKRIT,

BY
SRÍ DAÑDÍ.

Horace Hayman

EDITED BY

H. H. WILSON, M.A. F.R.S.

MEMBER OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY, AND OF THE ASIATIC SOCIETIES OF CALCUTTA AND
PARIS; OF THE IMPERIAL ACADEMY OF ST. PETERSBURGH, AND OF THE ROYAL ACADEMIES
OF BERLIN AND MUNICH; PH. D. IN THE UNIVERSITY OF BRESLAU, AND BODEN PROFESSOR
OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF OXFORD; &c. &c. &c.

3^x
LONDON:

PRINTED FOR THE SOCIETY FOR THE PUBLICATION
OF ORIENTAL TEXTS.

SOLD BY
ASHER AND CO., BERLIN.

M DCCC XLVI.

Ind. L 901.2

1856, Oct. 22

John Street

DAŚA KUMÁRA CHARITA.

INTRODUCTION.

THE Daśa Kumára Charita, or "Adventures of the Ten Princes," has been selected for publication on account of its manifold claims on the attention of the cultivators of Sanscrit literature.

It is scarcely necessary to remind Sanscrit students, that the works hitherto published, conformably to the general character of Sanscrit composition, have been almost exclusively written in metre; and that the only specimens of prose which have been placed within their reach are the narratives of the Hitopadeśa, the occasional dialogue of the dramas, technical works on law or grammar, or Scholia on metrical texts. A continuous and standard prose composition is still wanting in printed Sanscrit literature, and the want is now supplied by a work written in a highly cultivated style, but entirely in prose; a work of deservedly high reputation among the learned of India, and one presenting various objects of interest to the scholars of Europe.

The style of the Daśa Kumára Charita is of that elaborate description which has induced native scholars to ascribe to the work the denomination of a Kāvya, or Poem. It is not uniformly, however, of a poetical elevation; and although passages occur in which, from the use of compound words of more than ordinary length, from a complicated grammatical structure, and from a protracted suspension of the governing term, it may be somewhat difficult to discover the precise meaning; yet in general the language is intelligible as well as elegant, and can occasion no great embarrassment to a

practised scholar, while it affords him a useful example of classical prose composition.

While the language of the *Daśa Kumāra Charita* is recommended by its general character, it furnishes also, in some of its peculiarities, an advantageous opportunity for the study of a portion of Sanscrit Grammar, of which examples are not often multiplied, particularly in metrical works. Although not written, like the *Bhaṭṭi Kāvya*, purposely to illustrate grammatical forms, yet the writer particularly affects the use of derivative verbs, and presents a greater number of causal and desiderative inflexions than can be found in any other composition. Whether he, at the same time, purposely omitted the different tenses and persons of the intensive or frequentative verb, tradition has not recorded; but it is very remarkable that, amidst the copiousness of the forms specified, the inflexions of the frequentative verb do not appear. Such fancies as the exclusion of certain words or grammatical forms are not unknown in Sanscrit literature, especially at the period at which this work was probably written; a period at which, although not yet wholly corrupted, an elaborate and artificial style of writing had begun to supplant the simple and more elegant models that had been furnished by the writers of the school of *Kālidās*.

Tradition affirms the contemporary existence of *Daṇḍī*, the author of the *Daśa Kumāra Charita*, and *Bhoja Deva*, Raja of *Dhār*, the celebrated patron of men of letters at the end of the tenth century. The internal evidence of the work is not at variance with the traditional date, for it describes both the political and social condition of India at a period anterior to the Mohammedan conquest, and no mention is made of the Mohammedans, except as merchants or as navigators, or rather, perhaps, pirates, in which capacities the Arabs are likely to have been known to the Hindus before the establishment of the slaves of Mohammed Sām at

Delhi, and the desolation of Ujayin, in the immediate vicinity of Dhár, by the second of the dynasty, Altmash. In truth, the perfect preservation of the political divisions of Central India, and the consistent delineation of manners unmixedly Hindu, might warrant the attribution of a still earlier date, but that this is opposed by tradition. The style would not be incompatible with an earlier æra, as it is not more elaborate than that of Bhavabhúti, who wrote in the eighth century, although it bears, perhaps, a closer affinity to that of parts of the Mahánátaka, a drama ascribed to Bhoja himself.

In contradiction, however, to the date usually assigned to the work, or to any earlier æra, we have one internal proof that it is later even than the reign of Bhoja, for the last of the stories relates to a prince who is said to be a member of his race—the Bhoja vanśa—implying, necessarily, the prior existence of that prince. This would be fatal to the evidence of the tradition, as well as of the general tenor of the composition, if there were not a possibility that the story in which the Bhoja vanśa is alluded to is not a part of the original work. It is universally admitted that the Daśa Kumára Charita was left unfinished by the author, and no specification is to be found of the point at which it terminated. The story in question ends abruptly, and would so far confirm the general admission, being in that case Dañdí's own composition: but the style undergoes a change, and the language is less elevated, and the incidents are more diffusely narrated. These considerations suggest some doubt of the genuineness of this portion of the work, although they are not sufficient to justify a conclusive opinion. If the work be, as it stands, the composition of Dañdí, he must have flourished some time after Bhoja—not long, however—and in the time of some of his immediate descendants, as the mention of the Bhoja vanśa is clearly intended to be complimentary. This would not be incongruous with the priority of the author to the Mohammedan

conquest ; and we shall perhaps be not far wide of the truth in placing his composition late in the eleventh or early in the twelfth century.

A work on Alankára, or Rhetoric, the Kávyádarśa, is also attributed to Daṇḍi. It is not often met with, but there is a copy in the Bodleian Library. It is not of great extent, but the rules are illustrated by examples, taken, it is affirmed, from different authors : unluckily the authors are not named, and it would be a work of time and labour to identify the passages cited : apparently there are some from the Mahābhārata and Rāmāyaṇa, and from the writings of Kālidāsa, but there is nothing sufficiently ascertained to warrant any inference of the date of the composition.

The date of the Daśa Kumāra Charita is not the only circumstance connected with it of a questionable character. The very name of the author suggests an uncertainty. Daṇḍi properly designates a "staff bearer," but is commonly applied to a sect of religious mendicants, who profess to be the spiritual descendants of Sankara Achārya, a reformer of the eighth century, and who are so termed because they carry a slender daṇḍ, or wand. Many of the order have been literary characters ; and it is not impossible that one of them may have amused his leisure with inventing the stories in question, however inconsistent with his religious meditations. The work would thus be that of a daṇḍi, not of Daṇḍi ; but it is not generally so considered, Daṇḍi being ordinarily regarded, in this instance at least, as a proper name, and associated with the usual honorary prefix, or Sri Daṇḍi.

The Daśa Kumāra Charita, as universally recognised, not only ends abruptly, but begins in an equally abrupt manner, introducing the reader at once to persons and events with whom he has no previous acquaintance. This defect is supplied by an Introductory Section, the Pūrva Píthiká,

or Preliminary Chapter. This Introduction is commonly ascribed to Dañdī himself; but as it is somewhat less ambitiously written, and as the incidents related are, in one or two cases, briefly repeated in the body of the work, and with some contradictions, doubts have been started as to the accuracy of the attribution. If not the composition of the same hand, it must be one of nearly the same time and the same school, and may be regarded as the work of one of the author's disciples. Its general congruity, however, with the acknowledged composition of Dañdī renders it not improbably his work.

The same is not pretended of the Sesha, or Supplement to the Charita, a continuation and conclusion of the stories. This is the avowed composition of Chakrapāñi Dīkshita, a Mahratta Brahman, and is written in a style which aspires to surpass that of the original. While, however, more laboriously constructed, and, in consequence, more difficult of interpretation, it falls very far short of its model in purity and vigour; and, as the narrative is puerile and meagre, it offers nothing to repay the trouble of its perusal. It is of considerable length, and on that account, as well as of its want of interest, it has not been thought desirable to perpetuate it by the press.

The introductory portion of the Dasa Kumāra Charita has been twice remodelled and arranged, in an abbreviated form and in verse. One of these versions was made by a celebrated Dakhini writer, Appa or Apyaya Dīkshita, the author of a standard work on rhetoric, the Kuvalāyānanda. He was patronised by Krishṇa Raya, Raja of Vijayanagar, in the beginning of the sixteenth century. This abridgment was printed at Serampore in 1804, along with the Hitopadesa and the Satakas of Bhartri Hari. A similar metrical abridgment of the introduction bears the name of Vināyaka, but nothing more is known of the author. Both these abridgments are exceedingly inferior to the original in style

and in interest. Neither contains more than two hundred slokas, and they are both too much compressed to allow of any detailed description of the incidents narrated in the original: the narration is consequently scanty and dull, and not seldom obscure.

A writer who calls himself Mahārājādhirāja Gopinātha has undertaken the bolder task of correcting or ameliorating (Sansodhanam) the text. Like the two preceding, his introduction is in metre, and in three sections, but they contain six hundred and seventy-nine slokas, and are therefore much more diffuse. In the body of the work the author reverts to prose, where his so-called improvement—really a disfigurement—consists in the occasional amplification or explanation of the incidents of the original, the text of which, with such occasional interpolations or substitutions, is given without any alteration. The story is also carried on to completion.

There is also a Commentary on the text of the Daśa Kumāra by Siva Rāma Tiwāri, a Brahman of Benares. It is not without utility, as explaining a few unusual terms, but it is less comprehensive than could be desired.

The subjects of the stories of the Daśa Kumāra are those taken from domestic life, and are interesting as pictures of Hindu society for centuries probably anterior to the Mohammedan conquest. The portrait is not flattering: profligacy and superstition seem to be the characteristic features;—not, in general, the profligacy that invades private happiness, nor the superstition that bows down before imaginary divinities, but loose principles and lax morals, and implicit faith in the power of occult rites and magical incantations. The picture does not want some redeeming traits, and the heroes are described as endowed with enterprise and hardihood, with inviolable devotedness to their friends and kindred, and with tender and constant attachment to the objects of their affection. The opportunities which are afforded to the youth of

both sexes of forming connexions are of remarkable facility ; and the absence of any intimation that the bonds which are so easily contracted are to be considered of brief duration, gives a character of respectability to the very informal unions which take place. The parties however, it must be remembered, are of those classes—the regal and military—among whom marriage by mutual consent, the Gandharba viváha, is a recognised legal compact.

The work presents a great number of names of cities and principalities, of which few vestiges remain. They are to be found, however, in the Puráñas, in the travels of the Chinese in the fourth and sixth centuries, and in the records of the Rajput states ; and no doubt define the political divisions of the country which subsisted from a remote period until the subversion of the whole by the tide of Mohammedan invasion. In this respect the work may be considered of historical value, as adding contemporary testimony to the correctness of the political position of a considerable part of India, as derived from other sources of information. A brief sketch of the substance of the stories will best illustrate the light which they are calculated to reflect upon the social and political condition of India during probably the first ten centuries of our æra.

The introduction to the *Dāśa Kumāra* brings us acquainted with Rájahansa, king of Magadhá, or South Behar, the capital of which is Pushpapura, another name for Pataliputra, the ancient Palibothra and modern Patna, the identity of which, generally admitted, has been recently confirmed by the discovery of the course of the old bed of the Són river, which united with the Ganges in the immediate vicinity of the city, conformably to the statement of Arrian, that Palibothra was situated near the confluence of the Erranoboas (the Hiranyabáhu, a synonym of the Són) and the Ganges. For this conclusive evidence we are indebted to Mr. Raven-

shaw, of the Bengal Civil Service (Memorandum on the ancient bed of the Són, J. As. Soc. B. No. 158). The term Pushpa-pura, the Flower-city, is synonymous with Kusumapura, and is essentially the same with what should probably be the correct reading, Pátali-pura, the Trumpet-flower city. A legend as old as the eleventh century, being narrated in the Kathá-sarit Ságara, published and translated by Mr. Brockhaus, has been invented, to account for the name Pátali-putra; but this has evidently been suggested by the corruption of the name, and does not account for it. That Patna was called Kusumapura, the Flower-city, at a late period, we know from the Chinese-Buddhist travellers, through whom the name Ku-su-mo-pu-lo became familiar to their countrymen.

Rájahansa, having engaged in warfare with Mánasára, the Raja of Málava (Malwa), was, in the first instance, victorious, but was finally defeated, and obliged to take shelter in the Vindhya forests, where his wife gave birth to a son, Rájaváhana. The Raja had three hereditary ministers (Kulámátyas)—a peculiarity in the tenure of office under Government, of which the modern history of Hindu princes affords examples—named Dharmapála, Padmodbhava, and Sita-varmá. Of these, the first had three sons, Sumantra, Sumitra, and Kámapála; Padmodbhava, the second, had two, Susruta and Ratnodbhava; and the third, Sitavarmá, two, Sumati and Satyavarmá. Of these, Kámapála, whose habits were dissolute, Ratnodbhava, who was curious of foreign travel, and Satyavarmá, who was of an ascetic temperament, withdrew from court, and wandered about the world; the other four remained with the king, and, upon the death of their fathers, succeeded to their stations. They partook of their master's fortune, and attended him in his retreat; and when the prince Rájaváhana was born, they also had each a son: Sumantra had Mitragupta; Sumitra, Man-

tragupta; Susruta had Visruta; and Sumati, Pramati. During Rájahansa's forest abode, also, there were brought to him or to his queen, on different occasions, five other youths, making, with the sons of the four ministers and Rájaváhana, the Ten Kumáras. Three of these were Arthapála, Pushpodbhava, and Somadatta, the sons, respectively, of the absent ministers, Kámapála, Ratnodbhava, and Satyavarmá; and the other two were Apaháravarmá and Upaháravarmá, who were the sons of Praháravarmá, the king of Mithilá or North Behar, and friend of Rájahansa. Coming to the succour of his friend, he had been involved in his misfortune, and, attempting to regain his country with the reliques of his force, he had been attacked by the foresters, the Savaras, and lost his baggage and attendants. His two children also fell into the hands of the barbarous tribes, and one of them was about to be offered as a victim to Chândi, when he was saved by the timely interposition of a Brahman. The sacrifice of human victims by the tribes inhabiting the hills and forests of South Behar is often alluded to in the fictions of this date; and the practice, we know, still prevails among some of them, although it seems to have been driven farther to the South, being most prevalent among the Khunds of Gumsir. It is not long since, however, that proofs of its existence on the frontiers of the Jungal Mahals were brought to the knowledge of the British functionaries.

The nine boys thus assembled were educated along with the prince, and became his constant associates. The particulars of their education present a curious detail of what were considered, no doubt, essentially princely acquirements. The use of various tongues, skill in arms, and the management of horses and elephants, acquaintance with tradition, with the rules of polity, with rhetoric and logic, and with

music, are qualifications sufficiently appropriate; but we should scarcely have expected to find the list extended to metaphysics, law, and the Vedas, and still less to astrology, medicine, magic, to proficiency in games of skill or chance, and dexterity in thieving; yet such is the author's *beau idéal* of princely training, and his narratives exhibit the practical application of those accomplishments. It is worthy of observation, as part of the internal evidence of the date of the work, that, besides the specification of the Vedas, Itithása, and Puráñas, the writings of Kautilya, more commonly called Cháñakya, and the Kámandaki, are specified as the authorities for the science of Níti, or polity.

As soon as Rájaváhana and his associates had attained a sufficient age, Rájahansa, in obedience to the injunctions of a pious Brahman, allowed them to set off to see the world. They departed together; but, in the course of a few days, Rájaváhana was induced by a stranger Brahman to leave his companions privately, and assist him in obtaining the sovereignty of the subterranean regions, or Pátála. The enterprise succeeds; but when the prince returns to the spot where he had left his friends, they are all gone. Alarmed by his disappearance, the youths had taken different directions in quest of the missing prince, and hence they severally met with separate adventures, the relation of which, when they at last find Rájaváhana, constitutes the matter of the *Dása Kumára Charita*.

The first whom prince Rájaváhana, roaming in search of his friends, encounters, is Somadatta. This youth has been instrumental in releasing the daughter of the Raja of Ujayin from the hands of the Raja of Láta, to whom she had been reluctantly conceded as a bride by her father; and has defeated the forces of Láta, and killed the king in single combat; in requital of which exploits the Raja of Ujayin gives

his daughter to Somadatta, and adopts him as Yuva raja, his colleague and successor. He is on his way with his bride to the temple of Mahákála, when he falls in with his prince. Mahákála was one of the twelve Siva Lingas, which were in high repute about the time of the Mohammedan invasion. The country of Láfa was better known, apparently, to ancient than to modern geography, being the Lár or Larike of Ptolemy, and applied to the country south of the Nerbudda, and along the Tapti, corresponding with Nimaaur and Kandesh.

While yet in company with Somadatta, Rájaváhana is joined by another of his companions, Pushpodbhava. This adventurer, in the course of his peregrinations, was surprised by the fall of a man from a precipice upon his head, who proved to be his father, the merchant Ratnodbhava, the son of the minister, the elder Pushpodbhava, who had been wrecked on his voyage from the island of Kálayavana sixteen years before; and having, on that occasion, lost his wife, had been miserable ever since; until at last, unable to support his affliction longer, he casts himself from a rock, and is picked up by his son. Presently afterwards Pushpodbhava prevents a woman from burning herself, who proves to be his mother, and having brought his parents together he conveys them to Ujayin. Here he falls in love with a merchant's daughter, whom he meets at the house of a friend, and she returns his affection. She is wooed, however, by the Prince of Ujayin, Dáruvarmá, and is apprehensive of his violence. By Pushpodbhava's advice, she gives out that her chamber is haunted by a Yaksha, an evil spirit, and that she will wed the person who shall free her from his presence. Dáruvarmá defies the goblin, and is visited by the damsel, when Pushpodbhava, disguised as a female attendant, beats him to death. The catastrophe is ascribed to the wrath of the spirit, and no further

inquiry is made: the ceremony of exorcism is performed, and Pushpodbhava marries the damsel. This story turns upon a superstition common in the East, and familiar to us in the adventures of Tobias, although in this case it is employed very coolly as the pretext of murder. Dáruvarmá is represented, however, as odious for his profligacy and tyranny, and the infliction of deserved punishment is considered as justificatory of the crime.

Rájaváhana resides for some time with his friends at Ujayin, when he beholds, at the festival of Kámadeva, Avantisundarí, the daughter of Mánasára, the conqueror of his paternal kingdom, but who had resigned his sovereignty to his son Darpasára. He again had gone to Rajgiri to perform austere penance, and had appointed his cousins Dáruvarmá and Chandravarmá in his place during his absence. The former of these, as has been just mentioned, has been killed, and Chandravarmá reigns alone. The princess and Rájaváhana are mutually smitten, and, through the contrivance of a friendly magician, are legally married in the actual presence of Chandravarmá, the viceroy being made to believe that the scene is a mere delusion. With this incident terminates the Purvá Píthiká, or Introductory Section.

The first section of the body of the work represents Rájaváhana as domesticated in the interior apartments of the palace as the husband of Avantisundarí. During their repose the prince and his bride are disturbed by a dream, and, on awaking, find the feet of the Prince firmly bound by silver fetters. The princess is imprudently vociferous in the expression of her terror, and the attendants echo her clamour so loudly as to alarm the guard, who enter and discover Rájaváhana. Chandravarmá commands Rájaváhana to be put to death, but the execution is prohibited by the interposition of Mánasára, who, although abdicated, exercises some influence

over his son's deputy, and has no objection to Rájaváhana as a son-in-law. Chandravarmá confines Rájaváhana in a wooden cage, and refers his sentence to Darpasára, who is engaged in austerities at Rajgiri, and in the meantime marches against Sinhavarmá, the king of Anga, and besieges his capital, Champá, a name still preserved by a village in the neighbourhood of Bhagalpur. Rájaváhana in his cage accompanies the march. Sinhavarmá, sallying from Champá, is taken prisoner, and the city falls into the hands of the victor; so does the Princess Ambáliká, of whom Chandravarmá is enamoured, and whom he determines to wed.

After the action, a messenger arrives from Darpasára, commanding that Rájaváhana shall be put to death without delay. Chandravarmá accordingly orders that while he goes to solemnize his nuptials Rájaváhana shall be brought forth to be thrown under the feet of a fierce elephant. While expecting the execution of the sentence, the chain falls from the feet of Rájaváhana, and becomes a nymph of air—an Apsaras—condemned to that form by the anger of a Muni whom she had offended, and picked up by Mánasára, a genius of the air, one of the Vidyádharas, to whom Avantisundarí had been promised by her brother. Finding, in one of his nocturnal peregrinations, that the lady had chosen another lord, Mánasára imposed the fetters on Rájaváhana, and caused his detection. The time of the nymph's transformation has now expired, and she takes her departure, leaving Rájaváhana at liberty, having been previously removed from his cage.

A clamour now arises that Chandravarmá has been killed. Rájaváhana, in the confusion, mounts the elephant appointed to crush him, strikes down the driver, turns the animal towards the palace, and invites aloud the brave man who has slain the tyrant to come to him for protection. The murderer accepts the summons, rushes through the crowd, springs

upon the elephant, and proves to be one of the Prince's friends, Apaháravarmá. They defend themselves valiantly against the followers of Chandravarmá, until intelligence is brought of the arrival of Sinhavarmá's allies, with a host before which the troops of Ujayin have fled. Their safety, and that of the king of Champá, is now ensured. Among the allies of the latter, Rájaváhana finds all the rest of his old companions, and by his desire they severally relate to him their adventures.

Apaháravarmá's story forms the subject of the second book, and is perhaps the best in the collection, being more rich than the others in varied incidents. Searching for the prince, he repairs to a celebrated hermit, Maríchi, to consult him where Rájaváhana is to be found. Maríchi desires him to remain at Champá, and he will hear of his friend, and entertains him with his own adventures, having been beguiled into the love of a courtesan named Kámamanjarí, who had wagered her liberty with another of her class that she would lead the holy man into folly. She succeeds, persuades him to accompany her to the city, wins her wager, laughs at her lover, and sends him back to his hermitage overwhelmed with shame and self-reproach. The story presents a curious picture of the pains taken with the education of public women. Not only were their health, their physical development, and personal beauty attended to ; not only were the graces of deportment and elegance of attire and ornament sedulously studied, but their intellectual training was an equal object of vigilance ; and they were taught a variety of subjects calculated to heighten their fascination and strengthen their understanding. Dancing, music, and acting formed their profession, and they were also taught to paint, to dress delicate dishes, to compound fragrant perfumes, and to dispose tastily of flowers ; to play various games ; to read, to write,

and to speak different languages ; and they were instructed superficially, it is said, in grammar, logic, and metaphysics. A remarkable picture is also drawn of the devices resorted to, to bring them into public consideration, many of which may find a parallel in the contrivances by which public performers in European countries are sometimes forced into popularity. Apaháravarmá, piqued by her cleverness, determines to humble the conceit of Kámamanjarí, and sets off to Champá.

On arriving near Champá, Apaháravarmá finds a man by the road-side apparently in great distress. He proves to be another victim of Kámamanjarí's arts, formerly an opulent merchant, but ruined by his attachment to her, and he is now an inmate of a Buddhist convent. He is called, from his ugliness, Virúpaka. He repents his abandonment of the faith of his ancestors, and is desirous of returning to it. Apaháravarmá recommends him to remain as he is for a short time, until he shall be replaced in possession of his property, which he undertakes to recover. The incident is worthy of notice, as indicating the cotemporary existence of the Buddhists at the date of the work, and an additional confirmation, therefore, of its not being later than the tenth or eleventh century ; as after that period notices of Buddhists by Hindu writers are rare and inaccurate.

Having proceeded into the city, Apaháravarmá enters into a gambling-house, such places being licensed under Hindu rule. Here he wins a considerable sum of money, and establishes his credit both for skill in play and for liberality, distributing half his winnings among the assistants. He then sallies forth well armed to perpetrate house-breaking, another of the accomplishments of princely education, but falls in with a young and beautiful woman, Kulapáliká, the daughter of Kuveradatta, who has run away from home to avoid a marriage with Arthapati, a rich merchant, to whom her

father has promised her, having previously betrothed her to Dhanamitra, also a merchant, but who has become impoverished by his munificence. He is still the object of Kulapáliká's affection, and she is on her way to her lover when encountered by Apaháravarmá. He sympathizes with her distress, and conducts her to Dhanamitra, with whom he becomes united in most intimate friendship, and to whose union with Kulapáliká he engages to obtain her father's consent. In furtherance of this scheme they take Kulapáliká home, and with her aid plunder her father's house of every thing of value. They leave the damsel at home, and return to the house of Dhanamitra, plundering the residence of Arthapati on their way, and concealing their booty in a thicket.

The loss of property has the effect of suspending Kulapáliká's marriage, and in the meantime Dhanamitra, by desire of his friend, takes an old leather purse to the Raja of Anga, and tells him that, having repaired to a forest to put an end to his life, in consequence of her father's refusing to grant Kulapáliká to him, he was met by a holy man, who withheld him from self destruction, and presented him with a purse, which, he said, in the hands of a merchant or a courtesan who should not have wrongfully appropriated the property of others, would prove a source of inexhaustible wealth—the purse, in fact, of Fortunatus. This he offers to the King, who not only declines to accept it, but promises to protect him in its safe possession. The story spreads, and its truth is confirmed by the return of Dhanamitra to his former profuse liberality, the funds of which are derived from the stolen property. Among others, Kuveradatta, hearing of Dhanamitra's recovered affluence, grows cold to Arthapati, and gives his daughter to her former affianced husband.

Shortly afterwards, Rágamanjarí, the younger sister of

Kámamanjarí, makes her appearance as a public performer, with great success and with unsullied reputation. She and Apaháravarmá become mutually enamoured, but their union is prevented by her mother and sister, who look upon Apaháravarmá as a pauper. The objection is overcome by his undertaking to steal the "inexhaustible purse," and give it to Kámamanjarí, provided she fulfil the condition of restoring their property to those whom she had reduced to poverty. Accordingly the Buddhist Virúpaka recovers his wealth.

Dhanamitra, acting in concert with Apaháravarmá, complains to the Raja of the loss of his purse, and after a time Kámamanjarí is called before the Raja and accused of the theft. At the suggestion of Apaháravarmá the crime is imputed to Arthapati, who is consequently banished, and whose property is confiscated.

Apaháravarmá, in a fit of extravagant bravado, attacks the patrol, and is taken prisoner. The charge of the gaol has lately devolved on Kántaka, a vain young man, who threatens the prisoner with eighteen kinds of torture and final death, unless he restores all the wealth he has stolen, and particularly the inexhaustible purse, which he is said to have carried off. The Raja, at Dhanamitra's request, promises him liberty if he will restore it. In the meantime Rágamanjari and the Raja's daughter Ambáliká have become intimate friends, and the latter is prepared to share the affections of Apaháravarmá. The latter has a rival in Kántaka, who flatters himself that the Princess loves him. He is encouraged in this belief by Srigáliká, the nurse of Rágamanjari, and emissary of Apaháravarmá, who also persuades him that the lines in his hand announce his elevation to the kingdom, and that if he could make his way into the interior of the palace, which adjoins the gaol, Ambáliká would wed him. Kántaka applies to Apaháravarmá, as a skilful house-

breaker, to help him, promising to set him free, but secretly purposing, as he informs Srigáliká, to confine him again and put him to death. Apaháravarmá consents, and makes an excavation under the prison walls, by which he and Kántaka might pass into the palace; but he takes an opportunity of killing Kántaka, in anticipation of the deadly project entertained by the latter, and proceeds alone into the apartments of the Princess. He finds her asleep, delineates his portrait on the wall, with a verse imparting a hope that she may not suffer the pangs of love by which he is afflicted, and returns to the prison. He then liberates the former governor, who was also in detention there, and, with his consent, makes his escape.

Ambáliká, on waking, beholds the drawing, and reads the verse, and is enamoured of the author. Her union with him is accomplished, when Chandravarmá besieges Champá, and, after the capture of the Raja, seizes the person of the Princess, and compels her submission to a public celebration of their nuptials. Apaháravarmá, having directed his friend Dhana-mitra privately to assemble a party of citizens round the palace, passes into it in the garb of one of the attendants, and, as Chandravarmá attempts to take the shrinking hand of Ambáliká, approaches and stabs him. In the confusion he snatches up Ambáliká, and carries her to his friends, under whose protection he gains the innermost chambers, and prepares to defend himself, when he hears of the arrival of Rajá-váhana, whom he joins in the manner above described. This closes the second section, constituting a large proportion of the whole.

In the third chapter the other son of the king of Mithilá, Upaháravarmá, narrates his adventures. He had repaired to his own country, Mithilá, in search of the Prince, and thus met with a female ascetic, who proved to have been his nurse

who lost him in the woods in the manner related in the Introduction. His father, Praháravarmá, on returning, found his kingdom occupied by the sons of his elder brother, with Vikatávarmá at their head, and has been defeated by them and thrown into prison, together with his queen. Upaháravarmá determines to effect their rescue, and, through the agency of his nurse's daughter, contrives to win the affections of Vikatávarmá's queen, offended by the dissolute manners of her husband. At the suggestion of Upaháravarmá she persuades the Raja, who is remarkable for his ugliness and deformity, that a mystical rite has been communicated to her, by which he may be transformed into perfect symmetry and beauty. He falls into the snare, and is murdered by Upaháravarmá, who then openly assumes his throne as the metamorphosed Raja. The intended change had been made the subject of previous report, and its possibility, through the power of magic, was not doubted—a probable illustration of the credulous superstition of the author's times. The belief of the ministers is confirmed, also, by Upaháravarmá's acquaintance with certain secret projects of his predecessors, which he had revealed to the Ráni as a preliminary condition of his transformation. They are all of an iniquitous tenor, and are reversed by Upaháravarmá, with the applause of his counsellors. Among these was the intention of defrauding a Yavana merchant of the fair price of a very valuable diamond which he has for sale—a notice which is interesting as a proof of the intercourse of foreign traders, Arabs or Persians, with India before the Mohammedan conquest. Another was, the purpose of taking off the Raja Praháravarmá by poison—a crime which justifies Upaháravarmá's proceedings. He sets his parents at liberty, and places his father on the throne, receiving from him the office of Yuva raja, in which capacity he commands the army sent by the Raja of Mithilá to

the aid of the Raja of Anga, and, consequently, meets with Rájaváhana.

The fourth chapter contains the story of Arthapála's adventures, comprising those also of his father, Kámapála, the son of one of Rájahansa's ministers, who had early disappeared from court, and who is now King of Kási, or Benares, which city Arthapála visits. We find the celebrated ghát Mañikarñiká named; but instead of Visveswaru, the form of Siva now worshipped there, we have an older appellation, one found in several of the Puráñas, or Avimukteswara. Arthapála encounters a man in deep affliction, and, inquiring the cause, learns that he is in despair on account of the danger of Kámapála, late minister of the King of Kási, who had been his benefactor. Having been struck by the strength and resolution of this man, named Púrñabhadra, in baffling and putting to flight an elephant by whom he was to be put to death for thieving, Kámapála pardoned him, took him into his confidence, and told him his adventures. Having quitted Pushpapura he came to Benares, where he beheld the Princess Kántimati, the daughter of Chañdasinha. A love match takes place between them, the result of which is the birth of Arthapála, who is secretly removed and exposed in a cemetery, where he is found by Tárávali, a Yakshini, who carries him to the Queen of Rájahansa, as mentioned in the Introduction. The intrigue is discovered by the Raja, and Kámapála is seized, and is to be put to death. He makes his escape, and hides in the forests, where Tárávali, who had been his wife in two preceding births, when he bore the names of Saunaka and Sudraka, comes to his succour, and again becomes his bride. With her aid he gains unperceived admission into the sleeping apartments of Chañdasinha, wakes him from his sleep, and intimidates him into acknowledging him as his son-in-law, and as Yuva raja.

On his death his son Chañdaghosha becomes Raja, with Kámapála's assent, and on his dying early the latter inaugurates Sinhaghosha, the son of Chañdaghosha, as king. A faction is formed against the minister, and the prince is persuaded that he has caused the death of his predecessors, and will attempt his life if not anticipated. Kámapála is therefore seized, and ordered for execution. Púrñabhádra, in despair, is about to put an end to himself.

While Arthapála considers how he may rescue his father, a poisonous snake shews itself, which he, safe in his knowledge of mantras or charms, secures. With this he departs to where his father is led to his fate, and in the crowd throws the snake upon him, which bites him, and he falls apparently lifeless, the fatal operation of the venom being counteracted by Arthapála's magical powers. He is supposed to be dead, and is carried to his dwelling. His wife Kántimati, privily apprised, through Púrñabhádra, of her son's device, obtains permission to burn herself with the body, and a pile is constructed in the court-yard of Kámapála's house within an enclosure, into which Kántimati enters alone—peculiarities in the performance of the Sati unknown to the practice of later years. Kámapála, resuscitated and reunited to his wife and son, collects his friends, and puts his dwelling into an attitude of defence. The Raja, hearing of his recovery, besieges him. Arthapála constructs a tunnel leading to the royal palace, with the intention of carrying off Chañdaghosha: when half way through he comes upon a spacious subterranean chamber, where Manikarniká, the daughter of Chañdaghosha, had been secreted by her grandfather, who destined her to be the bride of Darpasára, the son of Mánasára, king of Malava, and had shut her up that she might not make a different election for herself. Chañdasinha had died, however, without accomplishing his object, and Manikarniká, with

her nurse and attendants, had continued in their hiding-place, well supplied with all necessities, but in other respects unnoticed, until she had attained a marriageable age. Arthapála, although he admires the princess, pursues his purpose, and, by the communication with the subterranean chambers, enters into the Raja's sleeping apartment, and carries him a prisoner back to the dwelling of Kámapála, who then administers the kingdom. The Princess is married to Arthapála, who becomes Yuva raja, and leads an army to the assistance of the King of Anga.

The fifth section relates the adventures of Pramati, who is here represented as the son of Kámapála by the Yakshini Tárávali, and not, as in the Introduction, the son of Sumati. Arthapála is there also called the son of Tárávali, while, as we have seen in the preceding narrative, he is described as the son of Kántimati. Either the author has been nodding, or the Introduction is the work of a different writer, who has been heedless or forgetful of the narrative of his predecessor. While on his journey Pramati is benighted in a forest on the Vindhya mountains, and, recommending himself to the protection of the local divinities, goes to sleep beneath a tree. While asleep he fancies himself transported to the interior of a palace, where a princess is sleeping among her attendant damsels; that he reclines beside her; that she awakes, and they exchange looks, but fall asleep again: when he wakes he finds himself still in the forest. There presently appears to him a nymph, who declares herself to be Tárávali, the bride of Kámapála, who had left his house in anger, and had consequently become an evil spirit for a twelvemonth. The term of her penance had expired on the preceding evening, and she was on her way to the neighbouring city of Srávastí, when she was arrested by Pramati's invocation, and conveyed him to the chamber of Navamálíká, daughter of Dharma-

varddhana, Raja of Srávastí. In the morning, before dawn, she brings him back to the forest, and then recognises him as her own son by Kámapála. She leaves him to seek his fortune, and he repairs to Srávastí to endeavour to obtain the hand of the princess. On the way he stops at a cock-fight, and there contracts a friendship with an old Brahman. He then proceeds to Srávastí, where, in a garden in the suburbs, he is noticed by one of the attendants of the princess, who has a portrait in her hand, which proves to be his own. It is the work of Navamáliká, who has delineated it in the hope of discovering the original, whom she has seen, as she supposes, in a dream. A plan is devised to effect their union. The old Brahman takes Pramati, in the dress of a female, to the Raja, and introduces him as his daughter, who has been betrothed some time, but whose bridegroom is absent. The pretended father therefore professes to go in search of him, and asks to leave his daughter in the care of the Raja, to which the latter consents. Pramati thus obtains access to his mistress. After a short time he contrives to make his escape and assume his own semblance, and returns with the Brahman as his son-in-law to claim his bride. The bride, however, is not forthcoming, and the Raja, to divert the dreaded imprecation of the Brahman, consents to give his own daughter as a substitute for the missing damsel. Pramati thus becomes the son-in-law of the Raja, and leads his troops to Anga, where he finds his prince.

Mitragupta next narrates his proceedings, in the sixth section, at Dámalipta, in the Suhma country, the king of which is Tungadhanwá. By propitiating Vindhyaśiní he obtains two children, a son and a daughter, on condition that the former shall be subordinate to the husband of the latter, and that the daughter shall annually exhibit her skill in playing at ball, in honour of the goddess, until she meets with her

destined husband, of whom she is to be allowed the free choice. She is called Kandukavatí, her brother, Bhímadhanwá. Mitragupta beholds the pastime of the princess, which is described with singular minuteness of detail, and they become mutually enamoured, carrying on a communication through Chandrasená, the foster-sister of the princess, who is the object of the young prince's affection, but who is attached to a different person, one Koshadása. Mitragupta forms an intimate friendship with him, and devises schemes for their joint success, when he is seized by order of Bhímadhanwá, and thrown, fettered, into the sea. With the aid of a strong plank he floats until he is picked up by a Yavana vessel, apparently intimating an Arab ship. He has not changed his lot to advantage, and is about to be maltreated, when the vessel is attacked by another ship from the shore. Mitragupta encourages the crew to resist, and, being let loose, animates them to board and capture their assailant, the captain of which proves to be Bhímadhanwá. He is taken on board the Yavana vessel and confined, when a contrary wind rises, and carries the ship out of her course to a distant island, abounding with fruit and fresh water. They anchor, and Mitragupta goes on shore. He meets with a Rákshas, who threatens to kill him unless he answers correctly to the questions, What is that which is naturally cruel? What is the great wish of a householder? What is love? What overcomes difficulties? To which he replies severally, The heart of a woman; A virtuous wife; Determination to possess; Intelligence; and illustrates his replies by four narratives, of each of which a woman is the heroine. These narratives present some curious pictures of manners, and several incidents which are to be found in other compilations, particularly the third story, in which the wife of a merchant is made to appear, in the estimation of her husband and the Panchayat, or Council of the city, a

Dákini, or woman who obtains supernatural powers by an impure intercourse with the spirits of ill, who haunt the ground where the dead are buried. The point of the story is found in the first narrative of the Baitál Pachísí.

The Rákshas is pleased by the stories he hears, and promises Mitragupta his friendship. He is presently called upon to prove it. A brother Rákshas is seen in the sky, carrying off a female, evidently against her will. Mitragupta's friend ascends to the rescue, and the ravisher drops the damsel, who proves to be Kandukavatí. Mitragupta sets sail with her, and arrives at Dámalipta in time to save the lives of the King and Queen and all the chief citizens, who had vowed to starve themselves to death on the banks of the Ganges. He restores the Princess and her brother to their parents, and is gladly accepted by them as their son-in-law. Tungadhanwá is one of the allies of Anga, and Mitragupta has come to Champá in command of his troops.

The adventures of Mantragupta form the subject of the seventh chapter. He arrives at Kalinga, and goes to sleep on the edge of a lake bordered by a thicket contiguous to the burning-ground of the dead. He is wakened by a conversation between two goblins relating to a Siddha, an ascetic, who has acquired magical powers; and, curious to know what it means, follows them privily to where their master is seated, decorated with ornaments of human bones, smeared with ashes, wearing braided hair, and feeding a fire by dropping into it, with his left hand, seeds of mustard and sesamum. At his command the Princess of Kalinga, Karnalekhá, is brought by one of his ministering demons before him. The ascetic seizes her by the hair, and is about to cut off her head, when Mantragupta rushes upon him, and decapitates him with his own sword. He hides the head and hair in the hollow of a tree. The spirits present, wearied of the tyranny

d

and cruelty of the magician, praise the youth for his courage, and declare themselves his servants. He desires them to convey the Princess to her apartments, but she implores him to accompany her, and they are both carried into the palace, where Mantragupta remains undiscovered.

The King of Kalinga, Karddana, moves in the hot season with his family and suite to the sea-shore, to spend a few days encamped upon the sand. While amusing himself with songs and music and merry-making he is suddenly attacked by the flotilla of the King of Andhra, and, with his wife and daughter, carried prisoner to Andhra, leaving Mantragupta overwhelmed with despair. He hears, after a short time, that Jayasinha, the King of Andhra, wooes Karnalekhá to become his queen. A report, however, prevails that a Yaksha loves the Princess, and that unless he can be put to flight by a powerful sorcerer, the Raja's suit cannot be safely prosecuted. Mantragupta avails himself of the hint, and sets off for Andhra in the character of a magician, dressed in the tangled hair of the Siddha whom he had decapitated, and accompanied by disciples who spread his reputation through the country. The King soon hears of his fame, and applies to him for aid. After some pretended hesitation, he desires the Raja to plunge at midnight into a neighbouring pond, having previously had it dragged to remove all its living creatures, and surrounded it at some little distance by guards to prevent any one's approach. By doing this, and in consequence of the magic rites which he, the pretended sorcerer, has practised, he will issue forth with a person entirely metamorphosed, and such as the Yaksha will be unable to resist. With these instructions the pretended ascetic takes his leave of the Raja, professing that he has tarried longer than was consistent with his religious observances in the same place. He accordingly sends off his followers, but secretes himself in a hollow which

he has previously dug in the bank of the pond. The King conforms to the directions he has received, but, when he is under water, is seized by Mantragupta, and stifled. His body is concealed in the hollow, and his enemy comes forth from the water as representing the Raja. The guards, deeming it impossible that any other person could have issued from the pond, acquiesce quietly in the substitution, and escort Mantragupta to the palace, where he privately communicates the truth to the princess and her parents, and, with their concurrence, marries Karnalekhá according to the ritual. Her father, Karddana, becomes King of both Andhra and Kalinga, and sends his son-in-law to succour his ally the Raja of Anga.

One incident of this story, the transformation of the person, is repeated from the story of Upaháravarmá; but the narrative is peculiar in the locality of the incidents, the sea-coast of Kalinga, and in making Andhra, the ancient Telingana, a maritime power. There is also an allusion to the predominance of heretical opinions, either Buddhist or Jain, in Andhra; as Mantragupta, when Raja, orders the temples of Siva, Yama, Vishnu, and other gods, to be revered, to the discomfiture and shame of the infidels or Nástikas.

The last of the narratives is attributed to Visruta, who, while wandering in the Vindhya forest, meets with the young Prince of Vidarbha, or Berar, and extricates his solitary attendant from a well into which he had fallen while seeking to procure water for the boy, who is exhausted with hunger and thirst. The Prince is of the family of Bhoja: his grandfather, Punyavarmá, is described as a Prince of superior merit; but his father, Anantavarmá, is led by vicious companions into habits of dissipation, which end in the loss of his kingdom and life. The arguments which are urged by one of his favourites in behalf of idle pleasures, and in detraction of grave advisers and ministers, while they speak

the language of the profligate in all ages, afford some curious insight into the abuses of official authority which prevailed in Indian Governments at the time of the composition. There is also, in the account of the feudatories of Anantavarmá, whose disaffection is the cause of his death, an interesting enumeration of the principalities bordering on Berar, to the north and west. Some of them must be identical in topographical situation with the provinces of the Mahratta principality, but the name Mahratta does not occur. It is found in older writings as Maháráshtra; but the kingdom appears to have been broken up in the middle ages into a number of petty states, among whom the ancient name was forgotten, or it was applied to the people, not to the territory; a circumstance which is equally applicable to modern times, in which we have "the Marhattas," the people of Kandesh, Poona, and the Konkan, not of Maháráshtra.

After the death of Anantavarmá, his Queen, Vasundhará, with her daughter, Manjuvadiní, and her son, Bháskaravarmá, take refuge with the half-brother of her husband, Mitravarmá, Prince of Máhishmatí. He plots against his nephew's life, and the Rani sends her son into the thickets with one of her attendants. They are suffering greatly from hunger and thirst, when Visruta encounters them, and relieves their necessities. He proves to be a kinsman of the Prince's mother, and engages to replace him in his father's kingdom. He therefore sends her servant back to Vasundhará, to inform her of what has chanced, and desires her to spread a report that the Prince has been devoured by a tiger. He sends her also a poisoned chaplet, with which he directs her to strike Mitravarmá on the heart, exclaiming that it will prove fatal only if she has been a faithful wife; and then, washing the garland, she is to apply it to her daughter's person, when it will prove innocuous. The death of Mitravarmá

is accordingly considered by the people to be the consequence of his guilt, not of any treacherous practice. The principality is taken possession of by Prachāṇḍavarmá, who demands Manjuvādíní in marriage; a demand with which the Queen, by Visruta's advice, feigns to comply. Visruta and his charge, in the disguise of Saiva ascetics, then repair to Vidarbha, where the former attires himself as a juggler, and mixing with a crowd of dancers and posture-masters, by whom Prachāṇḍavarmá is surrounded, exhibits various feats of sleight of hand and activity: among other things, he plays with knives, and tossing one of them in the direction of Prachāṇḍavarmá, it penetrates his breast and kills him. In the confusion Visruta escapes, resumes his garb, and hides himself with the young Prince in an old temple of Durgá, where he contrives the means of entering it unobserved, and concealing himself underneath the pedestal of the image. The Rani, in obedience to a pretended vision, repairs to the temple, attended by all the chief people of Máhishmatí, in whose presence she has the interior examined and the doors closed. After an interval the doors are opened from within, and Visruta and the Prince appear. The former tells the people that he is the minister of the goddess, and is commanded by her to announce to them that she was pleased, in the form of a tigress, to carry off the Prince, in order more effectually to save him from his enemies; but as they are now removed, she restores him to their homage. He is accordingly recognised as Raja; and Visruta marrying Manjuvādíní, he becomes the chief manager of the principality. The last incident may be regarded as evidence of the profane uses to which the divinities of the Hindus were sometimes made subservient. The new Minister proceeds to take measures for recovering Vidarbha, which has been seized by the King of the Ásmakas, and we may conclude

that he is victorious ; but the work terminates abruptly, and leaves the *denouement* to the imagination. The deficiency is supplied by Gopinátha, who not only carries on the story of Visruta to the end, but takes the united Princes to Pataliputra, and re-establishes Rajahansa in his kingdom. We might have annexed his supplement, but the narrative is not of great interest, and the only copy of the work available is far from accurate. It has been thought better, therefore, to close with Dañdí's own composition.

In editing the text of the Daśa Kumára Charita various copies belonging to myself and to the Library of the East-India Company have been consulted. I have had but two manuscripts of the Púrva Píthiká, one from each source. In the body of the work I have had the use of five : two, my own, A. and E. ; the former including the Commentary transcribed from the copy of a Marhatta Brahman ; the other, the text only, from a very good copy procured at Benares. B. C. D. are manuscripts in the Company's Library. The first and best is from the Collection of Colonel Mackenzie, and is accompanied, for the first few pages, by a marginal comment. C. is a MS of the Colebrooke Collection, written A.D. 1789 : it is not very correct. D. is the "improved" version of the original, but, as observed above, retaining nearly the whole of the original unaltered. It is one of the MSS bequeathed by Dr. Taylor to the East-India Company, and is valuable as affording a specimen of the copies current in Western India. The copies collated have thus the advantage of being written in different and distant parts of Hindustan, and their general concurrence shews that the Work has not been tampered with, except in the instances which are avowed. The separate copy of the Commentary of Siva Ráma is one of Mr Colebrooke's MSS.

In revising the text I have taken pains to make it correct,

and I have had, for the most part, the benefit of the revision of Professor Johnson. In those passages which were not seen by him some errors have occurred, but many of them are of obvious correction, arising from confounding similar letters. I have given a list of such typographical mistakes as I have detected. I have added a few notes, chiefly grammatical, in order to assist the student who may not be accustomed to meet with the forms of verbal inflexion for which the text is remarkable. To have made the explanations more frequent or extensive would have been to anticipate the work of translation, which is intentionally left to younger and more enterprising study.

June 18, 1846.

दशकुमारचरिते पूर्वपीटिकायां
कुमारोत्पत्तिर्नाम प्रथम उच्छ्वासः

श्री गणेशाय नमः ॥ ब्रह्माण्डदण्डः शतधृतिभवनाम्भो-
रुहो नालदण्डः । क्षौणीनौकूपदण्डः क्षरदमरसत्पट्टिकाकेतु-
दण्डः । ज्योतिष्काक्षदण्डस्त्रिभुवनविजयस्तम्भदण्डो-द्विदण्डः ।
श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधवेषिणां कालदण्डः ॥

अस्ति समस्तनगरीनिकषायमाणां शश्वदगण्यपण्यविस्ता-
रितमणिगणादिवस्तुजातव्याख्यातरत्नाकरमाहात्म्या मगधदे
शशेखरीभूता पुष्पपुरी नाम नगरी ॥ तत्र वीरभटपटलोत्तरङ्ग-
तुरङ्गकुञ्जरमकरभीषणसकलरिपुगणकटकजलनिधिमथनम-
न्दरायमानसमुद्गण्डभुजदण्डमण्डनः पुरन्दरपुराङ्गणवनविहरण-
परायणतरुणगणिकाजनगीयमानयाऽतिमानया शरदिन्दुकु-

SECTION I.

¹ " May the staff of the foot of him of the three steps (Vishnu) convey you to eternal felicity ! that limb which is the stick of the umbrella of the universe, the stalk of the lotus in which Brahmá resides, the mast of the vessel of the earth, the flag-staff of the banner of the ambrosia-shedding river, the pole-staff of the planetary sphere, the column of victory over the three worlds, the death-dealing club to the enemies of the gods." The author apparently alludes to the name of the original writer, Daṇḍi, by including in his initiatory benediction the word Daṇḍa, "a stick or staff," in a variety of applications.

² Participle of a nominal verb, from निक्व, "a touch-stone," serving as a test or standard for all cities.

³ B. reads गणिगणिकादि; but गणिन्, "having a heap or quantity," seems to be superfluous, except for the alliteration.

न्दधनसारनीहारहारमृणालमरालसुरगजनीरक्षीरगिरिशह-
 हासकैलासकाशवीकाशमूर्त्या रचितदिगन्तरालपूर्या कीर्त्या
 -भितः सुरभितः स्वर्लोकशिखरोरुचिररत्नरत्नाकरवेलामेख-
 लावलयितधरणीरमणीसौभाग्यभोगभाग्यवान् अनवरत-
 यागदक्षिणारक्षितशिष्टविशिष्टविद्यासम्भारभासुरभूसुरनिकरो
 विरचितारातिसन्तापेन प्रतापेन सतततुलितवियन्मध्यहंसो
 राजहंसो नाम घनदर्पकन्दर्पसौन्दर्यसोदर्यद्वयनिरवद्यरूपोभूपो
 बभूव ॥ तस्य वसुमती नाम सुमती लीलावती कुलशेखरमणी
 रमणी बभूव ॥ रोषरूपेण निटिलाक्षेण भस्मीकृतचेतने मक-
 रकेतने तदा भयेनानवद्या वनितेति मत्वा तस्य रोलच्चावली
 केशजालं प्रेमाकरो रजनीकरो विजितारविन्दं वदनं जयध्वजा-
 यमानो मीनो जायायुतो -क्षियुगलं सकलसैनिकाङ्गवीरो
 मलयसमीरो निश्वासः पथिकहृलनः करबालः प्रबालश्चा-
 धरविम्बं विजयशङ्खो बन्धुरा लावण्यधरा कन्धरा पूर्णकुम्भौ
 चक्रवाकानुकारौ पयोधरौ ज्यायमाने मार्हवासमाने विसलते
 बाहू ईषदुन्फुल्ललीलावतंसकह्वारकोरकी गङ्गावर्त्तसनाभिर्ना-

¹ Fame is always compared to objects of a white colour, as the autumnal moon, and the rest enumerated in the compound शरदिन्दु, &c.

² This is said to signify here "renowned," ख्यात; and refers, like the preceding epithet भुजदक्षमहानः, and the following भोगभाग्यवान्, भूसुरनिकः and निरवद्यरूप, to king Rájahansa.

³ रोषयेन क्षणेन, B.

⁴ Both copies have निटिलाक्ष; the dictionary, on the authority of the Śabdārtha Kalpa Taru, has निटिलाक्ष, a name of Siva. There is a radical for टल, but not for टिल.

⁵ This is to be connected with अस्त्रभूतानि प्रसूतानि समभूवन्. See below.

⁶ The line of bees, the bowstring of Kandarpa.

⁷ Being, as it were, two bowstrings, from ज्या, "a bowstring," used as a nominal verb.

भिः दूरीकृतयोगिमनोरथो चैवरथोऽतिघनं जघनं जयस्तम्भ-
भूते सौन्दर्यभूते विघ्नितयतिजनारम्भे रम्भे चोरुगं आतपच-
सहस्रपचं पादद्वयमस्त्रभृतानि प्रसूनानि तानीतराण्यङ्गानि
च समभूवन्निव । विजितामरपुरे पुण्यपुरे निवसता साऽनन्तभो-
गलालिता वसुमती वसुमतीव मगधराजेन यथासुखमन्व-
भावि ॥ तस्य राज्ञः परमविधेया धर्मपालपद्मोद्भवसितवर्म-
नामधेया धीरधिषणावधीरितिविबुधाचार्य्यविचार्य्यकार्य्यसा-
हित्याः कुलामात्यास्त्रयोऽभूवन् । तेषां सितवर्मणः सुमतिसत्य-
वर्म्माणौ धर्मपालस्य सुमन्त्रसुमित्रकामपालाः पद्मोद्भवस्य
सुश्रुतरत्नोद्भवविति तनयाः समभूवन् ॥ तेषु धर्मशीलः सत्य-
वर्म्मा संसारसारतां बुद्ध्वा तीर्थयात्राभिलाषी देशान्तरमग-
मत् । विटनटवारनारीपरायणो दुर्विनीतः कामपालो जनका-
यजन्मनोः शासनमतिक्रम्य भुवं बभ्राम । रत्नोद्भवोऽपि बाणि-
ज्यनिपुणतया पारावारतरणमकरोत् । इतरे मन्त्रिसूनवः पुरन्द-
रपुरातिथिषु पितृषु यथापूर्वमन्वतिष्ठन् ॥ ततः कदाचिन्ना-
नाविधमहदायुधनैः पुण्यरचितागण्यर्जन्यराजन्यमौलिपालि-
निहितनिश्चितसायको मगधनायको मालवेश्वरं प्रत्ययसंया-
मघस्मरं समुत्कटमानसारं मानसारं प्रति सहेलं न्यकृतजल-

¹ The garden of Kuvera. B. has रण only.

² The two Rambhás: the nymph Rambhá, and any other Apsaras.

³ Third pers. sing. indef. præter. passive voice of भू, with अनु prefixed.

⁴ Charged with great offices, परमं विधेयं कार्यं येषां — ते परमविधेयाः.

⁵ Their fathers being dead, or having been received as ghosts in the city of Indra.

⁶ जग्न्य here, and in a passage shortly subsequent, means, "war," "battle."

निधिघोषाहङ्कारेण भेरीभाङ्गारेण हठिकाकर्णेनाक्रान्तभयच-
 शिडमानं दिग्दन्तावलवलयं विघूर्णयन् निजभरनमन्मेदिनी
 भरणायस्तभुजगराजमस्तकबलेन चतुरङ्गबलेन संयुतः सङ्का-
 माभिलाषेण रोषेण महताविष्टो निर्ययौ ॥ मालवनाथो-प्य-
 नेकानेकपयूथसनाथो वियहः सवियहं इव सायंहो-भिमु-
 खीभूय भूयो निर्जगाम ॥ तयोरथ रथतुरगसुरक्षुषक्षोणी-
 समुञ्जते करिघटाकटस्रवन्मदधाराधीतमूले नववस्त्रभवरणाग-
 तदिष्यकन्याजनजवनिकापटमण्डल इव वियत्तलष्याकुले
 धूलीपटले दिविषदध्वनि धिक्कृतान्यध्वनिपटहध्वानबधिरिता-
 शेषदिगन्तरालं शस्त्राशस्त्रि हस्ताहस्ति परस्पराभिहतसैन्य-
 जन्यमजनि ॥ मगधराजः प्रक्षीणसकलसैन्यमण्डलं मालवराजं
 जीवयाहमभिगृह्य दयालुतया पुनरपि स्वराज्यं प्रतिष्ठाप-
 यामास । ततः स रत्नाकरमेखलामनन्यशासनां शासन्नपत्य-
 तया नारायणं सकललोककारणम् निरन्तरमर्चयामास ॥ अथ
 कदाचित् तदयमहिषी देवी देवेन कल्पवल्लीफलमाधेहीति
 प्रभातसमये सुस्वप्नमबलालोकितावती सा तदा दयितमनोर-
 थपुष्पभूतं गर्भमधत्त । राजा सम्यत्प्रकृतास्त्राण्डलः सुहृन्प-
 मण्डलं समाहूय निजसम्पन्नमनोरथानुरूपं देव्याः सीमन्तोत्सवं

¹ हठिकाकर्णेन is explained in a marginal note of A. to signify that noise which is heard unwillingly; शुभ्रभामनरा यदाकर्णेन सा हठिकाकर्णेन, "a loud clashing or clamour," महान् नादसमुदायसङ्घातः.

² "Like war embodied," सवियहः, सशरीरः.

³ "With promptitude or courage," स, चायहः.

⁴ This reading is doubtful. A. has सम्यन्पदुतासखलः, B. सम्यन्पदुतासखलः, both evidently faulty. Apparently it means, "being equal to Indra चासखलः in his fortune."

व्यधत्त ॥ एकदा हितैः सुहृन्मन्त्रपुरोहितैः सभायां सिंहासना-
सीनो गुणैरहीनो ललाटतटन्यस्ताञ्जलिना द्वापालेन व्यज्ञापि
देव देवसन्दर्शनलालसमानसः कोऽपि देवेन विरच्यार्चनाहो
यतिर्द्धारदेशमध्यास्तं इति । तदनुज्ञातेन तेन स संयमी
नृपसमीपमनायि । भूपतिरायान्तं तं विलोक्य सम्यग्ज्ञा-
तस्तदीयगूढचारभावो निखिलमनुचरनिकरं विसृज्य मन्त्रि-
जनसमेतः प्रणतमेनं मन्दहासमभाषत । ननु तापस देशं
सापदेशं भ्रमन् भवान्स्तत्र तत्रभवदभिज्ञातं कथयत्विति ।
तेनाभाषि भूधमण्यवलिना प्राञ्जलिना देव शिरसि देवस्या-
ज्ञामादायैनं निर्दोषं वेशं स्वीकृत्य मालवेन्द्रनगरं प्रविश्य
तत्रगूढतरं वर्त्तमानस्तस्य राज्ञः समस्तमुदन्तजातं विदित्वा
प्रत्यागमं । मानी मानसारः स्वसैनिकायुष्मच्चान्नराये सम्पराये
भवतः पराभवमनुभूय वैलक्ष्यलक्ष्यद्वयो वीतदयो महा-
कालनिवासिनं कालीविलासिनमनन्धरं महेश्वरं समाराध्य
तपःप्रभावसन्नुष्टादस्मादेकवीरतिर्घ्नीं भयदां गदां लब्ध्वा-
त्मानमप्रतिभटं मन्यमानो महाभिमानो भवन्तमभियोद्धु-
मुद्युक्तः । ततः परं देव एव प्रमाणमिति । तदालोच्य

¹ Third pers. sing. indef. præter. of the passive of the causal verb of ज्ञा, "to know,"
ज्ञप्, "to inform," with वि prefixed, to represent, "he was respectfully apprized."

² Third pers. sing. 1st præter. atm. pada of आसि, "to sit," verb of the 2d conj. with
अधि prefixed, "to sit at or upon."

³ A. has स्वसैनिकायुष्मच्चान्नराये, and B. apparently the same, although indistinct; but
चायुष्मत्त is a form that can scarcely be admitted in such a place. It has been con-
jecturally changed to the abstract noun.

⁴ Mahākāla is the form of Śiva, worshipped before the Mohammedan conquest at
Ougein.

निश्चितकृत्यैरमान्यै राजा विज्ञापितोऽभूत् । देव निरुपायेन
 दैवसहायेन योद्धुमरातिरायाति तस्मादस्माकं युद्धं साम्प्रतम-
 साम्प्रतं सहसा दुर्गसंश्रयः क्रियतामिति । तैर्बहुधा विज्ञापितो
 -प्यस्वर्ध्वेण गर्ध्वेण विराजमानो राजा तद्वाक्यमकृत्यमित्यनाहत्य
 प्रतियोद्धुमना बभूव । शितिकण्ठदत्तशक्तिसारो मानसारो
 योद्धुर्मनसामयीभूय सामयीसमेतो -क्लेशं मगधदेशं प्रविवेश ।
 तदा तदाकर्ण्य मन्त्रिणो भूमहेन्द्रं मगधेन्द्रं कथञ्चिदनुनीय
 रिपुभिरसाध्ये विन्ध्याटवीमध्ये-वरोधान्मूलबलरक्षितान् नि-
 वेशयामासुः । राजहंसस्तु प्रशस्तवीतदैत्यसैन्यसमेतस्तीव्रगत्या
 निर्गत्याधिकरुषं द्विषं रुरोध । परस्परबद्धवैरयोरेतयोः शूरयो-
 स्तदालोकनकुतूहलागतगगनचराश्चर्य्यकारणे रणे वर्त्तमाने
 जयाकाङ्क्षी मालवदेशरक्षी विविधायुधस्थैर्य्यचर्याञ्जितसम-
 रतुलितामरेश्वरस्य मगधेश्वरस्य तस्योपरि त्रिपुरारातिदत्तां
 गदां प्राहिणोत् । निशितशरनिकरशकलीकृताऽपि सा पशु-
 पतिशासनस्याबन्ध्यतया सूतं निहत्य रथस्थं राजानं मूर्च्छित-
 मकाषीत् । ततो वीतप्रयहा अक्षतवियहा बाहा रथमादाय
 दैवगत्यातःपुरशरण्यं महारण्यं प्राविशन् । मालवनाथो
 जयलक्ष्मीसनाथो मगधराज्यं प्राज्यं समाक्रम्य पुष्पपुरमध्य-
 तिष्ठत् । तच्च हेतिततिहतिश्रान्ता अमात्या दैवगत्याऽप्रत्युक्ता-

¹ War is now साम्प्रतं unfit or inexpedient असाम्प्रतं.

² The black-throated; Śiva.

³ Becoming the first (or most ardent) of those whose minds were resolved to fight.

⁴ Equal to the king of the immortals in battle, marked by steady skill in the use of various weapons.

⁵ Third pers. sing. 1st preter. of हि, "to send," verb 5th conj. with प्र prefixed.

नञ्जीविता निशान्तवातलब्धसङ्गाः कथञ्चिदाश्वस्य राजानं
समन्तादन्वीक्ष्यानवलोकित्वन्तो दैन्यवन्तो देवीमवापुः ॥
वसुमती तु तेभ्यो निखिलसैन्यक्षतिं राज्ञोऽदृश्यत्वं चाकर्ण्यो-
द्विग्ना शोकसागरमग्ना रमणानुगमने मतिं व्यधत्त। कल्याणि
भूरमणमरणमनिश्चितं किञ्च दैवज्ञकथितं मधितोद्धतारातिः
सार्धभौमाभिरामो भविता सुकुमारः कुमारस्त्वदुदरे वसति
तस्मादद्य तव मरणमनुचितमिति भूषितभाषितैरमात्यपुरो-
हितैरनुनीयमानया तया क्षणं क्षणहीनया तूष्णीमस्थायि।
अथार्धरात्रे निद्रानिलीढनेत्रे परिजने विजने शोकपारावार-
मपारमुत्तर्जुमशङ्कुवती सेनानिवेशदेशं निःशब्दलेशं शनैरति-
क्रम्य यस्मिन् रथस्य संसक्ततया तदानयनपलायनश्रान्ता
गन्तुमक्षमा क्षमापतिरथ्याः पथ्याकुलाः पूर्वमतिष्ठन् तस्य
निकटवटतरोः शाखायां मृतिरेखायामिव क्वचिदुत्तरीयार्धेन
बन्धनं मृतिसाधनं विरच्य मर्तुकामा बाङ्माधुरी विस्तीकृत-
कलकण्ठा साश्रुकण्ठा व्यलपत्। लावस्थौपमितपुष्पसायक
भूनायक भवानेको भाविन्यपि जन्मनि वल्लभा भवत्विति।
तदाकर्ण्य नीहंरकरकिरणनिकरसम्पर्कलब्धावबोधो माग-
धो गाधरुधिरचिरक्षरणनष्टचेष्टो देवीवाक्यमिव निश्चिन्वा-
नस्तन्वानः प्रियवचनानि शनैस्तामाह्वयत्। सा ससम्भ्रममा-

¹ मृतिरेखा a row or mark of death.

² पुष्पसायक Cupid : having flower-shafts पुष्पनिर्मिताः शराः.

³ नीहंरकर the cold-rayed, the moon.

⁴ Part. pres. atm. pada of तन, "to spread;" here meaning, "to repeat or utter," verb,
8th conj. uttering kind words तन्वानः प्रियवचनानि.

गत्यामन्दहृदयानन्दसंफुल्लवदनारविन्दा तमुपोषिताभ्यामि-
 वानिमिषिताभ्यां लोचनाभ्यां सम्प्राप्य विकस्वरेण स्वरेण
 पुरोहितामात्यजनमुच्चैराहूय तेभ्यस्तमदर्शयत् । राजा निटिल-
 तटे चुषितनिजचरणान्बुजैः प्रशंसितदैवमहात्म्यैरमात्यैरभांशि ।
 देव रथ्यचयः सारथ्यपगमे रथं रभसादरण्यमनयदिति । तत्र
 निहतसैनिक्यामे सङ्ग्रामे मालवपतिनाराधितपुरारातिना
 प्रहितया गदया दयाहीनेन ताडितो मूर्च्छामागत्याच नि-
 शान्तपवनेन बोधितो-भवमिति महीपतिरकथयत् । ततो
 विरचितवहेन मन्त्रिनिवहेन विरचितदैवानुकुल्येन कालेन
 शिविरमानीयापनीताशेषशस्यो विकसितनिजाननारविन्दो
 राजा सहसा विरोपितव्रणो-कारि । विरोधिदैवधिकृतपुरुष-
 कारो दैन्यव्याप्ताकारो मगधाधिपतिरधिकाधिरमात्यसम्मत्या
 मृदुभाषितया तया वसुमत्या मत्या च कलितया समबोधि ।
 देव सकलस्य भूपालकुलस्य मध्ये तेजो वा वरिष्ठो गरिष्ठो
 भवानद्य वनमध्यं निवसतीति । जलबुद्बुदसमाना विराजमा-
 ना सम्पत् तडिल्लतेव सहसैवोदयति नश्यति च । तन्निखिलं
 दैवायत्तमेवावधार्यं कार्यं । किञ्च पुरा हरिश्चन्द्ररामचन्द्रमुख्या

¹ With eyes intent, or eager ; literally, as it were, "fasting or hungry."

² Commonly "expanding," as a flower ; here, "bursting forth," "loud screaming."

³ "Was addressed," 3d pers. sing. indef. preter. passive verb, from भृञ्, "to speak."

⁴ A pair or a team of horses, the horses collectively, from रथ्य, "a carriage horse," and चय, "an assemblage."

⁵ This closes the remark or inquiry of the ministers : the following is the Rajá's reply.

⁶ Was instructed (indef. pret. of the causal of बुध "to know") by Vasumatí, and by acquired or improved knowledge.

⁷ Hariachandra was a prince of the solar dynasty, who, after being elevated to heaven for his merit, was ejected from it for his self-esteem.

महीन्द्रा ऐश्वर्योपमितमहेन्द्रा दैवतन्त्रं दुःखयन्त्रं सम्यगनुभूय
पञ्चादनेककालं निजराज्यमकुर्वन् । तद्वदेव भवान् भविष्यति
कञ्चनकालं विरचितदैवसमाधिर्गलिताधिस्तिष्ठतु तावदिति ।
ततः सकलसैन्यसमन्वितो राजहंसस्तपोविभाजमानं वाम-
देवनामानं तपोधनं निजाभिलाषावाप्तिसाधनं जगाम । तं
प्रणम्य तेन कृतातिथ्यस्तस्मै कथितकथ्यस्तदाश्रमे दूरीकृतश्रमे
कञ्चन कालमुषित्वा निजराज्याभिलाषी मितभाषी सोमकु-
लावतंसो राजहंसो मुनिमभाषत । भगवन् मानसारः प्रबलेन
दैवबलेन मां निर्जित्य मञ्जोज्यं राज्यमनुभवति । तदहमप्युयं
तपो विरच्य तमरातिमुन्मूलयिष्यामि लोकशरण्येन भवत्का-
रण्येनेति नियमवन्तं भवन्तं प्राप्नवमिति । ततस्त्रिकालज्ञस्त-
पोधनो राजानमवोचत् । सखे शरीरकार्श्यकारिणा तपसाः लं ।
वसुमतीगर्भस्थः सकलरिपुकुलमर्दनो राजनन्दनो नूनं
सम्भविष्यति । कञ्चन कालं तूष्णीमास्वेति । गगनचारिण्या
-पि वाण्या सत्यमेतदिति तदैवावोचि । स राजाऽपि मुनि-
वाक्यमङ्गीकृत्यातिष्ठत् । ततः सम्पूर्णगर्भदिवसा वसुमती
सुमुहूर्त्ने सकललक्षणलक्षितं सुतमसूत । ब्रह्मवर्द्धसेन तुलित-
वेधसं पुरोधसं पुरस्कृत्य कृत्यविन्महीपतिः कुमारं सुकुमारं जा-
तसंस्कारेण बालालङ्कारेण च विराजमानं राजवाहनं नामानं
व्यधत् । तस्मिन्नेव काले सुमतिसुमन्त्रसुमिषसुश्रुतानां
मन्त्रिणां प्रमतिमिषगुप्त्रमन्त्रगुप्त्रविश्रुताख्या महदभिख्याः
सूनवो नवोद्यदिन्दुरुचयश्चिरायुषः समाजायन्त । राजवाहनो
मन्त्रिपुत्रैरात्ममित्रैः सह बालकेलीरनुभवन्नवर्द्धत ॥

अथ कदाचिदेकेन तापसेन रसेन राजलक्षणविराजितं
 कंचिन्नयनानन्दकरं सुकुमारं कुमारं राज्ञे समर्थावोचि ।
 भूवल्लभ कुशशमिधानयनाय वनगतेन मया काचिदशरण्या
 व्यक्तकार्पण्याऽश्रु मुञ्चती युवती विलोकिता । निर्जने वने
 किं निमित्तं रुद्यते त्वयेति पृष्टा सा कररुहैरश्रूणि प्रमृज्य सगद्गदं
 मामवोचत् । मुने लावण्यजितपुष्पसायके मिथिलानायके
 कीर्त्तिव्यापृतसुधर्मिणि निजसुहृदो मगधराजस्य सीमन्तिनी-
 सीमन्तमहोत्सवाय पुष्पदारसमन्विते पुष्पपुरमुपेत्य कञ्चन
 कालमधिवसति समाराधितगिरीशो मालवाधीशो मगधराजं
 योद्धुमभ्यगात् । तत्र प्रख्यातयोरेतयोरसंख्ये संख्ये वर्त्तमाने
 सुहृत्साहाय्यकं कुर्वाणो निजबलेऽसति विधेये विदेहेश्वरो
 प्रहारवर्म्मा जयवता रिपुनाभिगृह्य कारुण्येन पुण्येन विसृष्टो
 हतावशेषेन शून्येन सैन्येन सह स्वपुरगमनमकरोत् । ततो
 वनमार्गेण दुर्गेण गच्छन्नधिकबलेन शवरबलेन रभसादभि-
 हन्यमानो मूलबलाभिरक्षितावरोधः पलायिष्ट ॥ तदीयार्भक-
 योर्यमलयोर्धात्रीभावेन परिकल्पिताहं महुहिताऽपि तीव्र-
 गतिं भूपतिमनुगन्तुमक्षमे अभूव । तत्र विवृत्तवदनः कोऽपि
 रूपी कोप इव व्याघ्रो मामाघ्रातुमागतवान् भीताऽहमुदय-
 पाणिः स्खलन्ती पर्यपतम् । मदीयपाणिभ्रष्टो बालकः कस्य

¹ Third pers. sing. ind. pret. passive verb, from वच. The radical vowel follows the same change as in the active verb, being changed to उ, convertible to the Guna जो.

² Third pers. sing. indef. pret. of जय, with पर prefixed, and the र changed to ल. That पल is considered as the preposition, not the verb, is evident from the augment not being prefixed, the reading of both MSS. being पलायिष्ट.

³ First pers. dual. indef. pret. of भू.

कपिलाशवस्य क्रोडमभ्यलीयत तच्छवाकर्षिणोऽमर्षिणो व्या-
घ्रस्य प्राणान् वाणो वाणासनयन्त्रामुक्तोऽपाहरत् । विलोला-
लको बालकोऽपि शवैरादाय कुचचिदुपानीयत । कुमारमप-
रमुद्बहनीं मद्बहिता कुच गता न जाने साहं मोहं गता केनापि
दयालुना गोपालेन स्वकुटीरमावेश्य विरोपितव्रणाभवं ।
ततः स्वस्थीभूय भूयः क्ष्माभर्तुरनिकमुपतिष्ठासुरसाहाय्यतया
द्रुहितुरनभिज्ञाततया च व्याकुली भवामीत्यभिदधाना एका-
किन्यपि स्वामिनं गमिष्यामीति सा तदैव निरगात् । अहमपि
भवन्मित्रस्य विदेहनाथस्य विपन्निमित्रं विषादमनुभवन्
तदान्वयाङ्कुरं कुमारमन्विष्यन् तदैकं चण्डिकामन्दिरं सुन्दरं
प्रागाम् । तत्र सन्ततमेवंविधविजयसिद्धये कुमारं देवतोपहारं
करिष्यन्तः किराताः महीरुहशाखावलङ्घितमेनमसिलतया
वा सैकततले खनननिक्षिप्तचरणं लक्ष्मीकृत्य शितशरनिकोरेण
वानेकचरणैः पलायमानं कुङ्कुरबालकैर्वा दंशयित्वा संह-
निष्याम इति भाषमाणा मया समभ्यभाष्यन्त । ननु किराता-
स्तमोघोरप्रचारे कान्तारे स्खलितपथः स्थविरभूसुरोऽहं मम
पुत्रकं क्वचिच्छायायां निक्षिप्य मार्गान्वेषणाय किञ्चिदन्तरम-
गच्छम् । स कुच गतः केन वा गृहीतः परीक्ष्यापि न वीक्ष्यते ।
तन्मुखालोकनेन विना नैकान्यहान्यतीतानि किं करोमि क्व

¹ The carcase of a cow.

² "Fell into or alighted on," "came in contact with"; from लुप् verb, 4th conj. with कृभि prefixed, 3d pers. sing. 1st pret. atmane-pada.

³ प्र before गा, from the indef. pret. of गृह्, "to go."

⁴ Causal of the intensive form of दंश्, "to bite," dropping the nasal in the radical syllable, and retaining it in the reduplicate; indeclin. past part.

यामि भवद्भिर्न किमदर्शयिष्ये । द्विजोत्तमः कश्चिदपि तिष्ठति
 किमेष तव नन्दनः सत्यमेतदेनं गृहाणेत्युक्त्वा दैवानुकूल्येन
 मद्यं तं व्यतरत् । तेभ्यो दत्ताशीरहं बालकमङ्गीकृत्य शशिरो-
 दकादिनोपचारेणाश्वास्य निःशङ्कं भवदङ्कमानीतवानस्मि ।
 एनमायुष्मन्तं पितृरूपो भवानभिरक्षतादिति । राजा सुहृदा-
 पन्निमित्तं शोकं तन्नन्दनविलोकनसुखेन किञ्चिदधरीकृत्य
 तमुपहारवर्म्मेनान्नाहूय राजवाहनमिव पुपोष । जनपतिरेक-
 स्मिन्दिवसे तीर्थस्नानाय पुङ्गवशनिकटमार्गेण गच्छन्नवलया
 कयाचिदुपलालितमनुपमशरीरं कुमारं कश्चिदवलोक्य कुतू-
 हाकुलस्तामपृच्छत् । भामिनि रुचिरमूर्त्तिः सराजगुणस-
 म्पूर्त्तिरासावर्भको भवदन्वयसम्भवो न भवति कस्य नयना-
 नन्दो निमित्तेन केन भवदधीनो जातः कथ्यतां याथातथ्येन
 त्वयेति । प्रणतया शवर्या सलीलमलापि । राजन्नात्मपत्नी-
 समीपे पदभ्यां वर्त्तमानस्य मिथिलेश्वरस्य सर्वस्वमपहरति
 शवरसैन्ये महयितेनापहत्य कुमार एष मद्यमर्पितो व्यवर्त्तत ।
 तदवधार्यकार्यज्ञो राजा मुनिकथितं द्वितीयराजकुमारमेव
 निश्चित्य सामदानाभ्यां तामनुनीयापहारवर्म्मेत्याख्याय देव्यै
 वर्त्तयेति समर्पितवान् ॥

कदाचिद्द्वामदेवशिष्यः सोमशर्म्मेनामा कश्चिदेकबालकं

¹ The benedictive imperative, formed with तात्.

² "Having suppressed." अधर, "down," "inferior," with ई inserted before कृत्य, "having made."

³ A. has पुङ्गव, B. पङ्गव, words not elsewhere met with. It appears from the story that the woman is a Savari, "a forester or one of low caste," and the term may be therefore पुङ्गव "a Chahdāla."

राज्ञःपुरो निक्षिप्याभाषत । देव रामतीर्थे ज्ञात्वा प्रत्यागच्छता
मया काननावनौ वनितया कयापि धार्यमानमेनमुञ्जला-
कारं कुमारं विलोक्य सादरमभाणि स्थविरे का त्वमेतस्मिन्नट-
वीमध्ये बालकमुब्रह्मन्ती किमर्थमायासेन भ्रमसीति । वृद्धया-
ऽप्यभाषि । मुनिवर कालयवननाम्नि द्वीपे कालगुप्तो नाम
धनाढ्यो वैश्यवरः कश्चिदस्ति तन्नन्दिनीं नयनानन्दकारिणीं
सुवृक्षां नामैतस्मादागतो मगधनाथमन्त्रिसम्भवो रत्नोद्भवो
नाम रमणीयगुणालयो भ्रान्तभूवलयो मनोहारी व्यवहारी
उपयम्य सुवस्तुसम्पदा श्वशुरेण सम्मानितो-भूत् । कालक्रमेण
नताङ्गी गर्भिणी जाता । ततः सोदरविलोकनकुतूहलेन
रत्नोद्भवः कथञ्चिच्छ्वशुरमनुनीय चपललोचनया सह
प्रवहणमारुह्य पुष्पपुरमभिप्रतस्थे । कल्लोलमालिकाभिहतः
पोतः सामुद्राभस्यमज्जत् । गर्भभरालसां तां ललनां धात्रीभा-
वेन कल्पिता-हं कराभ्यामुब्रह्मन्ती फलकमेकमधिस्थ्य दैवगत्या
तीरभूमिमगमं । सुहृज्जनपरिवृत्तो रत्नोद्भवस्तत्र निमग्नो
वा केनोपायेन तीरमगमद्वा न जानामि । क्लेशस्य परां
कष्टमधिगता सुवृक्षा-स्मिन्नटवीमध्ये सुतमसूत । प्रसववेद-
नया विचेतना सा प्रच्छायशीतले तरुतले निवसति । विजने
वने स्थातुमशक्यतया जनपदगामिनं मार्गमन्वेष्टुमुद्युक्तया
मया विवशायास्तस्याः समीपे बालकं निक्षिप्य गन्तुमनुचि-
तमिति कुमारो-पनायीति । एतस्मिन्नेव क्षणे वन्यो वारणः

1. 2. Third pers. indef. pret. passive verb, used impersonally, "it was said."

कश्चिददृश्यत । तं विलोक्य भीता सा बालकं निपात्य प्राद्वत् ।
 अहं समीपलतागुल्मे प्रविश्य परीक्ष्यमाणोऽतिष्ठम् । निपतितं
 बालकं पल्लवकवलमिवाददति गजपतौ कण्ठीरवो महायहेण
 न्यपतत् । भयाकुलेन दन्ताबलेन भट्टिति वियति पात्यमानो
 बालको न्यपतत् । चिरायुष्मतयासन्नोन्नततरुशाखासमासी-
 नेन वानरेण केनचित् पक्कफलमनीषया परिगृह्य फलेतरतया
 विततस्कन्धमूले निक्षिप्तोऽभूत् । सोऽपि मर्कटः क्वचिदगात् ।
 बालकेन सत्वसम्पन्नतया सकलक्लेशसहेनाभावि । केसरिणा
 करिणं निहत्य कुचचिदगामि । लतागृहाभिर्गतोऽहमपि
 तेजःपुञ्जं बालकं शनैरवनिरूहादवतार्य वनान्तरे वनिताम-
 न्विथाविलोक्यैनमानीय गुरवे निवेद्य तन्निर्देशेन भवन्निक-
 टमानीतवानस्मीति । सर्वेषां सुहृदामेकदैवानुकूलदैवाभावेन
 महदाश्चर्यं विधाणो राजा रज्जोद्भवः कथमभवदिति चिन्तयन्
 पुण्योद्भवनामधेयं विधाय तदुदन्तं व्याख्याय सुश्रुताय विषा-
 दसन्तोषावनुभवन् तदनुजतनयं समर्पितवान् ॥

अन्येद्युः कञ्चन बालकमुरसि दधती वसुमती वल्लभमभि-
 गता तेन कुचतोऽसाविति पृष्टा समभाषत । राजन्नतीतायां
 राज्ञौ काचन दिष्यवनिता मत्पुरतः कुमारकमेकं संस्थाप्य
 निद्रामुद्रितां मां विबोध्य विनीताऽब्रवीत् । देवि तन्मन्त्रिणो
 धर्मपालनन्दनस्य कामपालस्य वल्लभा यक्षकान्ताऽहं तारा-
 वली नाम नन्दिनी माणिभद्रस्य यक्षेश्वरानुमत्या मदात्मजमेनं
 भवत्तनुजस्याम्भोनिधिवलयवेष्टितक्षोणीमण्डलेश्वरस्य भा-
 विनो विशुद्धयशोनिधेः राजवाहनस्य परिचर्याकरणायानी-

वत्यस्मि । त्वमेनं मनोजसन्निभमभिवर्द्धयेति । विस्मयविकसितनयनया मया सविनयं सक्तृता स्वक्षी यक्षी सा-या-दृश्यामयासीदिति । कामपालस्य यक्षकन्या सङ्गमे विस्मयमानमानसो राजहंसो रञ्जितमिचं सुमिचमाहूय तदीयभ्रातृपुत्रमर्थपालं विधाय तस्मै सर्ववार्त्तादिकं व्याख्यायादात् ।

ततः परस्मिन्दिवसे वामदेवान्तेवासी तदाश्रमवासी समाराधितदेवकीर्त्तिं निर्भर्त्सितमारमूर्त्तिं कुसुमसुकुमारं कुमारमेकमवगमय्य नरपतिमवादीत् । देव तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कावेरीतीरमागतो-हं विलोलालकं बालकं निजोत्सङ्गतले निधाय रुदनीं स्थविरामेकां विलोक्यावोचिषं । स्थविरे का त्वमयमर्भकः कस्य नयनानन्दकरः कान्तारं किमर्थमागता शोककारणं किमिति । सा करयुगेन वाष्पजलमुत्सृज्य निजशोकशङ्कूत्पाटनक्षममिव मामवलोक्य शोकहेतुमवोचत् । द्विजात्मज राजहंसमन्त्रिणः शितवर्मणः कनीयानात्मजः सत्यवर्मा तीर्थयात्राभिलाषेण देशमेनमागच्छत् । स कस्मिंश्चिदयहारे कालीं नामैकस्य भूसुरस्य नन्दिनीं विवाह्य तस्या अनपत्यतया गौरीं नाम तद्भगिनीं काञ्चनकान्तिं परिणीय तस्यामेकं तनयमलभत् । काली सासूयमेकदा धात्र्या मया सह बालमेनमेकेन मिषेणानीय तटिन्यामेतस्यामक्षिपत् । कोरौकेन बालकमुद्धृत्यापरेण स्रवमाना नदीवेगागतस्य कस्य-

¹ व्याख्याय "having explained"; अदात् "gave."

² First pers. sing. indef. pret.; but this is not the usual form, as वक्ष takes the terminations of the first pret. in the third, Gr. p. 205; here it takes its own, with इ inserted. In the next sentence occurs the regular form अपोचत्.

चित्तरोः शाखामवलम्ब्य तच्च शिशुं निधाय नदीवेगेनोद्यमाना
 केनचित्तल्लग्नेन कालभोगिना हृमदंशि । मदवलंबीभूतो
 भूरुहोऽयमस्मिन्देशे तीरमगमत् । गरलस्योद्दीपनतया मयि
 मृतायामरण्ये कश्चन शरण्यो नास्तीति मया शोच्यत इति ।
 ततो विषमविषज्जालावलीढावयवा सा धरणीतले न्यपतत् ।
 दयाविष्टोऽहं मन्त्रबलेन विषव्यवस्थामपनेतुमक्षमः समीप-
 कुञ्जेष्वौषधविशेषमन्विष्य प्रत्यागतो व्युत्क्रान्तजीवितां तां
 व्यलोकयम् । तदनु तस्याः पावकसंस्कारं विरच्य शोकाकुल-
 चेताः बालमेनमगतिमादाय सत्यवर्मवृत्तान्तश्रवणवेलायां
 तन्निवासायहारनामधेयस्याश्रुततया तदन्वेषणमशक्यमित्या-
 लोच्य भवदमात्यतनयस्य भवानेव रक्षितेति भवन्तमेनमनय-
 मिति तन्निश्चयं सत्यवर्मस्थितेः सम्यगनिश्चिततया स्निग्धमा-
 नसो नरपतिः सुमतये मन्त्रिणे सोमदत्तं नाम तदनुजतनय-
 मर्पितवान् । सोऽपि सोदरमागतमिव मन्यमानो विशेषेण
 पुपोष ॥

एवं मिलितेन कुमारमण्डलेन बालकेलीरनुभवन्नधिहृदयाने-
 कवाहनो राजवाहनोऽनुक्रमेण चौडोपनयनादिसंस्कारजात-
 मलभत् । ततः सकललिपिज्ञानं निखिलदेशीयभाषापाठित्वं
 षडङ्गसहितवेदसमुदायकोविदत्वं काव्यनाटकाख्यानकाव्या-
 यिकेतिहासचित्रकथासहितपुराणगणनैपुण्यं धर्मशब्दज्यो-
 तिस्तर्कमीमांसादिसमस्तशास्त्रचातुर्यं कामन्दकीयादिनीति-
 पटलकौशलं वीणाद्यशेषवाद्यदास्यं सङ्गीतसाहित्यहारित्यं
 मणिमन्त्रौषधादिमायाप्रपञ्चचाटवं मातङ्गतुरङ्गादिवाह-

नारोहणपाटवं विविधायुधप्रयोगचरणत्वं चौर्यदुरोदरादि-
कपटकलाप्रौढत्वञ्च तत्तदाचार्येभ्यः सम्यग् लब्ध्वा यौवनेन
विलसन्तं कृत्येष्वनलसं कुमारनिकरं निरीक्ष्य महीवल्लभः
सोऽहं शशुजनदर्शभ इति परमानन्दमविन्दत ॥

द्विजोपकृतिर्नाम द्वितीय उच्छ्वासः

अथैकदा वामदेवः सकलकलाकुशलेन कुसुमसायकसंश-
मितसौन्दर्येण कल्पितसौन्दर्येण साहसापहसितकुमारेण सुकु-
मारेण जयध्वजातपवारणकलशशङ्कितकोरेण कुमारनिकोरेण
परिवेष्टितं राजानमानतशिरसं समभिगम्य तेन तां कृतां
परिचर्यामङ्गीकृत्य निजचरणकमलयुगलमिलन्मधुकंरायमा-
नकाकपक्षं विदलिष्यमानविपक्षं कुमारचयं गाढमालिङ्ग्य
मितसत्यवाक्येन विहिताशीरभ्यभाषत । भूवल्लभ भवदीयं
मनोरथफलमिव समृद्धलावण्यं तारुण्यं नुतंमिचो भवन्पुचो
ऽनुभवति । सहचरसमेतस्य नूनमेतस्य दिग्विजयारम्भसमय
एषः तदस्य सकलक्लेशसहस्य राजवाहनस्य दिग्विजयप्रमाणं

SECTION II.

¹ "The hair on whose temples became the bees that alighted on the two lotuses of his feet:" मधुकर "a bee," being used as a nominal verb.

² "By whom their foes will be rent in pieces"; from दल, "to tear," with वि prefixed, part. fut. atm. pada.

³ This is rather a singular compound, meaning, "one who has praised or worthy friends."

क्रियतामिति। कुमार माराभिरामा रामाद्यपौरुषा रूपा भस्मी-
कृतारयो रयापहसितसमीरणा रणाभियानेन यानेन तेनाभ्यु-
दयाशंसं राजानमकार्षुः । तत् साचिष्यमितरेषां विधाय
समुचितां बुद्धिमुपदिश्य शुभे मुहूर्ते सपरिवारं कुमारं
विससर्ज । राजवाहनो मङ्गलसूचकं शुभशकुनं विलोकयन्
देशं कञ्चिदतिक्रम्य विन्ध्याटवीमध्यमविशत् तत्र हेतिहति-
किणाङ्गं कालायसकर्कशकायं यज्ञोपवीतेनानुमेयविप्रभावं
व्यक्तकिरातप्रभावं लोचनपरुषं कमपि पुरुषं ददर्श । तेन
विहितपूजनो राजवाहनो अभ्यभाषत । ननु मानव जनसङ्ग-
रहिते मृगहिते घोरप्रचारे कान्तारे विन्ध्याटवीमध्ये भवाने-
काकी किमिति निवसति । भवदंसोपनीतं यज्ञोपवीतं भूसुर-
भावं द्योतयति हेतिहतिभिः किरातरीतिरनुमीयते कथय
किमेतदिति । तेजोमयो-यं मानुषमात्रपौरुषो नूनं भवतीति
मत्वा स पुरुषस्तद्वयस्यमुखान्नामजनने विज्ञाय तस्मै निज-
वृत्तान्तमकथयत् । राजनन्दन केचिदस्यामटव्यां वेदादिविद्या-
भ्यासमपहाय निजकुलाचारं दूरीकृत्य सत्यशौचादि धर्मव्रतं
परित्यज्य किस्त्रिषमन्विष्यन्तः पुलिन्दपुरोगमास्तदन्नमुपभुञ्जा-
ना बहवो ब्राह्मणब्रुवा निवसन्ति । तेषु कस्यचित् पुत्रो
निन्दापात्रचारिणो मातङ्गो नामाहं । स च किरातजालेन
जनपदं प्रविश्य यामेषु धनिनः स्त्रीबालसहितानानीय

¹ This passage is not without difficulty, but it may, perhaps, be rendered, "the princes beautiful as Cupid, but having the valour of those of whom Rāma is the first, reducing by their wrath their foes to ashes, and deriding the winds in speed, have made the king expectant of glory by a career tending to battle."

बन्धने निधाय तेषां सकलधनमपहरन्नुद्धृत्य वीतदयो व्यचरम् ।
 कदाचिदेकस्मिन् कान्तारे मदीयसहचरगणेन जिघांस्यमानं
 भूमुरमेकमवलोक्य दयायत्नचित्तो-वोचं ननु पापा नहन्त्यो
 ब्राह्मण इति । ते रोषारुणनयना मां बहुधा निरभर्त्सयन् ।
 तेषां भाषणपारुष्यमसहिष्णुरहमवनिसुररक्षणाय चिरं प्रयुध्य
 तैरभिहतो गतजीवितो-भवम् । ततः प्रेतपुरीमुपेत्य तत्र देहधा-
 रिभिः पुरुषैः परिवेष्टितं सभामध्ये रत्नस्रचितसिंहासनासीनं
 शमनं विलोक्य तस्मै दण्डप्रणाममकरवम् । सोऽपि मामवेक्ष्य
 चिचगुप्त्रं नाम निजामात्यमाहूय तमवोचत् । सचिव नैषो
 -मुष मृत्युसमयो निन्दितचरितो-प्ययं महीसुरनिमित्तं गत-
 जीवितो -भूत् । इतः प्रभृति विगलितकल्मषस्यास्य पुण्य-
 कर्मकरणे रुचिरुद्देष्टति पापिष्ठैरनुभूयमानमथ यातना-
 विशेषं विलोक्य पुनरपि पूर्वशरीरमनेन गम्यतामिति ।
 चिचगुप्त्रोऽपि तत्र तत्र सन्तप्तेष्वायस्तम्भेषु बध्यमानान्
 अत्युष्णीकृते विततशरावतैले क्षिप्यमानान् लगुडैर्जर्जरी-
 कृतावयवान् निशितटक्कैः परितस्थमाणानपि दर्शयित्वा
 पुण्यबुद्धिमुपदिश्य माममुञ्चत् । तदेव पूर्वशरीरमहं प्राप्नो
 महाटवीमध्ये शीतलोपचारं रचयित्वा महीसुरेण परीक्ष्यमाणः
 शिलायां शयितः क्षणमतिष्ठम् । तदनु विदितोदन्तो मदीय

¹ Part. pres. pass. verb of the desiderative form of हन्, "to kill, "being sought to be killed."

² A name of Yama.

³ दण्डप्रणामः, "prostration," "obedience to the ground," "lying on it like a stick."

बन्धुगणः सहसा समागत्य मन्दिरमानीय मामपक्रान्तव्रणम्
 अकरोत् विजन्मा कृतज्ञो मह्यमक्षरशिक्षां विधाय विविधा-
 गमतन्त्रमाख्याय कल्मषक्षयकारणं सदाचारमुपदिश्य ज्ञाने-
 क्षणगम्यमानस्य शशिखण्डशेखरस्य पूजाविधानमभिधाय
 पूजां मत्कृतामङ्गीकृत्य निरगात् । तदारभ्याहं किरातकृतसं-
 सर्गबन्धुकुलमुत्सृज्य सकललोकैकगुरुमिन्दुकलावतंसं चेतसि
 स्मरन्नस्मिन् कानने दूरीकृतकलङ्को वसामि । देव भवते
 विज्ञापनीयं रहस्यं किञ्चिदस्त्यागम्यतामिति । स च वयस्य-
 गणादपनीय रहसि पुनरेनमभाषत । राजन्नतीते निशान्ते
 गौरीपतिः स्वप्नसन्निहितो निन्द्रामुद्रितलोचनं विबोध्य
 प्रसन्नवदनकान्तिः प्रश्नयाननं मामवोचत् । मातङ्ग दण्ड-
 कारणान्तरालगामिन्यास्तटिन्यास्तीरभूमौ सिद्धिसाध्याराध्य-
 मानस्य स्फटिकलिङ्गस्य पञ्चादद्रिपतिकन्यापदपङ्क्तिचिह्नि-
 तस्याम्नः सन्निधौ विधेराननमिव विलं विद्यते । तत्र
 निक्षिप्तं ताम्रशासनं विधातुरिव शासनं समादाय विधिं
 तदुपरिष्ठं दिष्टविजयमिव विधाय पाताललोकाधीश्वरेण
 भवता भवितव्यं । भवत्साहाय्यकरो राजकुमारो-द्य श्रो वा
 समागमिष्यतीति । तदादेशानुगुणमेव भवदागमनमभूत् ।
 साधनाभिलाषिणो मम तोषिणो रचय साहाय्यमिति ।
 तथेत्युक्त्वा राजवाहनो साकं मातङ्गेन नमितोत्तमाङ्गेन विहा-
 यार्द्धराचे निद्रापरतन्त्रं मित्रगणं वनान्तरमवाप । तदनु

¹ "An inscription," "an edict or deed शासनं on a copper plate."

तदनुचराः साकल्येन राजकुमारमनवलोकयन्तो विषयसह-
यास्तेषु वनेषु सम्यगन्विधानवेक्षमाणा एतदन्वेषणमनीषया
देशान्तरं चरिष्यन्तो निश्चितपुनः सङ्गमसङ्केतस्थानाः परस्परं
वियुज्य ययुः ॥

लोकैकवरीण कुमारेण रक्ष्यमाणः सन्तुष्टान्तरङ्गो मा-
तङ्गोऽपि विलं शशिशेखरकथिताभिज्ञानपरिज्ञानं निः शङ्कं
प्रविश्य गृहीतताम्रशसनो रसातलं पथा तेनैवोपेत्य तत्र कस्य-
चित् पट्टनस्य निकटे केलीकाननकासारस्य विगतसारसस्य
समीपे नानाविधेन शासनविधानोपपादितेन हविषा होमं
विरच्य प्रत्यूहं परिहारिणि सविस्मयं विलोकयति राजवाहने
समिधाज्यसमुज्ज्वलिते ज्वलने पुण्यगेहं देहं मन्त्रपूर्वकमाहु-
तीकृत्य तडित्समानकान्तिं दिव्यां तनुमलभत । तदनु मणि-
मयमण्डनमण्डलमण्डिता सकललोकललनाकुलललामभूता
कन्यका काचन विनीतानेकसखीजनानुगम्यमाना कलहंस-
गत्या शनैरागत्यावनिसुरोत्तमाय मणिमेकमुज्ज्वलाकारमुपा-
यनीकृत्य तेन का त्वमिति पृष्टा सोत्करुणा कलकरुण्डस्वनेन
मन्दं मन्दमुदञ्जलिरभाषत । भूसुरोत्तमाहमसुरोत्तमनन्दिनी
कालिन्दी नाम मम पिता-स्य लोकस्य शासिता महानुभावो
निजपराक्रमासहिष्णुना विष्णुना दूरीकृतामरे समरे यमनग-
रातिथिरकारि । तद्वियोगशोकसागरमग्नां मामवेक्ष्य कोऽपि
कारुणिकः सिद्धतापसो भाषत । बाले कश्चिद्विद्यदेहधारी

¹ "A pond," "a piece of water."

² "Guarding against interruption."

³ The present part. locative case.

मानवो नवो वल्लभस्तव भूत्वा सकलरसातलं पालयिष्यती-
ति । तदादेशं निशम्य घनोन्मुखी चातकी वर्षागमनमिव
तवालोकनकाङ्क्षिणी चिरमतिष्ठम् । मन्मनोरथफलायमानं
भवदागमनमवगम्य मद्राज्यावलम्बनभूतामात्यानुमत्या मद-
नुकृतसारथ्येन मनसा भवन्तमागच्छम् । लोकस्यास्य राज्य-
लक्ष्मीमङ्गीकृत्य मां तत्सपत्नीं करोतु भवानिति । मातङ्गोऽपि
राजवाहनानुमत्या तां तरुणीं परिणीय दिव्याङ्गनालाभेन
दृष्टतरो रसातलराज्यमुरीकृत्य परमानन्दमाससाद ॥

वञ्चयित्वा वयस्यगणं समागतो राजवाहनः तदवलोकन-
कौतूहलेन भुवं गमिषुः कालिन्दीदत्तं क्षुत्पिपासादिक्लेश-
नाशनं मणिं साहाय्यकरणसन्तुष्टान्मातङ्गास्त्वया कञ्चनाध्वा-
नमनुवर्त्तमानं तं विसृज्य विलपथेन निर्ययौ । तत्र मिचग-
णमनवलोक्य भुवं बभ्राम । भ्रमञ्च विशालोपशल्ये कमथा-
क्रीडमासाद्य विशश्रमिषुरान्दोलिकारूढं रमणीसहितमाप्नज-
नपरिवृतमुद्याने समागतमेकं पुरुषमपश्यत् । सोऽपि परमा-
नन्देन पल्लवितचेता विकसितवदनारविन्दो मम स्वामी
सोमकुलावतंसो विशुद्धयशोनिधी^१ राजवाहन एष महा-
भाग्यतयाऽकारु^२ एवास्य पादमूलं गतवानस्मि सम्प्रति
महान् नयनोत्सवो जात इति ससम्भ्रममान्दोलिकाया

^१ उपश्रत्यं, "an open space near a village or town."

^२ आक्रीडः, "a royal or public garden."

^३ "Desirous of stopping or resting," desiderative form of अग्न with वि prefixed.

^४ Visarga rejected before र, and the final of निधि made long.

^५ अकारु, "on a sudden," "unexpectedly."

अवतीर्य सरभसपदविन्यासविलासिहर्षोत्कर्षचरितः चिचतुः
पदान्युन्नतस्य चरणकमलयुगलं गलदुल्लसन्मल्लिकावलयेन
मौलिना पस्पर्श । प्रमोदाश्रुपूर्णो राजा पुलकिताङ्गं तं
गाढमालिङ्ग्य अये सौम्य सोमदत्त इति व्याजहार ॥ ततः
कस्यापि पुन्नागभूरुहस्य प्रच्छायशीतले तले संविष्टेन मनुज-
नाथेन सप्रणयमभाणि । सखे कालमेतावन्तं देशे कस्मिन्
प्रकारेण केनास्थायि भवता । सम्प्रति कुत्र गम्यते तरुणी
केयमेषः परिजनः सम्पादितः कथं कथयेति ॥ सोऽपि
मिथसन्दर्शेन व्यतिकरापगतचिन्ताज्वरातिशयो मुकुलितकर-
कमलः सविनयमान्मीयप्रचारप्रकारमवोचत् ॥

तृतीय उच्छ्वासः सोमदत्तचरितं

देव भवच्चरणकमलसेवाभिलाषी भूतोऽहं भ्रमन्नेकस्यां
वनावनौ पिपासाकुलो लतापरिवृतशीतलनदसलिलं पि-
वन्नुज्ज्वलाकारं रत्नं तच्चैकमद्राक्षम् । तदादाय गत्वा च कञ्चना-
ध्वानमतिक्रम्याच्चरमणोरत्युष्णतया गन्तुमक्षमो वनेऽस्मिन्नेव
किमपि देवायतनं प्रविष्टो दीनाननं बहुतनयसमेतं स्थविरं
महीसुरमेकमवलोक्य कुशलमुदितदयोऽहमपृच्छम् । कार्पण्य-
विवर्णवदनो महदाशापूर्णमानसोऽवोचदयजन्मा । महाभाग

SECTION III.

¹ First person singular indefinite preterite of दृष्ट, "to see."

सुतानेतान्मातृहीनाननेकैरुपायै रक्षन्निदानीमस्मिन् कुदेशे
 भैक्षं सम्पाद्य ददंतेतेभ्य वसामि शिवालये-स्मिन्निति । भूदेव
 एतत्कटकाधिपती राजा कस्य देशस्य किन्नामधेयः किमभा-
 गमनकारणमस्येति पृष्टो-भाषत महीसुरः । सौम्य मत्तकालो
 नाम लांटेन्धरो देशस्यास्य पालयितुर्वीरकेतोस्तनयां वाम-
 लोचनां नाम तरुणीरत्नमसमानलावण्यं आर्वां आवम-
 वधूतदुहितृप्रार्थनस्य तस्य पाटलीं नाम्ना नगरीमरौत्सीत् ।
 वीरकेतुरपि भीतो महदुपायनमिव तनयां मत्तकालायादात् ।
 तरुणीलाभदृष्टचेता लाटपतिः परिश्रेया निजपुर एवेति
 निश्चित्य गच्छन् निजदेशं प्रति मृगयादरेणाप वने सैन्यवास-
 मकारयत् । कन्यासरेण नियुक्तो मानपालो नाम वीरकेतुमन्त्री
 मानधनश्चतुरङ्गबलसमन्वितो-न्यत्र रचितशिविरस्तन्निजना-
 थावमानस्त्रिभुवनसो-न्तर्विभेदेति । विप्रो-सौ बहुतनयो
 विद्वान् निर्धनः स्थविरश्च दानयोग्य इति तस्मै करुणापूर्ण-
 मना रत्नमदाम् । परमाह्लादविकसिताननो-भिहितानेकाशीः
 कुचचिदयजन्मा जगाम । अर्धश्रमस्त्रिभुवेन मया तत्र निरवेशि

¹ The part. pres. of दा does not take न् in the nominative masculine, Gr. p. 57.

² The country of Lāta is often mentioned by writers of this period though not found in the Paurānik lists. It corresponds apparently with the Larike of classical geographers.

³ Third pers. sing. indef. pret. of रुध्, "to obstruct;" here meaning, "to besiege."

⁴ Third pers. sing. redup. pret. of भिद्, "to break;" but it is used here in the passive voice, implying, with the preposition अन्तर्, "was internally afflicted or grieved," "was heart-broken."

⁵ "Was entered into or enjoyed," 3d pers. sing. indef. pret. passive verb of विश्, "to enter," with निर् prefixed.

निद्रासुखं । तदनु पश्चान्निगलितबाहुयुगलः स भूसुरः कशा-
घातचिह्नितगात्रोऽनेकनैस्त्रिंशिकैरनुयातोऽभ्येत्य मामसौ
दस्युरित्यदर्शयत् । परित्यक्तभूसुरा राजभटा रत्नावाग्निप्रकारं
मदुक्तमनाकर्ण्य भयरहितं मां गाढं नियम्य रज्जुभिरानाय
कारागारमेते तव सखाय इति निगडितान् कांश्चिन्निर्द्दिष्टवन्तो
मामपि निगडितचरणयुगलमकार्षुः । किंकर्तव्यतामूढेन
निराशक्लेशानुभवेनावोचि मया । ननु पुरुषा वीर्यपुरुषा
निमित्तेन केन निर्विशय कारावासदुःखं दुस्तरं । यूयं वयस्या
इति निर्द्दिष्टमेतैः किमिदमिति । तथाविधं मामवेक्ष्य भूसुरान्
मया श्रुतं लाटपतिवृत्तान्तं व्याख्याय चौरवीराः पुनरवोचन्
महाभाग वीरकेतुमन्त्रिणो मानपालस्य किंकरा वयं तदाज्ञया
लाटेश्वरमारणाय रात्रौ सुरङ्गद्वारेण तदगारं प्रविश्य तत्रा-
जाभावेन विषणा बहुधनमपहत्य महाटवीं प्राविशाम ।
अपरेद्युश्चान्वेषिणो राजानुचरा बहवोऽभ्येत्य धृतधनान्विता-
नस्मान् परितः परिवृत्य दृढतरं बध्वा निकटमानीय समस्त-
वसुशोधनवेलायामेकस्यानर्घ्यरत्नस्याभावेनास्मद्वधाय मा-
णिक्यादानायास्मान् किलानृहृल्लयन्निति । श्रुतरत्नरत्ना-
लोकनस्थानोऽहंमिदं तदेवं माणिक्यमिति निश्चित्य भूदेव-
दानमिति तान् दुःखस्थानात्मनो जन्म नामधेयं युष्मदन्वेष-
णपर्यटनप्रकारं चाभाष्य समयोचितैः संलापैर्मैत्रीमकार्षम् ।
ततोऽर्द्धरात्रे तेषां मम च नृहृल्लाबन्धनं निभिद्य तैरनुगम्य-

¹ Nominal verb, from नृहृल्ल, "a chain," 3d pers. plur. 1st pret.

मानो निद्रितस्य द्वाः स्थगणस्यायुधजालमादाय पुरस्त्रान्
 पुरतोऽभिमुखागतान् पदुपराक्रमलीलयाभिद्राव्य मानपा-
 लशिविरं प्राविशम् । मानपालो निजकिङ्करेभ्यो मम कुला-
 भिमानवृत्तान्तं तत्कालीनविक्रमञ्च निशम्य मामार्चयत् ॥
 परेद्युर्मत्तकालेन प्रेषिताः केचन पुरुषाः मानपालमुपैत्य मन्त्रि-
 मदीयराजमन्दिरे सुरङ्गया बहुधनमपहत्य चौरवीरा भवदी-
 यकटकं प्राविशन् । तानर्पय नोचेन्महाननर्थः सम्भविष्यती-
 ति क्रूरतरं वाक्यमब्रुवन् । तदाकर्ण्य रोषारुणितनेत्रो मन्त्री
 लाटपतिः कस्तेन मैत्री का पुनरस्य वराकस्य सेवया किं
 लभ्यमिति तान् निभर्त्सयत् । ते च मानपालेनोक्तं
 विप्रलापं मत्तकालाय तथैवाकथयन् । कुपितोऽपि लाटप-
 तिर्दोर्वीर्यगर्वेणाल्पसैनिकसमेतो योद्धुमभ्यगात् । पूर्वमेव
 कृतरणनिश्चयो मानपालः सन्नद्धयोधी योद्धुकामो भूत्वा निः-
 सङ्गं निरगात् । अहमपि सबहुमानं मन्त्रिदत्तानि बहुलतु-
 रङ्गमोपेतं चतुरसारथिरथं च दृढतरं कवचं मदनुरूपं चापं
 च विविधवाणपूर्णे तूणीरद्वयं समुचितान्यायुधानि गृहीत्वा
 युधसन्नद्धो मदीयबलविश्वासेन रिपूद्धरणोद्युक्तं मन्त्रिण-
 मन्वगाम् । परस्परमात्सरेण तुमुलसङ्गरकरमुभयसैन्यमतिक्रम्य
 समुल्लसद्भजाटोपेन वाणवर्षं तदङ्गे विमुञ्चन्वरातीन् प्राहरम् ।
 ततोऽतिरयतुरङ्गमं मद्रथं तन्निकटं नीत्वा शीघ्रलङ्घनोपेतत-
 दीयरणोऽहमरातेः शिरः कर्त्तनमकार्षम् । तस्मिन्निपतिते तद-
 वशिष्टसैनिकेषु पलायितेषु नानाविधं हयगजादिवस्तुजाल-
 मादाय परमानन्दसम्भृतो मन्त्री ममानेकविधां सम्भावनाम-

कार्षीत् ॥ मानपालप्रेषितास्तदनुचरादेनमखिलमुदन्तमाकर्ण्य
सन्तुष्टमना राजा अभ्युन्नतो मदीयपराक्रमे विस्मयमानः सम-
होत्सवममात्यबान्धवानुमत्या शुभदिने निजतनयां मय्यम-
दात् । ततो यौवराज्याभिषिक्तो ह्यमनुदिनमाराधितमहीपा-
लचित्तो वामलोचनयानया सह नानाविधसौख्यमनुभवन्
भवद्विरहवेदनाशस्यवैकल्यहृदयः सिद्धादेशेन सुहृज्जनावलो-
कनफलप्रदेशं महाकालनिवासिनः परमेश्वरस्याराधनायाद्य
पत्नीसमेतः समागतोऽस्मि । भक्तवत्सलस्य गौरीपतेः का-
रुण्येन भवत्पदारविन्दसन्दर्शनानन्दसन्दोहो मया लब्ध
इति ॥

तं निश्चय नन्दितपराक्रमो राजवाहनस्तच्चिरपराधदण्डै-
वमुपलभ्य तस्मै क्रमेणात्मचरितं कथयामास । तस्मिन्नवसरे
पुरतः पुष्पोद्भवं विलोक्य ससम्भ्रमं निजनिटिलतटस्पृष्टच-
रणाङ्गुलिमुदङ्गलितमनुज्ञाढमालिङ्गधानन्दवाष्पसङ्कुलसम्फुल्ल-
लोचनः सौम्य सोमदत्तोयं स पुष्पोद्भव इति तस्मै तं दर्श-
यामास । तौ च चिरविरहदुःखमुत्सृज्यान्योन्यालिङ्गनसुख-
मन्वभूताम् । ततस्तस्यैव महीरुहस्य छायायामुपविश्य राजा
समभाषत । वयस्य भूसुरकार्यकरिष्णुरहं मिषगणो विदितार्थः
सर्वथान्तरायं करिष्यतीति^१ निद्रितान् भवतः परित्यज्य निस्-
गाम् । तदनु प्रबुद्धो वयस्यवर्गो किमिति निश्चित्य मदन्वेषणाय

^१ **सन्दोह** occurs in the Amara Kosha among the synonyms of "a flock," "a multi-
tude." Most of the terms, however, denote quantity as well as number, or heap, plenty,
aggregate, abundance, which latter sense is most appropriate in the text.

कुप गतवान् भवानेकाकी क्व गन्तेति । सोऽपि ललाटतट
चुचदञ्जलिपुटः सविनयं समलपत् ॥

चतुर्थ उच्छ्वासः पुष्पोद्भवचरितं

देव महीसुरोपकारायैव देवो गतवानिति निश्चित्यापि
देवेन गन्तव्यं देशं निर्णेतुमशक्नुवानो मिचगणः परस्परं
वियुज्य दिक्षु देवप्रनेष्टुमगच्छत् । अहमपि देवस्यान्वेषणाय
महीमटन् कदाचिदक्षरमध्यगतस्याक्षरमणेः किरणमसहिष्णु-
कस्य गिरितटमहीरुहस्य प्रच्छायशीतले तले क्षणमुपाविशम् ।
मम पुरोभागे दिनमध्यसमये सङ्कुचितसर्वावयवां शूर्पाकृतिं
कूर्माकृतिं मानुषछायां निरीक्ष्योन्मुखो गगनतलान्महारयेण
पतन्तं पुरुषं कञ्चिदन्तराल एव दयोपनतहृदयोऽहमवलम्ब्य
शनैरवनितले निक्षिप्य दूरापातवीतसङ्गं तं शिशिरोपचारेण
विबोध्य शोकातिरेकेणोन्नतवाष्पलोचनं तं भृगुपतनकारण-
मपृच्छम् । सोऽपि कररुहैरश्रुकणानपनयन्नभाषत । सौम्य
मगधाधिनाथामात्यस्य पद्मोद्भवस्यात्मसम्भवो रत्नोद्भवो
नामाहं बाणिज्यरूपेण कालयवनद्वीपमुपेत्य कामपि

¹ Inf. of the desiderative of ग्री, "to bring," with प्र prefixed.

² This is an unusual phrase; but one of the meanings of भृगु is, "a precipice," and भृगुपतनं therefore means, "falling from a height," being synonymous, in fact, with the expression गिरिपतनं, which occurs a few lines below.

वणिक्कन्यकां परिणीय तया सह प्रत्यागच्छन्नुतीरस्थान-
तिदूर एव प्रवहणस्य भग्नतया सर्वेषु निमग्नेषु कथं कथमपि
दैवानुकुल्येन तीरभूमिमभिगम्य निजाङ्गनावियोगदुःखार्णवे
स्रवमानो-हं कस्यापि सिद्धतापसस्यादेशदरेण षोडशहाय-
नानि कथञ्चिन्नीत्वा दुरवस्थापारमनवेक्षमाणो गिरिपतन-
मकार्षमिति ॥

तस्मिन्नेवावसरे किमपि नारीकूजितमश्रावि । न खलु
समुचितमिदं यस्मिन्नादिष्टे पतितनयमिलने विरहमस-
हिष्णुवैश्वानरं विशसीति । तन्निशम्य मनोविदितजनकभावं
तमवादिषं । तात भवते विज्ञापनीयानि बहूनि सन्ति ।
भवतु पश्चादखिलमाख्यातव्यं । अधुना नारीकूजितमनुपेक्ष-
णीयं मया । क्षणमात्रमत्र भवता स्वीयतामिति । तदनु
सो-हं त्वया किञ्चिदनारमगमम् । तत्र पुरतो भयङ्करज्वाला-
कुलहुतभुगवगाहनसाहसिकां मुकुलिताञ्जलिपुटां वनितां
काञ्चिदवलोक्य ससम्भ्रममनलादपनीय कूजन्या वृद्धया
सह मत्पितुरभ्यर्णमभिगमय्य स्थविरामवोचं । वृद्धे भवत्यौ
कुचत्ये कान्तारे निमित्तेन केन दुरवस्थानुभूयते कथ्यतामिति ।
सा सगद्गदमवादीत् पुत्र कालयवनद्वीपे कालगुप्तिनाम्नो
वणिजः कस्यचिदेषा सुता सुवृत्ता नाम रत्नोद्भवेन निजकान्ते-
नागच्छन्ती जलधौ मग्ने प्रवहणे निजधात्र्या मया सह फल-
कमेकमवलम्ब्य दैवयोगेन कूलमुपेता आसन्नप्रसवसमया
कस्याञ्चिदटव्यामात्मजमसूत । मम तु मन्दभाग्यतया बाले
वनमातङ्गेन गृहीते मङ्गितीया परिभ्रमन्ती षोडशवर्षानन्तरं

भर्तृपुत्रसङ्गमो भविष्यतीति सिद्धवाक्यविश्वासादेकस्मिन्
 पुण्याश्रमे तावन्तं समयं नीत्वा शोकमपारं सोढुमक्षमा
 समुज्ज्वलिते वैश्वानरे शरीरमाहुतीकर्तुमुद्युक्तासीदिति ।
 तदाकार्यं निजजनिनीं ज्ञात्वा तामहं दण्डवत्प्रणम्य तस्यै
 मदुदन्तमखिलमारुषाय धात्रीभाषणफुल्लवदनं विस्मयविक-
 सिताक्षं जनकमदर्शयम् । पितरौ तौ साभिज्ञानमन्योन्यं ज्ञात्वा
 मुदितान्तरात्मानौ विनीतं माममन्दाश्रुवर्षेणाभिषिच्य गा-
 ढमास्त्रिष्व शिरस्युपाग्राय कस्याञ्चिन्महीरुहछायायामुपावि-
 शताम् । कथं निवसति महीवल्लभो राजहंस इति जनकेन
 पृष्टो - हं तस्य राज्यच्युतिं त्वदीयजननं सकलकुमारावाप्तिं
 तव दिग्विजयारम्भं भवतो मातङ्गानुयानमस्माकं युष्म-
 दन्वेषणकारणं सकलमभ्यधाम् । ततस्तौ कस्यचिदाश्रमे मुने-
 रस्थापयम् । ततो देवस्यान्वेषणपरायणोऽहमखिलकार्यनि-
 मिषचित्तं निश्चित्य भवदनुपहासव्यस्य साधकस्य साहाय्यक-
 रणदक्षं शिष्यगणं निष्पाद्य विन्ध्यवनमध्ये पुरातनपट्टनस्था-
 नान्युपेत्य विविधनिधिसूचकानां महीरुहाणामधोनिक्षिप्तान्
 वसुपूर्णान् कलशान् सिद्धाङ्गनेन ज्ञात्वा रक्षिषु परितः स्थितेषु
 खननसाधनैरुत्पाद्य दीनारानसङ्ख्यानं राशीकृत्य तत्काला-
 गतमनतिदूरे निवेशितं बणिक्कटकं कञ्चिदभ्येत्य तत्र बलिनो
 बलीवर्द्धान् गोर्लींश्च क्रीत्वाऽन्यद्रथमिवेण वसु तज्जोषीसम्मितं
 तैरुत्तमानं शनैः कटकमनयम् । तदधिकारिणा चन्द्रपालेन

¹ By magic collyrium, enabling the eyes to see through opaque substances.

² "An encampment or caravan of traders."

³ गोर्ली, "a sack."

केनचिद्वणिक्पुत्रेण विरचितसौहृदोऽहममुनैव साकमुज्जयि-
नीमुपाविशम् । मत्पितरावपि तां पुरीमभिगमय्य सकलगुण-
निलयेन बन्धुपालनाम्ना चन्द्रपालजनकेन नीयमानो माल-
वनाथदर्शनं विधाय तदनुमत्यारूढवासतिमकरवम् । ततः
काननभूमिषु भवन्तमन्वेष्टुमुद्युक्तं मां परममिहं बन्धुपालो
निशम्यावदत् । सकलं धरणीतलमपारमन्वेष्टुमक्षमो भवान्
मनोग्लानिं विहाय तूष्णीं तिष्ठतु । भवन्नायकालोकनकारणं
शुभशकुनं निरीक्ष्य कथयिष्यामीति । तत्क्षपितामृताश्वसि-
तहृदयोऽहमनुदिनं तदुपकण्ठवर्त्तिं कदाचिदिन्दुमुखीं नवयौ-
वनावलीढावयवां नयनचन्द्रिकां बालचन्द्रिकां नाम तरु-
णीरत्नं बणिग्मन्दिरलक्ष्मीमूर्त्तामवलोक्य तदीयलावण्या-
वधूतधीरभावो लतान्तवाणलक्ष्यतामयासिषम् । चकितबा-
लकुरङ्गलोचना साऽपि कुसुमसायकसायकायमानेन कटा-
क्षवीक्षणेन मामसकृन्निरीक्ष्य मन्दमारुतान्दोलितलतेवा
कम्पत् । मनसाभिमुखैः समाकुञ्चितै रागलज्जान्तरालवर्त्तिभिः
साङ्गवर्त्तिभिरीक्षणविशेषैर्निजमनोवृत्तिमकथयत् । चतुरगूढ-
चेष्टाभिरस्या मनोनुरागं सम्यग् ज्ञात्वा सुखसङ्गमोपायम-
चिन्तयम् । अन्यदा बन्धुपालः शकुनैर्भवद्भतिं प्रेक्षिष्यमाणः
पुरप्रान्तविहारवनं मया सहोपेत्य कस्मिंश्चिन्महीरुहे शकु-
नवचनानि शृण्वन्नतिष्ठत् । अहमुत्कलिकाविनोदपरा-
यणो वनान्ते परिभ्रमन् सरोवरतीरि चिन्ताक्रान्तचित्तां

^१ मित्रं, "a friend," is properly a neuter noun as here employed.

दीनवदनां मन्मनोरथैकभूमिं बालचन्द्रिकां व्यलोकयम् ।
 तस्याः ससम्भ्रमप्रेमलज्जाकौतुकमनोरमं लीलाविलोकनसु-
 खमनुभवन् सुदत्या वदनारविन्दे विषण्णभावं मदनकदनखे-
 दानुभूतं ज्ञात्वा तन्निमित्तं ज्ञास्यन् लीलया तदुपकण्ठमुपेत्या-
 वोचिषम् । सुमुखि तव मुखारविन्दस्य दैन्यकारणं कथयेति ।
 सा रहस्यसञ्ज्ञातविश्रम्भतया विहाय लज्जाभये शनैरभाषत ॥

सौम्य मानसारो मालवाधीशो वार्धकस्य प्रवलतया
 निजनन्दनं दर्पसारमुज्जयिन्यामभ्यसिञ्चत् । स कुमारः सप्तसा-
 गरपर्यन्तं महीमण्डलं पालयिष्यन् निजपैतृष्वस्रीयानुहङ्ग-
 कर्माणौ चण्डवर्म्मदारुवर्म्माणौ धरणीभरणे नियुज्य तपश्च-
 रणाय राजगिरिमभ्यगात् । राज्यं सर्वमसपत्नं शासति
 चर्म्मवर्म्मेणि दारुवर्म्मा मातुलायजन्मनो शासनमतिक्रम्य
 पारदार्यपरद्रव्यापहरणादिदुःकर्म्मकुर्वाणो मन्मथसमानस्य
 भवतो लावण्यायत्तचित्तां मामेकदा विलोक्य कन्यादूषणदोषं
 दूरीकृत्य बलात्कारेण रन्तुमुर्धुक्ते तच्चिन्तया दैन्यमगच्छमिति ।
 तस्या मनोगतं मयि रागोद्रेकं मन्मनोरथसिद्ध्यन्तरायञ्च
 निशम्य बाष्पपूर्णलोचनां तामाश्वास्य दारुवर्म्मेणो मारणो-
 पायञ्च विचार्य वल्लभामवोचम् । तरुणि भवदभिलाषिणं
 दुष्टहृदयमेनं निहन्तुं मृदुरुपायः कश्चिच्चिन्त्यते । यक्षः कश्चिद-
 धिष्ठाय बालचन्द्रिकां निवसति तदाकारसम्पदाशान्मृदुलि-
 तहृदयो यः सखन्धयोग्यः साहसिको रतिमन्दिरे तं यक्षं

निर्जित्य तयैकसखीसमेतया मृगाक्ष्या संलापामृतसुखमनुभूय
कुशली निर्गमिष्यति तेन चक्रवाकसंशयाकारपयोधरा विवा-
हनीयेति सिद्धेनैकेनावादीति पुरजनस्य पुरतो भवदीयैः
सत्यवाक्यैरसकृत् कथनीयं । तदनु दारुवर्म्मा वाक्यानीत्यं-
विधानि श्रावं श्रावं तूष्णीं यदि भिया स्थास्यति तर्हि वरं
यदि वा दीर्जन्येन त्वया सङ्गममङ्गीकरिष्यति तदा स भव-
दीयैरित्यं वाच्यः सौम्य दर्पसारवसुधाधिपामात्यस्य भवतो
ऽस्मिन्निवासे साहसकरणमनुचितं पौरजनसाक्षिकं भवन्म-
न्दिरमानीतया तया तोयजाक्ष्या सह क्रीडन्नायुष्मान् यदि
भविष्यति तदा परिणीय तरुणीं मनोरथान्निर्विशेति । सो
पेतदङ्गीकरिष्यति त्वं सखीवेषधारिणा मया सह तस्य मन्दिरं
गच्छ अहमेकान्तनिकेतने मुष्टिजानुपदाघातैस्तं रभसान्निहत्य
पुनरपि वयस्यामिषेण भवतीमनु निः शङ्कं निर्गमिष्यामी-
ति । तदेनमुपायमङ्गीकृत्य विगतसाध्वसलज्जाभवत् । जन-
कजननीसहोदराणां पुरतः आवयोः प्रेमातिशयमाख्याय
सर्वथास्मत् परिणयकारणे ताननुनयेः तेऽपि वंशसम्पत्ता-
वण्याढ्याय यूने मह्यं त्वां दास्यन्त्येव दारुवर्म्माणो मरणोपायं
तेभ्यः कथयित्वा तेषामुत्तरमाख्येयं मह्यमिति । साऽपि
किञ्चिदुत्फुल्लसरसिजानना मामब्रवीत् । सुभग क्रूरकर्म्माणं
दारुवर्म्माणं भवान् हन्तुमर्हति । तस्मिन् हते सर्वथा
युष्मन्मनोरथः फलिष्यति । एवं क्रियतां । भवदुक्तं सर्वमह
मपि तथा करिष्ये इति मामसकृद्विवृत्तवदना विलोकयन्ती
मन्दमगारमगात् । अहमपि बन्धुपालमुपेत्य शकुनज्ञात्तस्मा-

त्रिंशद्विषानन्तरमेव भवत्सङ्गः सम्भविष्यतीत्यशृण्वम् ।
 तदनु मदनुगम्यमानो बन्धुपालो निजावासम् प्रविश्य मा-
 मपि निलयाय विससज्जं । मन्मायोपायवागुरापाशलग्नेन
 ढारुवर्मणा समाहूता बालचन्द्रिका तं गमिष्यतीति दूतिकां
 मन्त्रिकटमभिप्रेषितवती । अहमपि मणिनुपूरमेखलाकङ्कण-
 कटकताडङ्गहारक्षौमकज्जलं वनितायोग्यं मण्डनजातं निपु-
 णतया तत्तत् स्थानेषु निक्षिप्य सम्यगङ्गीकृतमनोज्ञवेषो
 वस्त्रभया तया सह तदागारद्वारोपान्तमगच्छम् । द्वाः स्थकपि-
 तास्मदागमनेन सादरं विहिताभ्युन्नतिना तेन द्वारोपान्त-
 निवारिताशेषपरिवारेण मदन्विता बालचन्द्रिका सङ्केता-
 गारमनीयत । नगरस्थाकुलां यक्षकथां परीक्षन् नागरिकज-
 नोऽपि कुतूहलेन दारुवर्मणः प्रतीहारभूमिमगमत् । विवे-
 कशून्यमतिरसौ रागातिरेकेण रत्नखचितहेमपर्यङ्के हंसतूल-
 गर्भेशयनमानीय तरुणीं तस्यै मखं तमिस्रासम्यगनवलो-
 कितपुंभावाय मनोरमस्त्रीवेषाय च चामीकरमणिमयमण्ड-
 नानि सूक्ष्माणि चिचवस्त्राणि कस्तूरिकामिलितहरिचन्दनं
 कर्पूरसहितं ताबूलं सुरभीनि कुसुमानि ललितं वस्तुजातं
 समर्थं मुहूर्त्तद्वयमात्रं हासवचनैः संलपन्नतिष्ठत् । ततो
 रागान्धतया सुमुख्यालिङ्गने मतिं व्यधत् । रोषारुणितोऽहमेनं
 पर्यङ्कतलान्निःशङ्को निपात्य मुष्टिजानुपदाघातैः प्राहरम् ।
 नियुद्धरभसविकलमलङ्कारं पूर्ववन्मिलयित्वा भयकम्पितां
 नताङ्गीमुपलालपन् मन्दिराङ्गणमुपेतः साध्वसकम्पित इवो-
 च्चैरकूजम् । हा बालचन्द्रिकाधिष्ठितेन घोराकारेण यक्षेण

दारुवर्मा निहन्यते। सहसा समागच्छत पश्यतेति॥ तदाकर्ण्य
मिलिता जनाः समुद्यद्वाप्या हाहानिनादेन दिशो बधिरयन्तो
बालचन्द्रिकामधिष्ठितं यक्षं बलवन्तं शृण्वन्नपि दारुवर्मा
मदान्धस्तामेवायाचत तदसौ स्वकीयेन कर्मणा निहतः किं
तस्य विलपिनेति मिथो लपन्तः प्राविशन् । कोलाहले
तस्मिंश्चदुल्लोचनया सह नैपुण्येन सहसा निर्गतो नि-
जावासमगाम् । ततो गतेषु कतिपयदिनेषु पौरजनसमक्षं
सिद्धादेशप्रकारेण विवाह्य तामिन्दुमुखीं पूर्वसङ्कल्पितं सुखं
यथेष्टमनुभवम् । बन्धुपालशकुननिर्द्दिष्टदिवसे-स्मिन्निर्गत्य
पुरावर्त्तमानो नेचोत्सव-कारि भवदनुलोकनसुखमप्यनुभ-
वामीति ॥

एवं मिषवृत्तानां निशम्याम्लानमानसो राजवाहनः स्वस्य
च सोमदत्तस्य च वृत्तान्तमस्मै निवेद्य सोमदत्त महाकालेश्वरा-
राधनानन्तरं भवद्वल्लभां सपरिकरां निजकटकं प्रापय्यागच्छे-
तिनियुज्य पुष्पोद्भवेन सेष्यमानो भूस्वर्गायमानमवंतिकापुरं
विवेश । तत्रायं मम स्वामिकुमार इति बन्धुपालादये बन्धु-
जनाय कथयित्वा तेन राजवाहनाय बहुविधां सपर्यां कारयन्
सकलकुशलो महीसुर इति पुरि प्रकटयन् पुष्पोद्भवो-मुष्य
राज्ञो-ञ्जनभोजनादिकमनुदिनं स्वमन्दिरे कारयामास ॥

¹ Nominal verb, from बधिर, "deaf," "were deafening," the skies.

² "Avanti or Ujayin making heaven of earth."

पञ्चम उच्छ्वासोऽवन्तिसुन्दरीपरिणयः

अथ मीनकेतनसेनानायकेन मलयगिरिमहीरुहनिरन्तरा-
वासिभुजङ्गममुक्तावशिष्टेनेव सूक्ष्मतरेण धूतहरिचन्दनपरि-
मलभरेणेव मन्दगतिना दक्षिणानिलेन वियोगिहृदयस्थं
मन्मथानलमुज्ज्वलयन् सहकारकिसलयमकरन्दास्वादनरक्त-
कण्डानां मधुकरकलकण्डानां काकलीकलकलेन दिक् चक्रं
वाचालयन् मानिनीमानसोत्कलिकामुपनयन् माकन्दसिन्दु-
वाररक्ताशोककिंशुकतिलकेषु कलिकामुपपादयन् मदनमहो-
त्सवाय रसिकमनांसि समुल्लासयन् वसन्तसमयः समाज-
गाम । तस्मिन्नतिरमणीये कालेऽवन्तिसुन्दरी नाम मानसा-
रनन्दिनी प्रियवयस्यया बालचन्द्रिकया सह नगरोपान्तरम्यो-
द्याने विहारोत्कण्ठया पौरसुन्दरीसमवायसमान्विता कस्य-
चिच्चूतपोतकस्य छायाशीतले सैकततले गन्धकुसुमहरिद्राक्ष-
तचीनाम्बरादिनानाविधेन परिमलद्रव्यनिकरेण मनोभव-
मर्चयन्ती रेमे । तत्र रतिप्रतिकृतिं अवन्तिसुन्दरीं द्रष्टुकामः
काम इव वसन्तसहायः पुष्पोद्भवसमन्वितो राजवाहनस्तदु-
पवनं प्रविश्य तत्र तत्र मलयमारुतान्दोलितशाखानिरन्त-
रसमुन्निन्नकिसलयकुसुमफलसमुल्लसितेषु रसालतरुषु कोकि-
लकीरालिकुलमधुकराणामालापान् आवां आवां विकसदिन्दी-
वरकह्लारकैरवराजीवराजिकेलिलोलकलहंससारसकाराण्डव-
चक्रवाकचक्रवालकलरवव्याकुलविमलशीतलसलिलललि-

¹ Rasāla is a name of various trees, but may be understood here of the Mango, which blossoms in spring.

तानि सरांसि दर्शं दर्शममन्दलीलया ललनासमीपमवाप ।
 बालचन्द्रिकाया निःशङ्कमित आगम्यतामिति हस्तसञ्ज्ञया
 समाहूतो निजतेजोजितपुरुहूतो राजवाहनो वन्तिसुन्दर्या
 अन्तिकं जगाम । या वसन्तसहायेन समुत्सुकतया रतेः केली-
 शालभञ्जिकाविधित्तया कञ्चननारीविशेषं विरच्यात्मनः
 क्रीडाकासारशंखविन्दसौन्दर्येण पादद्वयमुद्यानवनदीर्घिका-
 मत्तमरालिकागमनरीत्या लोलालसगतिविलासं तूष्णीरला-
 वण्येन जङ्घे कन्दलीलालित्येन मनोज्ञमूर्युगं जैचरथचक्र-
 चातुर्येण घनं जघनं किञ्चिद्विकसल्लीलावतंसकङ्क्षारकोरक-
 कोटरानुवृत्त्या गङ्गावर्त्तसनाभिनाभिं सौधारोहणपरिपाद्या-
 वलिचयमौर्वीकं मधुकरपंक्तिनीलिमलीलया रोमावलिं पूर्णे-
 सुवर्णकलशशोभया कुचद्वन्द्वं लतामण्डपसौकुमार्येण बाहू

¹ The following passage presents some perplexity from peculiarities of construction—the long suspension of the connection between the governing pronoun and the verb, and between the participle and the agent, and by the use of the indefinite past participles. The sense will be rendered clear by taking as the leading phrases या राज वसन्तसहायेन निर्मितेव, “Who shone as if created by the friend of spring,” i.e. Love: “He in his distress (for her absence), through a wish to possess an effigy of his bride Rati, having framed (विरच्य) (in Avanti Sundari) a certain female form.” Then follows an enumeration of the objects of which he made the several members of the body, comprising those to which the female limbs are commonly compared when it is intended to describe their beauty: thus, (having made विद्याय) “with the loveliness of the variegated lotus of the pleasure pond her feet; with the gait of the inebriate swan having formed her sportive motion;” and so on.

² B. has झारदारविन्द, “autumnal lotus;” A. has झारविन्द: but it should probably be झारविन्द, “the variegated lotus;” or, कासारझारविन्द, “the lotus the essence or pride of the pool.”

³ जैचरथ, “the victorious car;” here means, “the car of Kāma.”

⁴ “With the series of the steps of a palace (he formed) the three lines above the thigh:” or, perhaps, a better reading would be, चचलितयमौदरिकं; for the चिबली, which is considered a beauty, is usually applied to lines on the abdomen.

जयशंखाभिख्यया कण्ठं कामिकर्णपूर्णेसहकारपल्लवरागेण
 प्रतिविचीकृतविचरदनद्वन्द्वं वाणायमानपुष्पलावण्येन शु-
 चिस्मितं अयदूतिकाकलकण्डिकाकलालापमाधुर्येण वचन-
 जातं सकलसैनिकनायकमलयमारुतसौरभ्येण निश्वासपवनं
 जयध्वजमीनदर्पेण लोचनयुगलं चापयष्टिश्रिया भूलते प्रथ-
 मसुहृदः सुधाकरस्यापनीतकलङ्कया कान्या वदनं लीला-
 मयूरवर्हिभङ्ग्या केशपाशं च विधाय समस्तमकरन्दकस्तूरि-
 कसमितेन मलयजसेन प्रक्षाल्य कर्पूरपरागेण सम्मृज्य
 निर्मितेव रराज । मूर्त्तिमतीव लक्ष्मीर्मालवेशकन्यकास्ते ।
 सैवाराध्यमानं सङ्कल्पितवरप्रदानायाविर्भूतं मूर्त्तिमन्तं मन्म-
 थमिव तमालोक्ष्य मन्दमारुतान्दोलितलतेव मदनावेशवती
 चकम्पे । तदनु क्रीडाविश्रम्भाब्जिवृक्षा लज्जया कानि कान्यपि
 भावान्ताणि व्यधत् । ललनाजनं सृजता विधाया नूनमेषा
 घृणाक्षरन्यायेन निर्मिता नो चेदक्षभूरेवंविधनिर्म्माणनि-
 पुणो यदि स्यात्तत्समानलावण्यामन्यां तरुणीं किं न करोतीति
 सविस्मयानुरागं विलोकयतस्तस्य समक्षं स्थातुं लज्जिता सा
 किञ्चित्सखीजनान्तरितगाथा तन्नयनाभिमुखैः किञ्चिदाकुञ्चि-

¹ कलकण्डो, "the Indian cuckoo," called in the Vikrama and Urvashi "Love's messenger."

² A. has मालवराजकन्यका स्तनैवाराध्यमानं; B. कन्यकास्तेनैवाराध्यमानं. Neither can be correct. The sentence requires, apparently, the verb in चास्ते, by which it is closed; and then another begins with स्ता, एव, or सैव.

³ An explanation of the term घृणाक्षर has not been met with: the sense is evidently "by singular accident or good luck," as the experiment had never again succeeded. घृण, the root, means, "to revolve," "a revolving letter," a sort of lottery perhaps.

तैरञ्चितभूलतैरपाङ्गवीक्षितैरात्मनः कुरङ्गस्यानायमानला-
वण्यं राजवाहनं विलोकयन्त्यतिष्ठत् । सोऽपि तस्यास्त
दोत्पादितभावरसानां सामग्या लब्धबलस्येव विषमशरस्य
शरं व्यायमाणमानसो बभूव । सा मनसीत्यमचिन्तयत् अनन्य-
साधारणसौन्दर्येणानेन कस्यां पुरि भाग्यवतीनां तरुणीनां
लोचनोत्सवः क्रियते । पुष्करिणीनामुना पुरन्धीणां पुष्पवतीनां
सीमन्तिनीनां का नाम सीमन्तमौक्तिकी क्रियते । कास्य देवी
किमवागमनकारणमस्य । मन्मथो मामपहसितनिजलावण्य-
मेनं विलोकयन्तीमसूययेवातिमात्रं मथ्नुञ्जिजनामसान्वयं
करोति । किं करोमिः कथमयं ज्ञातव्य इति । ततो बालच-
न्द्रिका तयोरितरेतररागवृत्तिं भावविवेकैर्ज्ञात्वा कान्तासमा-
जसन्निधौ राजनन्दनोदन्तस्य सम्यगाख्यामनुचितमिति
लोकसाधारणैर्वाक्यैरभाषत । भर्तृदारिकेऽयं सकलकला-
प्रवीणो देवतासान्निध्यकरण आहवनिपुणो भूसुरकुमारो
मणिमन्त्रोषधज्ञः परिचर्याहो भवत्या पूज्यतामिति । तदा-
कार्यं निजमनोरथमनुवदन्या बालचन्द्रिकया सन्तुष्टान्त-
रङ्गातरङ्गावली मन्दानिलेनेव सङ्कल्पजेनाकुलीकृता राज-
कन्या जितमारं कुमारं समुचितासनासीनं विधाय सखीहस्तेन
गन्धकुसुमाक्षतधनसारताम्रबूलादिनानावस्तुनिचयेन पूजां
तस्मै कारयामास ॥

¹ आनायमान, "acting as a net," nom. verb, from आनाय, "a net."

² Another nom. verb, from शरब्ध, "a butt or mark," "having his heart a mark for the god with the unequal number (five) of arrows."

राजवाहनोऽप्येवमचिन्तयन् नूनमेषा पूर्वजन्मनि मे जाया
 यज्ञवती नो चेदेतस्यामेवविधोऽनुरागो मन्मनसि न जायेत।
 शापावसानसमये तपोनिधेर्जातिस्मरत्वमावयोः समानमेव
 तथापि कालजनितविशेषसूचकैर्वाक्यैरस्याः ज्ञानमुत्यादयि-
 ष्यामि । तस्मिन् समये कोऽपि मनोरमो राजहंसः केली-
 विधित्तया तदुपकण्ठमगमत् । समुत्सुकया राजकन्यया मरा-
 लयहणे नियुक्तां बालचन्द्रिकामवलोक्य समुचितो वाक्या-
 वसर एष इति सम्भाषणनिपुणो राजवाहनः सलीलमलपत्।
 सखि पुरा शाब्बो नाम कश्चिन्महीवल्लभो मनोवल्लभया सह
 विहारवाञ्छया कमलाकरमाय तत्र कोकनदकदम्बसमीपनि-
 द्राधीनमानसं राजहंसं गृहीत्वा विसगुणेन तस्य चरणयुगलं
 निगडयित्वा कान्तामुखं सानुरागं विलोकयन् मन्दस्मित-
 विकसितैककपोलमण्डलस्तामभाषत । इन्दुमुखि मया बद्धो
 मरालः शान्तो मुनिवदास्ते स्वेच्छयानेन गम्यतामिति ।
 सोऽपि राजहंसः शाम्बमशपत् । महीपाल यदस्मिन्सुजस्रण्डे
 अनुष्ठानपरायणतया परमानन्देन तिष्ठन्तं नैष्ठिकं मामकारणं
 राज्यगर्वेणावमानितवानसि तदेतत्पाप्मना रमणीविरहस-
 न्नापमनुभवेति विषण्णवदनो शाब्बो जीवितेश्वरीविरहमस-
 हिष्णुर्भूमौ दण्डवत् प्रणम्य सविनयमभाषत । महाभाग
 यदज्ञानेनाकरवन् तत् क्षमस्वेति । स तापसः करुणाकृष्टचे-
 तास्तमवदत् । राजन्निहजन्मनि भवतः शापफलाभावो भवतु।
 मच्चनस्यामोघतया भाविनि जनने शरीरान्तरगताया अस्याः
 सरसिजाक्ष्याः रसेन रमणो भूत्वा मुहूर्त्तद्वयं मच्चरणयुगलबन्ध-

नकारितया मासद्वयं शृङ्खलनिगलितचरणो रमणीवियोग-
विषादमनुभूय पश्चादनेककालं वल्लभया सह राज्यसुखं
लभस्वेति । तदनु जातिस्मरत्वमपि तयोरन्वगृह्णात् ।
तस्मान्मरालबन्धनं न करणीयं त्वयेति । साऽपि भर्तृदारि-
का तद्वचनाकर्णेनाभिज्ञातस्वपुरातनजननवृत्तान्ता नूनमयं
मत्प्राण वल्लभ इति मनसि जानती रागपल्लवितमानसी
समन्दहासमवोचत् । सौम्य पुरा शास्त्रो यज्ञवतीसन्देशपरि-
पालनाय तथाविधं हंसबन्धनमकार्षीत् तथा हि लोके
परिज्ञता अपि दाक्षिण्येन कार्यं कुर्वन्तीति ॥

कन्याकुमारावेवमन्योन्यपुरातनजनननामधेये परिचिते
परस्परज्ञानाय साभिज्ञमुक्ता मनोजरागपूर्णमानसौ बभूवतुः ।
तस्मिन्नवसाने मालवेन्द्रमहिषी परिजनपरिवृता दुहितृके-
लीविलोकनाय तद्देशमवाप । बालचन्द्रिका तु तां दूरतो
विलोक्य ससम्भ्रमं रहस्यनिर्भेदभिया हस्तसञ्ज्ञया पुष्पोद्भव-
सेष्यमानं राजवाहनं वृक्षवाटिकान्तरितगावमकरोत् । सा
मानसारमहिषी सखीसमेताया दुहितुर्नानाविधां विहार-
लीलामनुभवन्ती क्षणं स्थित्वा दुहिचासमन्विता निजागार-
गमनायोद्युक्ता बभूव । मातरमनुगच्छन्त्यवन्तिसुन्दरी राजहं-
सकुलतिलकवाञ्छया केलीवने मदन्तिकमागतं भवन्तम-
कारुण्य एव विसृज्य न मया समुचितमिति जनन्यनुगमनं
क्रियते तदनेन भवन्मनोनुरागोऽन्यथा मा भूदिति मरालमिव

¹ यह, with अनु prefixed, implies, "to favour," "to bestow as a favour;" as in the text, "he conferred upon them both the faculty of remembering their former existence."

कुमारमुद्दिश्य समुचितालापकलापं वदती पुनः पुनः
 परिवृत्त्य दीननयना वदनं विलोकयन्ती निजमन्दिरमगात् ।
 तत्र हृदयवल्लभकथाप्रसङ्गे बालचन्द्रिकाकथिततदन्वयनाम-
 धेया मन्मथवाणपतनव्याकुलमानसा विरहवेदनया बहुल-
 पक्षशशिकलेव क्षामक्षामाः हारादिसकलव्यापारं परिहृत्य
 रहस्यमन्दिरे मलयजरसक्षालितपल्लवकुसमकल्पिततल्पत-
 लायत्ततनुलता बभूव । तत्र तत्राविधावस्थामनुभवन्तीं
 मन्मथानलसन्तप्तां सुकुमारीं कुमारीं निरीक्ष्य स्निग्धो वयस्या-
 गणः काञ्चनकलशसञ्चितानि हरिचन्दनोशीरघनसारमिलि-
 तानि तदभिषेककल्पितानि सलिलानि विसतन्नुमयानि
 वासांसि च नलिनीदलमयानि तालवृन्तानि च सन्तापह-
 रणानि बहूनि सम्पाद्य तस्याः शरीरमशिशिरयत् । तदपि
 शीतलोपचरणं सलिलमिव तप्ततैले तदङ्गे दहनमेव समन्ता-
 दाविष्मकार । किं कर्त्तव्यतामूढां विषयां बालचन्द्रिकामीष-
 दुन्मीलितेन कटाक्षवीक्षितेन वाष्पकणाकुलेन विलोक्य
 विरहानलोष्णनिःश्वासग्लपिताधरया नताङ्ग्या शनैः सगद्गदं
 ब्यालापि । प्रियसखि कामः कुसुमायुधः पञ्चवाण इति
 नूनमसत्यमुच्यते । इयमहमसङ्ख्यैरिषुभिरनेन हन्ये । सखि
 चन्द्रमसं वडवानलादतितापकारं मन्ये । यदस्मिन्नतः प्रवि-
 शति शुच्यति पारावारं सति निर्गते तदैव वर्द्धते । दोषाकरस्य
 दुष्कर्म किं वर्ण्यते मया यदनेन निजसहोदर्याः पञ्चालयाया

¹ Nominal verb, from शिशिर, "cool," "cold," 3d pers. sing. 1st pret.

² First pers. sing. pres. of हन, "to kill," in the passive voice.

गेहभूतमपि कमलं हन्यते । विरहानलसन्तप्तहृदयस्पर्शेन
नूनमुष्णीकृतः स्वल्पीभवति मलयानिलः नवपल्लवकल्पि-
ततल्पमिदमनङ्गाग्निशिखापटलमिव सन्नापं तनोस्तनोति ।
हरिचन्दनमपि पुरा निजयष्टिसंश्लेषवदुरगरदनलिप्तोल्बणग-
रलसङ्कलितमिव तापयति शरीरं । तस्मादलमलमायासेन
शीतलोपचारे लावण्यजितमारो राजकुमार एवागदङ्करो
मन्मथज्वरापहरणे सोऽपि लब्धुमशक्यो मया किं करोमीति ।
बालचन्द्रिका मनोजज्वरावस्थापरमकष्टाङ्गतां कोमलाङ्गीं
तां राजवाहनलावण्याधीनमानसामनन्यशरणामवेक्ष्यात्मन्य-
चिन्तयत् । कुमारः सत्वरमानेतथ्यो मया नो चेदेनां स्मर-
णीयां गतिं नयिष्यति मीनकेतनः । तपोद्याने कुमारयोः-
न्योन्यावलोकनवेलायामसमसायकः समं मुक्तसायकोऽभूत्
तस्मात् कुमारानयनं सुकरं । ततोऽवन्तिसुन्दरीरक्षणाय
समयोचितकरणीयचतुरं सखीगणं नियुज्य राजकुमारमन्दि-
रमवाप । पुष्पवाणवाणतूणीरायमाणमानसोऽनङ्गतप्राव-
यवसम्पर्कपरिम्लानपल्लवशयनमधिष्ठितो राजवाहनः प्राण-
श्वरीमुद्दिश्य सह पुष्पोद्भवेन संलपन्नागतां प्रियवयस्यामा-
लोक्य पादपमूलमन्वेषणीया लतेव बालचन्द्रिकागतेति
सन्तुष्टमनाः निटिलतटमण्डिनीभवद्भुजकोरकाकृतिलसदञ्ज-
लिपुटामितो निषीदेति निर्दिष्टसमुचितासनासीनामवन्ति-
सुन्दरीप्रेषितं सकर्ष्यूरं ताड्युलं विनयेन ददतीं तां क्रान्त-
वृत्तान्तमपृच्छत् । तथा सविनयमभाणि । देव क्रीडाभवने
भवदालोकनकालमारभ्य मन्मथमथ्यमाना पुष्पतल्पादिषु

तापशमनमलम्बवती वामनेवोन्नततरुफलमलम्ब्य तदुरः-
स्थलालिङ्गनसौख्यं स्मरन्धतया लिप्सुः सा स्वयमेव पचि-
कामालिख्य वल्लभायैनामर्पयेति मां नियुक्तवती । राजकु-
मारः पचिकां तामादाय पपाठ । सुभग कुसुमसुकुमारं
जगदनवद्यं विलोक्य ते रूपं मम मानसमभिलषति त्वं चित्तं
कुरु तथामृदुलं । इति पठित्वा सादरमभाषत । सखि छाया-
वन्मामनुवर्त्तमानस्य पुष्पोद्भवस्य वल्लभा त्वमेव तस्या मृगी-
दृशो बहिष्चराः प्राणा इव वर्त्तसे त्वच्चातुर्यमस्या क्रियाया-
मालवालमभूत् । तदखिलं करिष्यामि नताङ्गी मन्मनः
काठिन्यमाख्यातं यदा केलीवने कुरङ्गनयनालोचनपथम-
वर्त्तन् तदैवापहतमदीयमानसा सा स्वं मन्दिरमगात् ।
^{यै} सा स्वचेतसो माधुर्यैकाठिन्ये स्वयमेव जानाति । दुःकरः
कन्यान्तः पुरप्रवेशः तदनुरूपमुपायमुपपाद्य श्वः परश्वो वा
नताङ्गीं सङ्गमिष्यामि । मदुदन्तमेवमाख्याय शिरीषकुसुम-
सुकुमारायाः यथा शरीरबाधा न जायेत तथाविधमुपायमा-
चरेति । बालचन्द्रिका तस्य प्रेमगर्भितवचनमाकर्ण्य सन्तुष्टा
कन्यापुरमगच्छत् ॥

राजवाहनोऽपि यत्र वल्लभावलोकनसुखमलभत तदुद्यानं
विरहविनोदाय पुष्पोद्भवसमन्वितो जगाम । तत्र चकोरलो-
चनावचितपल्लवकुसुमनिकुरुक्षमहीरुहसमूहं शरदिन्दुमुख्या
मन्मथाराधनस्थानं च नताङ्गीपदपङ्क्तिचिह्नितं शीतलसैक-

^१ निकुरुक्ष, "a quantity or abundance."

ततलं च सुदतीभुक्तमुक्तं च माधवीलतामण्डपान्तरपल्लवतल्पं
च विलोकयन् ललनातिलकविलोकनवेलाजनितशेषाणि
स्मारं स्मारं मन्दमारुतकल्पितानि वननूतनपल्लवानि मद-
नाग्निशिख इव चकितो दर्शं दर्शं मनोजकर्णेजपानामिव
कोकिलकीरमधुकराणां कणितानि श्रावं श्रावं मारविकारेण
क्वचिदप्यवस्थातुमसहिष्णुः परिवभ्राम । तस्मिन्नवसरे धरणीसुर
एक सूक्ष्मचिचनिवसनः स्फुरन्मणिकुण्डलमण्डितो मुण्डित-
मस्तकमानवसमेतश्चतुरवेष्टमनोरमो यदृच्छया समागतः
समन्ततोऽभ्युल्लसत्तेजोमण्डलं राजवाहनमाशीर्वादपूर्वकं ददर्श
राजा सादरं को भवान् कस्यां विद्यायां निपुण इति तं पप्रच्छ ।
स च विद्येश्वरमामधेयोहमैन्द्रजालिकविद्याकोविदो विवि-
धदेशेषु राजमनोरञ्जनाय भ्रमन्नुज्जयिनीमद्यागतोऽस्मीति
शशंस । पुनरपि राजवाहनं सम्यगालोक्य-स्यां लीलावनौ
पाण्डुरतानिमित्तं किमिति साभिप्रायं विहस्यापृच्छत् । पुष्पो-
द्भवश्चैन्द्रजालिके निजकार्यकरणं तर्कयन्नेवमादरेण बभाषे ।
ननु सतां सख्यस्याभाषणपूर्वतयाचिरं रुचिस्भाषणो भवान्न-
स्माकं प्रियवयस्यो जातः सुहृदामकथ्यं किमस्ति । केलीवने-
ऽस्मिन् वसन्तमहोत्सवायागताया मालवेन्द्रसुताया राजन-
न्दनस्यास्य चाकस्मिन्कसन्दर्शनेऽन्योन्यानुरागातिरेकः समा-
जायत । सततसम्भोगसिद्ध्युपायाभावेनासावीदृशीमवस्था-
मनुभवतीति । विद्येश्वरो लज्जाभिरामं राजकुमारमुखमभि-
वीक्ष्य विरचितमन्दहासो व्याजहार । देव भवदनुचरे मयि
तिष्ठति तव कार्यमसाध्यं किमस्ति । अहमिन्द्रजालविद्यया

मालवेन्द्रं मोहयन् पौरजनसमक्षमेव तत्तनयापरिणायं
रचयित्वा कन्यान्तःपुरप्रवेशं करिष्यामीति । वृत्तान्त एष
राजकन्यायै सखीमुखेन पूर्वमेव कथयितव्य इति । सन्तुष्टमना
महीपतिरनिमित्तं मित्रं प्रकटीकृतकृष्मिक्रियापाटवं विप्र-
लम्भकृष्मिप्रेमसहजसौहार्दवेदिनं तं विद्येश्वरं सबहुमानं
विससर्ज ॥

अथ राजवाहनो विद्येश्वरस्य क्रियापाटवेन फलितमित्र
मनोरथं मन्यमानः पुष्पोद्भवेन सह स्वमन्दिरमुपेत्य सादरं
बालचन्द्रिकामुखेन निजवस्त्रभायै महीसुरक्रियमाणं सङ्गमो-
पायं वेदयित्वा कौतुकाकृष्टहृदयः कथमिमां क्षपां क्षपया-
मीति चिन्तयन्नतिष्ठत् । परेद्युः प्रभाते विद्येश्वरो रसभावगी-
तिरीतिगतिचतुरस्तादृशेन महता निजपरिजनेन सह राज-
भवनद्वारान्तिकमुपेत्य दौवारिकनिवेदितनिजवृत्तान्तः सह-
सोपगम्य सप्रमाणमैन्द्रजालिकः समागत इति द्वास्थैर्विज्ञा-
पितेन तद्दर्शनेनकुतूहलाविष्टेन समुत्सुकावरोधसहितेन माल-
वेन्द्रेण समाहूयमानो विद्येश्वरः कक्षान्तरं प्रविश्य सविनय-
माशिषं दत्वा तदनुज्ञातः परिजनताड्यमानेषु वाद्येषु नदासु
गायकीषु मदकलकोकिलामञ्जुलध्वनिषु समधिकरागरञ्जित-
समाजिकमनोवृत्तिषु पिच्छिकाभ्रमणेषु सपरिवारः परिवृढं

¹ Jugglers and conjurors, especially if religious mendicants also, commonly carry a brush made of the tail feathers of the peacock, पिच्छिका.

² परिवृढं may mean "violently." Going round rapidly is a common practice with Indian conjurors.

भामयन्मुकुलितनयनः क्षणमतिष्ठत् । तदनु विषमं विष-
मुल्लवणं वमन्तः फणालङ्करणा रत्नराजिनीराजितराजमन्दि-
राभोगा भोगिनो भयं जनयन्तो निश्चेरुः । गृध्राश्च बहवस्तुण्डै-
रहिपतीनादाय दिवि समाचरन् । ततो यजन्मा नरसिंहस्य
हिरण्यकशिपोर्दिव्येश्वरस्य विदारणमभिनीय महदाश्चर्यान्वितं
राजानमभाषत । राजन्वसानसमये भवता शुभसूचकं द्रष्टुमु-
चितं । ततः कल्याणं परम्परावाप्त्रये भवदात्मजाकारायास्त-
स्या निखिललक्षणोपेतस्य राजनन्दनस्य विवाहः कार्यं
इति तदवलोकनकुतूहलेन महीपालेनानुज्ञातः स सङ्कल्पि-
तार्थसिद्धिसम्भावनसम्पुल्लवदनः सकलमोहजनकमञ्जनं लो-
चनयोर्निक्षिप्य परितो व्यलोकयत् । सर्वेषु तदैन्द्रजालिक-
मेवकर्मेति तदद्भुतं पश्यत्सु रागपल्लवितहृदयेन राजवाहनेन
पूर्वसङ्केतसमागतामनेकभूषणभूषिताङ्गीमवन्तिसुन्दरीं वैवा-
हिकमन्त्रतन्त्रनैपुण्येनाग्निं साक्षीकृत्य संयोजयामास । क्रिया-
वसाने सतीन्द्रजालपुरुषाः सर्वे गच्छन्तु भवन्त इति द्विजन्म-
नोच्चैरुच्यमाने सर्वे मायामानवा यथायथमन्तर्भावं गताः ।
राजवाहनोऽपि पूर्वसङ्कल्पितेन गूढोपायचातुर्येणैन्द्रजालि-
कपुरुषवत्कन्यापुरं प्रविवेश । मालवेन्द्रोऽपि तदद्भुतं मन्य-
मानस्तस्मै वाडवाय प्रचुरतरं धनं दत्वा विद्येश्वर त्वमिदानीं
साधयेति तं विसृज्य स्वयमन्तर्मेन्दिरं जगाम । ततोऽवन्ति-
सुन्दरी प्रियसहचरीपरिवारवल्लभोपेता सुन्दरीमन्दिरं ययौ ।
एवं दैवमानुषबलेन मनोरथसाफल्यमुपेतो राजवाहनः

सरसमधुरचेष्टाभिः शनैः शनैः हरिणलोचनाया लज्जामप-
नयन् रहो विश्रम्भमुपजनयन् संलापे तदनुलापपीयूषपा-
नलोलुभश्चिषचिषं चित्तहारिणं चतुर्दशभुवनवृत्तान्तं श्राव-
यामास ॥

इति श्रीमदाचार्यमहाकविदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते
-वन्निसुन्दरीपरिणयो नाम पञ्चम उच्छ्वासः ॥

॥ पूर्वपीठिकेयं समाप्ता ॥

दशकुमारचरिते राजवाहनचरितं नाम प्रथम उच्छ्वासः ॥

श्रीः ॥ श्रुत्वा तु भुवनवृत्तान्तमुत्तमाङ्गना विस्मयविक-
सिताक्षी सस्मितमिदमभाषत । दयित त्वत्प्रसादादद्य मे
चरितार्था श्रोचवृत्तिरद्य मे मनसि तमोपहस्त्वया दत्तो
ज्ञानप्रदीपः । पङ्कमिदानीं त्वत्पादपद्मपरिचर्याफलं । अस्य
च त्वत्प्रसादस्य किमुपकृत्य प्रत्युपकृतवती भवेयं । अभवदीयं
हि नैव किञ्चिन्मात्सर्यं । अथ वास्त्येवास्यापि जनस्य
कचित्प्रभुत्वं । अशक्यं हि मदिच्छया विना सरस्वतीमुख्य-
हणोच्छेषणीकृतो दशनच्छद एष चुम्बयितुमबुजासनास्तनत-
टोपभुक्तमुरःस्थलं चैतदालिङ्गयितुमिति ॥ ततः प्रियोरसि
प्रावृडिव नभस्युपास्तीर्णगुरुपयोधरमण्डला प्रौढकन्दलीमुकु-
लमिव हृदरागरुषितं चक्षुरुल्लासयन्ती बर्हिर्बर्हावलीविडं-
विना कुसुमचन्द्रकशोरेण मधुकरकुलव्याकुलेन केशकलापेन

¹ "There is nothing belonging to me मात्सर्यं which is not yours" अभवदीयं.

² दशनच्छद एष. "This lip," छद, being in the nominative, rejecting य substituted for Visarga, Gr. r. 41. उदःस्थलमेतद्, "that breast:" the infinitives चुम्बयितुं and अलिङ्गयितुं, under the influence of अशक्यं, have the sense of the passive. The whole passage, which is somewhat obscure, has this purport: "Without my consent, this lip, which is the relique of the salute of the mouth of Sarasvatī (the goddess of eloquence), can not be kissed, nor can that breast to which Lakshmi has been pressed, be embraced by any other." The commentator says this identifies Rājavāhana with Viṣṇu, agreeably to the verse वागीशा यस्य वदने लक्ष्मीर्यस्य च वक्षसि, "on whose countenance dwells Vāgīśa (Sarasvatī), and on whose bosom Lakshmi."

³ "Decorated with crescents of flowers;" her hair: forming an additional analogy to the peacock's tail बर्हिर्बर्हे, which it surpasses in beauty.

स्फुरदरुणकिरणकेसरकरालं कदम्बमुकुलमिव कान्तस्याधरम-
णिमधीरमाचुचुष । तदारम्भस्फुरितया च रागवृत्त्या भूयो
भूयो प्रावर्त्ततातिमाचचिचोपचारशीफरो रतिप्रबन्धः । प्रसुप्त-
योस्तु तयोः स्वप्ने विसगुणनिगडितपादो जरुः कश्चिज्जाल-
पादः प्रत्यदृश्यत प्रत्यबुध्येतां चोभौ । अथ तस्य राजकुमारस्य
कमलमूढशशिकिरणरज्जुदामभिर्गृहीतमिव रजतशृङ्खलोप-
गूढं चरणयुगलमासीत् । उपलभ्यैव च किमेतदित्यतिपरिचा-
सविह्वला मुक्तकण्ठमाचक्रन्द राजकन्या । येन तत्सकलमेव
राजकन्यान्तःपुरमग्निपरीतमिव पिशाचोपहतमिव वेपमा-
नमनिरूप्यमाणतदात्मायतिविभागमगण्यमानरहस्यरक्षास-
मयमवनितलविप्रविध्यमानगात्रमाक्रन्द विदीर्यमाणकण-
मश्रुस्रोतोऽवगुण्ठितकपोलतलमाकुलीबभूव । तुमुले चास्मि-
न्ननियन्त्रितप्रवेशः किङ्किमिति सहसोपसृत्य विविशुरन्तर्व-
शिकाः पुरुषा ददृशुश्च तदवस्थं राजकुमारं । तदनुभावनिरुद्ध-
नियहेच्छास्तु ते सद्य एव तमर्थं चण्डवर्मणे निवेदयाञ्चक्रुः ॥

¹ The reddish चरुयकिरण filaments of the kadamba blossom (nauclea kadamba) denote the colour of the lip. C. substitutes वन्यूल, "pentapetes," which bears a red flower.

² शीफरः स्त्रीतरुण्ययोः, "Ajayapāla."

³ "A swan." A. and C. have जरुजालपादः; the other two as in the text.

⁴ "As if seized by chains of the beams of the moon, mistaking him (Rājavāhana) for the white lotus," कमलमूढशशिन्.

⁵ "With loosened throat," "aloud."

⁶ अनिरूप्यमाणात्तदात्मायतिविभागं. The distinction of present (तदात्मा) and future (आयति) being disregarded (by them).

⁷ Throwing themselves upon the ground.

⁸ The attendants on the inner apartments.

सोऽपि कोपादागत्य निर्देहन्निव दहनगर्भया दृशा निश-
म्योत्पन्नप्रत्यभिज्ञः कथं स एवैष मदनुजमरणनिमित्तभूता-
याः पापाया बालचन्द्रिकायाः पत्युरत्यभिनिविष्टवित्तदर्पस्य
वैदेशिकवणिक्पुत्रस्य पुष्पोद्भवस्य मित्रं । रूपमत्तः कलाभि-
मानी नैकविधविप्रलम्भोपायपाटवावर्जितमूढपौरजना-
ध्यारोपितवितथदेवतानुभावंः कपटधर्मकञ्चुको निगूढपा-
पशीलश्चपलो घ्राह्यणब्रुवः । कथमिवैनमनुरक्ता माहशेष्वपि
पुरुषसिंहेषु सावमाना पापेयमवन्तिसुन्दरी । पश्यतु पति-
मद्यैव शूलावतंसितमियमनार्य्यशीला कुलपांसनी । इति
निर्भर्त्सयन् भीषणभ्रुकुटिदूषितललाटः काल इव काललो-
हदण्डकर्कशेन बाहुदण्डेनावलम्ब्य हस्ताब्जजे रेखाब्जजराङ्ग-
लाञ्छने राजपुत्रं सरभसमाचर्ष्य । स तु स्वभावधीरः सर्वपौरु-
षातिभूमिः सहिष्णुतैकप्रतिक्रियां दैवीमेव तामापदमवधार्य्य
स्मर तस्या हंसगामिनि हंसकथायाः सहस्व वांसु मासव्य-
मिति प्राणपरित्यागरागिणीं प्राणसमां समाश्वास्य रिपुवश्य-
तामयासीत् ॥

अथ विदितवार्त्तावार्त्तौ महादेवीमालवेन्द्री जामातर-

¹ उत्पन्नप्रत्यभिज्ञः, "recollection was produced in him:" he recognised Rajāvāhana as the friend of Pushpodbhava.

² जावर्जित is said to mean वशीकृतः; the whole compound implies, "One whose divine (or superior) nature is falsely ascribed to him by the foolish people of the city, overcome by his dexterity in contriving various kinds of deception."

³ "Bearing the marks or lines of the swan and the lotus (his hands), fanciful lines indicative of good fortune."

⁴ वासु, vocative of वासू, "a girl," "a young woman."

⁵ विदितवार्त्तौ, "having heard the news, were वार्त्तौ grieved."

माकारपक्षपातिनावात्मन्यागोपन्यासेनारिणा जिघांस्यमानं
 ररक्षतुः । न शेकतुस्तु तमप्रभुत्वादुत्तारयितुमापदः । स
 किल चण्डशीलश्चण्डवर्म्मा सर्वमिदमुदन्तजातं राजराजगिरौ
 तपस्यते दर्पसाराय सन्दिश्य सर्वमेव पुष्पोन्नवकुटुम्बकं सर्वस्व-
 हरणपूर्वकं सद्य एव बन्धने क्षिप्त्वा कृत्वा च राजवाहनं राज-
 केसरिकिशोरकमिव दारुपञ्जरनिबद्धं मूर्धजजाललीनचूडा-
 मणिप्रभावविक्षिप्तक्षुत्पिपासादिसेदञ्च तमवधूतदुहितृप्रार्थ-
 नस्याङ्गराजस्योद्धरणायाङ्गानभियास्यन्नन्यविश्वासान्निनाय
 रुरोध च बलभरदत्तकम्पश्चम्यां । चम्पेश्वरोऽपि सिंहवर्म्मा
 सिंह इवासद्यविक्रमः प्राकारं भेदयित्वा महता बलसमुदायेन
 निर्गत्य स्वप्रहितदूतघाताहूतानां साहाय्यदानायातिसत्वरं
 प्रापततां धरापतीनामचिरकालभाविन्यपि सन्निधावदत्ता-
 पेक्षः साक्षादिवावलेपो वपुष्मानक्षमापरीतः प्रतिबलं प्रतिज-
 याह । जगृहे च महति सम्पराये क्षीणसकलसैन्यमण्डलः प्रचण्ड
 प्रहरणशतभिन्नमर्म्मा सिंहवर्म्मा करिणः करिणमवभ्रुत्याति
 मानुषप्राणबलेन चण्डवर्म्मेणा । स च तदुहितर्यश्चालिका-
 यामबलारत्नसमाख्यातायामतिमाचाभिलाषः प्राणैरेनं न

¹ "Becoming his partisans through his beauty."

² Part. of the passive of the desiderative form of हन्, "to kill."

³ "Protected from hunger and thirst by the power of the jewel of his crest hidden among his hair." See p. 22.

⁴ This is variously read: A. B. बलभरदत्तकम्पः, C. बलभरदत्तकम्पः, and D. E. बलभरदत्तकम्पः. The last is perhaps the best, "by whom the trembling (of the earth) was occasioned by the multitude of his army."

⁵ Third pers. sing. redup. pret. pass. v. "he was taken."

व्यययुजत। अपि त्वनीनयदपनीताशेषशस्यमकल्पसन्धो बन्ध-
नगृहं। अजीगणञ्च गणकसङ्घैरद्यैव क्षपावसाने विवाहनीया
राजदुहितेति। कृतकौतुकमङ्गले च तस्मिन्नेकपिङ्गाचलात्
प्रतिनिवृत्यैणजङ्घो नाम जङ्गार्करिकः प्रभवतो दर्पसारस्य
प्रतिसन्देशमावेदयत्। अयि मूढ किमस्ति कन्यापुरदूषके-पि
कश्चित् कृपावसरः। स्थविरः स राजा जरावलुप्रमानावमा-
नचिक्षो दुश्चरितदुहितृपक्षपाती यदेव किञ्चित् प्रलपति
त्वयापि किं तदनुमत्या स्यातर्था। अविलंबितमेव तस्य
कामोन्मत्तस्य चिबबधवार्त्ताप्रेषणेन अवणोत्सवो-स्माकं
विधेयः सा च दुष्टकन्या सहानुजेन कीर्त्तिसारेण निगडितच-
रणचारके निरोद्धयेति। तच्चाकर्ण्य प्रातरेव राजभवनद्वारे
स दुरात्मा कन्यापुरदूषकः सन्निधापयितव्यः चण्डपोतकश्च
मातङ्गपतिरुचितकल्पनोपपन्नस्तथैव समुपस्थापनीयः।
कृतविहकृत्यञ्चोत्थायाहमेव तमनार्थं तस्य हस्तिनः कृत्वा
क्रीडनकं तदधिरूढ एव गत्वा शङ्खसाहाय्यकाय प्रत्यासीदतो

¹ The pret. indef. of the causal of युज्, "to join," with वि prefixed, "he did not cause him to be disjoined (from life) to be put to death:" so also वृत्, "to lead," is in the same tense, "he caused him to be taken," "he sent him."

² This is explained अचिन्त्यप्रतिज्ञः. It implies, apparently, "disregarding the will" either of the princess or her father.

³ "He caused to be announced"—3d pers. sing. indef. pret. causal form of गण्, to count; to compute the proper hour for any rite—to be proclaimed "by the Gaṇakas," astrologers.

⁴ Kailāsa, the mountain of Ekapiṅga (Kuvera).

⁵ "A runner," "a messenger."

⁶ चारकं बन्धनालयः.

⁷ कल्पना is here used in the sense of "elephant-trappings."

राजन्यकस्य सकोशवाहनस्यावयहणं करिष्यामीति पार्श्वचरानवेक्ष्याञ्चक्रे ॥

निन्ये चासावहन्यन्यस्मिन्नुन्मिषत्येवोषोरागे राजपुत्रो राजाङ्गणं रक्षिभिरुपतस्थौ च क्षुरितगण्डश्चण्डपोतः । क्षणे च तस्मिन् मुमुचे तदङ्घ्रियुगलं रजतशृङ्खलया । सा चैनं चन्द्रलेखाङ्घ्रिः काचिदप्सरोरूपिणी भूत्वा प्रदक्षणीकृत्य प्राञ्जलिर्ब्रजिज्ञपत् । देव दीयतामनुग्रहार्द्रञ्चित्तमहमस्मि सोम-रश्मिसम्भवा सुरतमञ्जरी नाम सुरसुन्दरी । तस्या मे नभसि नलिनलुब्धमुग्धकलहंसानुबद्धवक्त्रायास्तन्निवारणक्षोभवि-छिन्नविगलिता हारयष्टिर्यदृच्छया जातु हैमवते सरसि मन्दोदके मग्नोन्मग्नस्य महर्षेर्माकेण्डेयस्य मस्तके मणिकि-रणद्विगुणितपलितमपतत् । पातितश्च कोपितेन तेन मयि शापः । पापे भजस्व लोहजातिमजातचैतन्या सतीति । स पुनः प्रसाद्यमानस्त्वत्पादपद्मद्वयस्य मासद्वयमार्चं सन्दान-तामेत्य निस्तरणीयामिमामापदमपरिक्षीणशक्तित्वं च पञ्चेन्द्रियाणामकल्पयत् । अनल्पेन च पाप्मना रजतशृङ्खलीभूतां मामैष्ट्वाकस्य राज्ञो वेगवतः पौत्रः पुत्रो मानसवेगस्य वीरशेखरो नाम विद्याधरः शङ्करगिरौ समध्यगमत् । आत्म-सात्कृता च तेनाहमासम् । अथासौ पितृप्रयुक्ते वैरे वर्त्त-माने विद्याधरचक्रवर्त्तिनि वत्सराजवंशवर्द्धने नरवाहनदत्ते

¹ Third pers. sing. redup. pret. passive v. ञ्जी, "to lead," "he, the prince, was led."

² "Having the ichor (indicative of his being savage or morose) dropping (क्षुरित) from his temples," गण्डः.

विरसांशयस्तदपकारक्षमोऽयमिति तपस्यता दर्पसारेण सह
समसृज्यत । प्रतिश्रुतं च तेनास्मै स्वस्वसुरवन्तिसुन्दर्याः
प्रदानं । अन्यदा तु वियति व्यवदायमानं चन्द्रिके मनोरथ-
प्रियतमामवन्तिसुन्दरीं दिहक्षुरवशेन्द्रियस्तदिन्द्रमन्दिरद्युति-
कुमारीपुरमुपासरत् । अन्तरितश्च तिरस्करिण्या विद्यया
तां तदा त्वदङ्गोपाश्रयां सुप्रगाचीं चिभुवनसर्गयाचासंहार-
संश्रिताभिः कथाभिरमृतस्यन्दनीभिः प्रत्यानीयमानरागपूरां
न्यरूपयत् । स प्रकुपितोऽपि त्वदनुभावप्रतिबद्धनियहान्तराध्य-
वसायः समालिङ्ग्येतेरेतरमन्यन्तसुखप्रसुप्नयोर्युवयो देवदत्तो-
त्साहः पाण्डुलोहशृङ्गलात्मना मया पादपद्मयोर्युगलं तव
निगडयित्वा सरोषरभसमपासरत् । अवसितश्च ममाद्य
शापस्तच्च मासद्वयं तव पारतन्यं । प्रसीदेदानीं किं करवा-
णीति प्रणिपतनीं वार्त्तयानया मत्प्राणसमानां समाश्वा-
सयेति व्यादिश्य विससर्ज ॥

तस्मिन्नेव क्षणान्तरे हतोहतश्चण्डवर्म्मा सिंहवर्म्मदुहितु-

¹ "Cherishing hatred विरसांशयः against Naravāhanadatta, the son of Vatsa." Both those princes are the chief persons in the collection of tales called the Kathā Sarit-sāgara, of which the first part has been published by Professor Brockhaus, and must have been the heroes of popular narrative long before, if the Megha Dūta be a work of the age of Vikramāditya, as the story of Vatsa and the princess Vāsavadattā is there alluded to.

² "In the sky bright with clear moonlight." व्यवदायमान is the pres. part. of the passive of दै, "to cleanse," with वि and च्च prefixed.

³ B. has मच्च, which is allowable, but the others agree in तच्च.

⁴ The sentence seems to require one or two words to complete the sense; as, प्रणिपतनी उवाच, or प्रणिपतनीं तां एवमुक्त्वा विससर्जः most of the copies agree in leaving प्रणिपतनी in the nominative without a verb, and all in omitting any specification of the speaker in the last clause. Such elliptical construction is not uncommon in Sanscrit composition.

रखालिकायाः पाणिस्पर्शरागप्रसारिते बाहुदण्ड एव बलव-
दवलम्ब्य सरभसमाकृष्य केनापि दुष्करकर्मकारिणा तस्करे-
खैकेनैव नखरप्रहारेण राजमन्दिरोद्देशं च शवशतमयमापा-
दयन्नचकितगतिरसौ विहरतीति वाचः समभवन् ॥ श्रुत्वा
चेतत् तमेव मत्तहस्तिनमुदस्तांधोरणो राजपुषोऽधिरू-
रंहसोत्तमेन राजभवनमभ्यवर्त्तत । स्तम्भेरमरयसावधूतपक्षिद-
त्तवर्त्मा च प्रविश्य वेशमाभ्यन्तरमदर्धाधनिधोषगभीरेण स्वरे-
णाभ्यधात् । कः स महापुरुषो येनैतन्मानुषमाचदुष्करं महत्क-
र्म्मनुष्ठितं । आगच्छतु स मया सहेमं मत्तहस्तिनमारोहतु ।
अभयमेव तस्य मदुपकरणवर्त्तिनो देवदानवैरपि विगृह्णा-
नस्येत्यवदत् । निशम्यैवं स पुमानुपोढहर्षो निर्गत्य कृताञ्ज-
लिराक्रम्य संज्ञाकुञ्चितं कुञ्जरगात्रमसक्तमध्यरुक्षत् । आरो-
हन्तमेवैनं निर्देश्य हर्षोत्फुल्लदृष्टिरये प्रियसखोऽयमपहारव-
र्म्मैवेति पञ्चान्विसीदतोऽस्य बाहुदण्डयुगलमुभयभुजमूलप्र-
वेशितमयेऽवलम्ब्य स्वमङ्गमालिङ्गयामास स्वयं च पृष्ठतो
वलिताभ्यां भुजाभ्यां पर्यवेष्टयत् । तत्क्षणोपसंहतालिकुन-
व्यतिकरश्चापहारवर्म्मा चापचक्रकर्णपकर्षणप्रासपट्टिशमुश-

¹ The Nakhara is said to be denominated Bānk in the vernacular dialect, नखरः बाङ्क इति भाषायां. Bānk, in Hindi and Mahratta, signifies "a crooked dagger."

² उदस्ताधोरणः, "by whom the elephant driver was displaced."

³ अदर्भाभः महानेष्टः.

⁴ विगृह्णान्, "warring or contending with" ग्रह्, with वि prefixed.

⁵ लोहस्तम्भस्तु कणपः, "Vajrayanti Kosha." A. has कणपः.

⁶ कर्ष्यणः is said to be a lance or dart with a curved point कुटिलायः, and पट्टिशः one with a broad blade, विशालायः.

लतोमरादिप्रहरणजालमुपयुञ्जानो बलावलिमान् प्रतिब-
लवीरान् बहुप्रकारयोधिनः परिक्षिपतः क्षितौ विचिक्षेप ।
क्षणेन चाद्राक्षीत् तदपि सैन्यमन्येन समन्ततो-भिमुखमभि-
धावता बलनिकायेन परिक्षिप्तं ॥

अनन्तरञ्च कश्चित् कर्णिकारगौरः कुरुविन्दसवर्णकुन्तलः
कमलकोमलपाणिपादः कर्णचुम्बिदुग्धधवलस्निग्धनीललो-
चनः कटितटनिविष्टराजनखरः पट्टनिवसनः कृशकृशोदरोर-
स्थलः कृतहस्ततया रिपुकुलमिषुवर्षेणाभिवर्षन् पादाङ्गुष्ठ-
निष्ठुरावधृष्टकर्णमूलेन प्रजविना गजेन सन्निकृष्य पूर्वो-
पदेशप्रत्ययादयमेव स देवो राजवाहन इति कृताञ्जलिः
प्रणम्यापहारवर्मणि निविष्टदृष्टिराचष्ट । तदादिष्टेन मार्गेण
सन्निपातितमेतदङ्गराजसाहाय्यदानायोपस्थितं राजन्यकं ।
अरिबलञ्च विहतविध्वंस्तं स्त्रीबालहार्यशस्त्रं वर्त्तते किमन्यत्
कृत्यमिति । दृष्टुं व्याजहारापहारवर्म्मा देव दृष्टिदानेना-
नुगृह्यतामयमाज्ञाकरः सोऽयमप्यहमेवामुना रूपेण धनमि-
वास्थया चान्तरितो मन्तव्यः स एवाद्य निर्गमय्य बन्धना-
दङ्गराजमपवर्जितं कोशवाहनमेकीकृत्यास्मद्गृहेण चामुना

¹ The commentator seems to be at a loss how to explain कुरुविन्द. A. has कुरुविन्दो मेघनामेधनर । इवधरस्ये सस्ये च कुरुविन्द इत्यनेकार्थध्वनिमञ्जरी. As the person Dhana-mitra is of a fair complexion, with light blue eyes, he may be supposed to have light hair, that which is of the colour of the cyperus grass, or of corn, a sort of straw colour. In MSS. B. कुरुविन्द is explained नीलगुब्बः, "blue grass," "Cyperus," and नीलमणिः, "a blue gem," but no authority for the latter is cited.

² "Dispersed," "scattered," इवधरस्ये गतं.

³ "To be received by us (as friends the assembled kings)," राजन्यकं.

सह राजन्यकेनैकान्ते सुखोपविष्टमिह देवमपतिष्ठतु यदि न
 दोष इति । देवोऽपि यथा ते रोचत इति तमाभाष्य गत्वा च
 तन्निर्दिष्टेन मार्गेण नगराद्बहिरतिमहतो रोहिण्यदुमस्य कस्य-
 चिन्मूले क्षौमांवदातसैकते गङ्गातरङ्गपवनपातशीतले तले
 क्षिरदादवततार । प्रथमसमवतीर्णेनापहारवर्मणा च स्वह-
 स्तसत्वरसमीकृते मातङ्ग इव स्फटिकमय इव भागीरथीपुलि-
 नमण्डले सुखं निषसाद । तथा निषण्णञ्च तमुपहारवर्ममार्थपा-
 लप्रमतिमिचगुप्त्रमन्त्रगुप्त्रविश्रुते मैथिलेन च प्रहारवर्मणा
 काशीभर्षा च कामपालेन चम्पेश्वरेण सिंहवर्मणा सहोपा-
 गत्य धनमिचः प्रणिपपात । देवोऽपि हर्षाविद्धमभ्युत्थितः
 कथं समस्त एष मिचगणः समागतः को नामायमभ्युदय इति
 कृतयथोचितोपचारानुत्पीडिततरं परिरेभे । काशीपतिमैथि-
 लाङ्गराजाञ्च सुहृन्निवेदितान् पितृवदपश्यत् । तैश्च हर्षकम्पि-
 तपलितं सरभसोपगूढः परमभिननन्द । ततः प्रवृत्तासु प्रतिक-
 र्थासु प्रियवयस्यगणानुयुक्तः स्वस्य च सोमदत्तपुष्पोद्भवयो-
 श्वरितमनुवर्ण्य सुहृदामपि वृत्तानां क्रमेण श्रोतुं कृतप्रस्ताव-
 स्ताञ्च तदुक्तावन्वयुक्त तेषु प्रथमः प्राहस्म किलापहारवर्म्मा ॥

॥ इति दशकुमारचरिते प्रथम उच्छ्वासः ॥

¹ The Indian fig or banian-tree affording a characteristic and appropriate hall of audience among its many stems.

² "White or clear as silk."

³ B. C. E. have हर्षनिभैततरं, "with exceeding delight."

⁴ D. E. have प्रीतिसङ्ख्यासु.

⁵ Third pers. indef. pret. atm. pada of युज्, "to join," with अनु prefixed, "to direct or appoint."

॥ द्वितीय उच्छ्वासोपहारवर्मचरितं ॥

देव त्वयि तदावतीर्णे द्विजोपकारायासुरविवरं त्वद-
 न्वेषणप्रसूते च मिचगणे-हमपि महीमटन्नङ्गेषु गङ्गातटे
 वहिष्मपायाः कश्चिदस्ति तपः प्रभावोत्पन्नदिष्यचक्षुर्मरीचि-
 नैराम महर्षिरिति कुतश्चित् संलपतो जनसमाजादुपलभ्या-
 -मुतो बुभुत्सुस्वङ्गतिं तमुद्देशमगमम् । न्यशांमयञ्च तस्मिन्ना-
 श्रमे कस्यचिच्चूतपोतकस्यद्यायायां कमप्युद्विग्नवर्णं तापसं ।
 अमुना चातिथिवदुपचरितः क्षणं विश्रान्तः क्वासी भगवा-
 न्मरीचिस्तस्मादहमुपलिप्सुः प्रसङ्गप्रोषितस्य सुहृदो गतिमा-
 ष्यर्थज्ञानविभवो हि स महर्षिर्मह्यां विश्रुत इत्यवादिषम् ।
 अथासावुष्ममायतञ्च निश्चस्याशशंसे । आसीत्तादृशो मुनि-
 रस्मिन्नाश्रमे तमेकदा काममञ्जरी नामाङ्गपुर्व्यवतंसस्था-
 नीया वारयुवतिरश्रुविन्दुतारकितपयोधरा सनिर्वेदमभ्येत्य
 कीर्णेशिखण्डास्तीर्णभूमिरभ्यवन्दिष्ट । तस्मिन्नेव च क्षणे
 मातृप्रमुखस्तद्दासीवर्गः सानुक्रोशमनुप्रधावितस्तच्चैवाविच्छि-
 न्नपातमपतत् । स किल कृपालुस्तञ्जनमार्द्रयागिराश्वास्या-

¹ "Desirous to know," derivative of the desiderative of वृष्, "to know."

² First pers. sing. 1st pret. of ज्ञम्, verb, 10th conj., with नि prefixed, "to see."

³ Verbal derivative from the desiderative form of लुभ, "to gain." Gr. 296, "Desirous to obtain," or, here, "to know."

⁴ Third pers. sing. indef. pret. atm. pada of वदि, with जभि prefixed, "to salute with reverence."

⁵ "Crowding, or coming in a confused heap or crowd." अविविद्ध, "indiscriminate," and यातं, "going," used adverbially.

सत्कारणं तां गणिकामपृच्छत् । सा तु सवीडेव सविषादेव
 सगौरवेव चाब्रवीत् । भगवन्नैहिकस्य सुखस्य भाजनं जनो-
 -यमामुष्मिकाय श्रोत्रसीयायास्तौभ्युपपत्तिवित्तयोर्भगवत्पा-
 दयोर्मूलं शरणमभिप्रपन्न इति । तस्यास्तु जनन्युदञ्जलिः
 पलितशरशिखण्डबन्धस्पृष्टमुक्तभूमिरभाषत । भगवन्नस्यां
 मे दोष एषा वो दासी विज्ञापयति दोषश्च मम स्वाधिका-
 रानुष्ठापनं । एष हि गणिकामातुरधिकारो दुहितुर्जन्मनः
 प्रभृत्येवाङ्गक्रिया तेजोबलवर्णमेधासंवर्द्धनेन दोषाग्निधा-
 तुसाम्यकृता मिताहारेण शरीरपोषणमापञ्चमावर्षात् पि-
 तुरुपनतिदर्शनं जन्मदिनेषु पुण्यदिनेषु चोत्सवोत्तरोमङ्गलवि-
 धिः अध्यापनमनङ्गविद्यानां साङ्गानां नृत्यगीतवाद्यनाद्व्य-
 चिचास्वाद्यगन्धपुष्पकलासु लिपिज्ञानवचनकौशलेषु च
 सम्यग्विनयनं शब्दहेतुसंमयविद्यासु वार्त्तामात्रावबोधन-
 माजीवज्ञाने क्रीडाकौशले सजीवनिजीवासु च द्यूतकलास्व-

¹ "Renowned (विश्रुत) for kindness (अभ्युपपत्ति) to those who are anxious for future felicity," श्रोत्रसीयाय वार्त्ता.

² From this and the preceding similar passage श्रीशिवशङ्करासीरभूमिः, it appears that having a suit to prefer a woman let her hair loose, and that it was long enough even when tinted with grey पलितशर to reach the ground.

³ The meaning is somewhat obscure here, but it seems to be "Holy Sir." "This your slave Kāmananjari represents to you that I am to blame towards her: my fault is the discharge of my duty."

⁴ Acts tending to promote bodily perfection, health, grace, beauty, and the like.

⁵ दोष here means "the humors of the body," wind, bile, phlegm; अग्नि, "the digestive faculty;" शतु, "an element of the body," flesh, marrow, blood, &c.

⁶ शब्द, "grammar," हेतु, "logic," सम्य, "philosophy." "a superficial instruction in these," वार्त्तामात्रावबोधनं.

भ्यन्तरीकरणमभ्यन्तरकलासु वैश्वासिकजनात् प्रयत्नेन प्रयो-
ग्यहणं याचोत्सवादिष्वादरप्रसाधितायाः स्फीतपरिवर्हायाः
प्रकाशनं प्रसङ्गवत्यां सङ्गीतादिक्रियायां पूर्वसङ्गृहीतैर्यास्य-
वाग्भिः सिद्धिलम्भनं दिङ्मुखेषु तत्तच्छिल्पवित्तकैर्यशः-
प्रख्यापनं कार्त्तान्तिकादिभिः कल्याणलक्षणोपघोषणं ।
पीठमर्द्विटविदूषकैर्भिक्षुकीभिश्च नागरिकपुरुषसमवायेषु
रूपशीलमाधुर्यप्रस्तावना । युवजनमनोरथलक्ष्यप्रभूतायाः
प्रभूततमेन शुल्केनावस्थापनं । स्वतो रागान्धाय तन्नावदर्श-
नोन्मादिताय वा जातिरूपवयोऽर्थशक्तिशैचन्यागदाक्षिण्य-
शिल्पमाधुर्योपपन्नाय स्वतन्त्राय प्रदानमधिकगुणायास्वत-
न्त्राय प्राप्ततमायाल्पेनापि बहुव्यपदेशेनार्पणं । अस्वतन्त्रेण
वा गान्धर्वसमागमेन गुरुभ्यः शुल्कापहरणं । अलाभेऽर्थस्य
कामस्वीकृते स्वामिन्यधिकरणे वा साधनं । रक्तस्य हि
दुहिचैकचारिणीव्रतानुष्ठापनं । नित्यनैमित्तिकप्रीतिदाय-

¹ "Through knowledge."

² "Arts of wantonness."

³ Exhibition of her at public festivals in handsome attire स्फीतपरिवर्हा रज्योत्तरीयः
and well ornamented, आदरप्रसाधिता, खलङ्कता.

⁴ Securing success in the performance of songs and the like by the words or plaudits
of partisans (यास्य) previously agreed upon.

⁵ Spreading of her fame by those celebrated in such arts; that is, by musicians and
the like.

⁶ "Palmists," "fortune tellers," and the like, कार्त्तान्तिकः सामुद्रिकः, "Vaijayanti,"
from कृतान्त, "the end of what is done," "fate," "fortune."

⁷ The explanation given by the Commentator A. is, अलाभेऽर्थस्य पूर्वोक्तं स्वशुल्कालाभे
कामस्वीकृते नैष्ठादङ्गीकृते ननु चनादिनाङ्गीकृते स्वामिनि प्रभौ यामाग्यजे चधिकरणे नाग-
रिकसं सदिशचनं उच्चावचवागादिभिः खोपयुक्तविधानं. It implies, apparently, compel-
ling payment before a friendly magistrate or a court of libertines.

कतया हतशिष्टानां गम्यधनानां चिबैरुपायैरपहरणं । अद-
 दता लुब्धप्रायेण च विगृह्यासनं । प्रतिहस्तिप्रोत्साहनेन
 लुब्धस्य रागिणस्त्यागशक्तिसन्धुक्षणं । असारस्य वाक्सन-
 क्षणैर्लोकोपक्रोशनेर्दुहितृनिरोधनेर्घ्रीडोत्पादनैरन्याभियोगैरप-
 मानैश्चापवाहनं । अर्थदैरनर्थप्रतिंघातिभिश्चानिन्दैरन्यैरनु-
 बद्धानर्थसंशयान् विचार्य भूयो भूयः संयोजनमिति ।
 गणिकायाश्च गम्यं प्रतिसज्जतैव न सङ्गः सत्यामपिप्रीतौ न
 मातुर्मातृकाया वा शासनातिवृत्तिः । एवं स्थितेनया
 प्रजापतिविहितं स्वधर्ममुल्लङ्घ्य क्वचिदागन्तुके रूपमाचधने
 विप्रयूनि स्वेनैव धनव्ययेन रममाणया मासमाचमत्यर्वाहि ।
 गम्यजनश्चभूयानर्थयोग्यः प्रत्याचक्षमाणयानया प्रकोपितः
 स्वकुटुंबकञ्चावसादितं । एषा कुमतिर्नैकत्पाणीति निवा-
 रयन्त्यां मयि वनवासाय कोपात्प्रस्थिता सा चेदियमहार्य-
 निश्चया सर्वे एष जनो चैवानन्यगतिरनशनेन संस्थास्यत

¹ गम्य here means, "a libertine." गम्यो विटः पाक्षपिको भुजङ्ग इति भागुटिः.

² The words least usual in this passage are thus explained : आसनं खेपणं, प्रतिहस्तिन्, आसन्नगृहवेश्यापतिः, सन्धुक्षणं, उद्गीर्णिकरणं.

³ उपद्रवनिवारकैः, "with those who keep off calamity," or राजवदाज्ञाशक्तिप्रधानैः, "chief persons, whose commands are like those of the king."

⁴ "Having repeatedly weighed the certainty of their fulfilling their engagements." अनुबद्धो-र्थो येषु तादृशाननर्थसंशयान् भूयो भूयो विचार्य; that is, अनुरक्तास्माकन्या तादृशेन खगुरे रुद्धा चेत् कथमस्माभिर्लभ्येति, "supposing the damsel being loved by any one should be detained in his house, how is she to be recovered?"

⁵ मातृका, "maternal grandmother;" मातुर्माता तु मातृका, "Vaijayanti."

⁶ Third pers. sing. indef. pret. passive verb of वह्, "to bear," here with क्षति, "to be spent or passed."

⁷ कुटुंबकं, अनुकम्पायां कन्, "her poor relations."

⁸ अहार्यनिश्चया, "immoveably resolved."

⁹ संस्थास्यते, मरिष्यति.

इत्यवादीत् । अथ सा वारयुवतिस्तेन तापसेन भद्रे ननु
 दुःखाकरो-यं वनवासस्तस्य फलमपवर्गः स्वर्गो वा प्रथमस्तु
 तयोः प्रकृष्टज्ञानसाध्यः प्रायो दुःसम्पाद एव द्वितीयस्तु
 सर्वस्यैव सुलभः कुलधर्म्मानुष्ठायिनस्तदशक्वारम्भादुपरम्य
 मातुर्मेते वर्त्तस्वेति सानुकम्पमभिहिता । सा तु प्रत्य-
 वादीत् । यदि भगवत्पादमूलमशरणं शरणमस्तु मम कृप-
 णायाः हिरण्यरेता एव इत्युदमनायत् । स तु मुनिरनुविमृश्य
 गणिकामातरमवदत् सम्प्रति गच्छ गृहान् प्रतीक्षस्व कानि-
 चिद्दिनानि यावदियं सुकुमारा सुखोपभोगसमुचिता सत्यर-
 ण्यवासोवेजिता भूयो भूयश्चास्माभिर्विबोध्यमाना प्रकृतावेव
 स्थास्यतीति । तथेति तस्याः प्रतियाते स्वजने सा गणिका
 तमृषिमलघुभक्तिर्धौतोद्गमनीयवासिनी नात्याहतशरीरसं-
 स्कारा वनतरुपोतकालवालपूरणेर्देवतार्चनकुसुमोच्चयावच-
 यप्रयासैरनेकविकल्पोपहारकर्मभिः कामशासनार्थं च गन्ध-
 माल्यधूपदीपनृत्यगीतवाद्यादिभिः क्रियाभिरेकान्ते च शिव-
 र्गसंस्तुतिनीभिः कथाभिरध्यात्मवादैश्चानुरूपैरल्पीयसैव का-
 लेनान्वरञ्जयत् । एकदा च रहसि रक्तं तमुपलक्ष्य मूढः खलु
 लोको यत् सहधर्मेणार्थकामावपि गणयतीति । किञ्चिद-

¹ चा technically डाच् is inserted.

² A name of fire.

³ "So distracted was she," a nominal verb, from उन्मनस्, "out of one's mind," 3d pers. sing. 1st pret.

⁴ उच्छय, is said to be gathering fruit, flowers, &c. by climbing up a tree. अवचय "is their collection near the ground."

⁵ The three objects of life, passion, wealth, virtue.

स्मयत । कथय वासु केनाशेनार्थकामातिशयी धर्मेस्तवा-
भिप्रेत इति प्रेरिता मरीचिना सलज्जा मन्थरमारभताभि-
धातुम् । इतः किल जनाद्भगवतस्त्रिवर्गबलाबलज्ञानं । अथ
वा तदपि प्रकारान्तरं दासजनानुपहस्य भवतु श्रूयतां । ननु
धर्मादृते-र्थकामयोरनुत्पत्तिरेव तदनपेक्षयैवधर्मो निवृत्ति-
सुखप्रसूतिहेतुरात्मनः समाधानमात्रसाध्यश्च सो-र्थकामव-
द्याससाधनेषु नात्यायतते । तच्चदर्शनोपवृंहितस्तु यथाकथ-
ञ्चिदनुष्ठीयमानाभ्यां नार्थकामाभ्यां बाध्यते बाधितो-पि
चाल्पायासप्रतिसमाहितस्तमपि दोषं निर्हृत्य श्रेयसे-ष्यन-
ल्याय कल्पते । तथा हि पितामहस्य तिलोत्तमायामभिलाषः
भवानीपतेर्मुनिपत्नीसहस्रदूषणं पद्मनाभस्य षोडशसहस्रान्तः
पुरविहारः प्रजापतेः स्वदुहितर्यतिप्रणयप्रवृत्तिः शचीपते-
रहल्याजारता शशाङ्कस्य गुस्तल्पगमनमशुमालिनो वडवा-
लङ्घनमनिलस्य केसरिकलचसमागमः बृहस्पतेस्तत्पथ्यभार्या-
भिसरणं पराशरस्य दासकन्यादूषणं पाराशर्यस्य भ्रातृदारस-
ङ्गतिरपेर्मृगीसमागम इति । अमराणाञ्च तेषु तेषु कार्येष्व्वा-
सुरविप्रलम्भनानि ज्ञानबलान्नधर्मपीडामावहन्ति धर्मपूते
च मनसि नभसीव न जातु रजो-नुषज्यते । तन्मन्ये नार्थ-
कामौ धर्मस्य शततमीमपि कलां स्पृशत इति । श्रुत्वैतद्विषु

¹ This is put interrogatively: "Is it from such a person that knowledge of the comparative force of the three objects can be expected by your reverence?"

² Third pers sing. pres. of वृत्, "to make exertion," with वृत्ति and वृत्, intensives, prefixed.

³ "Demoniacal misdoings," चासुरविप्रलम्भनानि, अकृतकृत्यानि.

दीर्घरागवृत्तिरभ्यधात् । अयि विलासिनि साधु पश्यसि न
धर्मस्तत्त्वदर्शिनां विषयोपभोगेनोपरुध्यत इति किन्तु जन्मनः
प्रभृत्यर्थकामवार्त्तानभिज्ञा वयं । ज्ञेयौ चेमौ किंरूपौ किंप-
रिवारौ किंफलौ वेति सा त्ववादीत् । अर्थस्तावदर्जनवर्द्धन-
रक्षणात्मकः कृषिपाशुपाल्यबाणिज्यसन्धिवियहादिः परिवार-
रस्तीर्थप्रतिपादनं फल^{म्} कामस्तु विषयातिसक्तचेतसोः स्त्री-
पुंसयोर्निरतिशयसुखस्पर्शविशेषः परिवारस्तु तस्य यावदिह
रस्यमुज्ज्वलं वस्तु फलं पुनः परमाह्लादनं परस्परविमर्द्दजन्म-
स्मर्थ्यमाणमधुरमुदीरताभिमानमनुत्तमसुखमपरोक्षं स्वसंवे-
द्यमेव । तस्यैव कृते विशिष्टस्थानवर्त्तिनः कष्टानि तपांसि
महान्ति दानानि दारुणानि युद्धानि भीमानि समुद्रलङ्घना-
दीनि मानवाः समाचरन्तीति । निशम्यैतन्निमित्तबलान्नु
तत्पाटवान्नु स्वबुद्धिमाद्यान्नु स्वनियममनाहत्य तस्यामसौ
प्रासंजत् । सा सुदूरं मूढात्मानं च तं प्रवहणेन नीत्वा पुरमु-
दारशोभया राजवीथ्या स्वभवनमनैषीत् । अभूच्च घोषणा
श्चः कामोत्सव इति । उत्तरेद्युः स्नातानुलिप्तमारचितमुण्डमा-
लमारव्यकामिजनवृत्तनिवृत्तस्ववृत्ताभिलाषं क्षणमात्रे गते
तया विना दूयमानचिह्नं तमृषिमृद्धिमता राजमार्गेणोत्सव-
समाजे नीत्वा क्वचिदुपवनोद्देशे युवतिशतपरिवृतस्य राज्ञः
सन्निधौ समासदत् तच्च स्मितमुखेन तेन भद्रे भगवता सह
निषीदेत्यादिष्टा सविभ्रमकृतप्रणामा सस्मितं न्यषीदत् ॥

१ "Spending on proper objects," तीर्थप्रतिपादनं, सत्याप्रदानं.

तच्च काचिदुत्थाय बद्धाञ्जलिरुत्तमाङ्गना देव जितानयाहं
 तद्दास्यमद्यप्रभृत्यभ्युपेतं मयेतिप्रभुं प्राणंसीत् । विस्मयह-
 र्षमूलञ्च कोलाहलो लोकस्योदजिहीत । हृष्टेन च राज्ञा
 महर्हैरलङ्कारैर्महता च परिवर्हेणानुगृह्य विसृष्टा वारमु-
 ख्याभिः पौरमुख्यैश्च गणशः प्रशस्यमाना स्वभवनमगतैव
 तमृषिमभाषत । भगवन्नयमञ्जलिश्चिरमनुगृहीतोऽयं दासजनः
 स्वार्थ इदानीमनुष्ठेय इति । स तु रागादशनिनिहत इवो-
 ऽन्नाभ्यामब्रवीत् प्रिये किमेतत् कुत इदमौदासीन्यं क्व गतस्तव
 मय्यसाधारणानुराग इति । अथ सा सस्मितमवादीद् भगवन्
 ययाद्य राजकुले मत्तः पराजयोऽभ्युपेतस्तस्याश्च मम च
 कस्मिन् सङ्घर्षे महर्षिं मरीचिमावर्ज्जितवतीव स्थांघसं इति
 तयाहमधिष्ठिता दास्यपणबन्धेन चास्मिन्नर्थे प्रावर्त्तिषि ।
 सिद्धार्था चास्मि त्वत्प्रसादादिति । स तया तथावधूतो
 दुर्मतिः कृतानुशयः शून्यवन्न्यवर्त्तिष्ट । यस्तथैवं कृतस्तपस्वी
 तमेव माम् महाभाग मन्यस्व स्वशक्तिविषक्तं रागमुद्धृत्य
 तथैव बन्धक्या महद्वैराग्यमर्पितं । अचिरादेव शक्य आत्मा
 त्वदर्थसाधनक्षमः कर्तुं । अस्यामेव तावद् वसाङ्गपुर्ण्यां चम्पा-
 यामिति । अथ तन्मनश्च्युततमःस्पर्शभियेवास्तं रविरगादधि

¹ Third pers. sing. indef. præter. of *बुध्*, "to bow," with *प्र* prefixed.

² "Arose," 3d pers. 1st præter. atm. pada of *हा*, "to go," verb, 3d conjugation, with *उह्* prefixed, *इ* substituted for the radical vowel, Gr. p. 213.

³ "Thou boastest; having kept clear of or avoided the sage Marichi."

⁴ "United with its own faculty," that of beguiling *प्रलोभनशक्तिः* an epithet of *राग* passion.

⁵ B. has *अर्चितं*, D. *अर्चितं*, the reading of A. seems preferable.

मुक्तश्चरागः सन्ध्यात्वे मास्फुरत् तत्कथादत्तवैराग्याणीव
कमलवनानि समकुचन् । अनुमतमुनिशासनस्त्वहममुनैव
सहोपास्य सन्ध्यामनुरूपाभिः कथाभिस्तमनुशय्य^१ नीतरात्रिः
प्रत्युन्मिषत्युदयप्रस्थदावकल्पे कल्पदुमकिशलयावधीरिण्यरू-
णाश्चिषि तन्नमस्कृत्य नगरायोदचलम् । अदर्शञ्च मार्गा-
भ्याशवर्त्तिनः कस्यापि क्षपणकविहारास्य वहिर् विविक्ते
रक्ताशोकखण्डे निषण्णमसृष्टसमाधिमाधिष्ठीणमयगण्यमन-
माभिरूपाणां कृपणवर्णकमपि क्षपणकं । उरसि चास्य
शिथिलितमलनिचयान्मुखान्निपतितानश्रुविन्दूनलक्षयम् ।
अप्राक्षञ्चान्तिकोपविष्टः क्व तपः क्व च रुदितं न चेद्रहस्यमि-
च्छामि श्रोतुं शोकहेतुमिति । सोऽब्रूत सौम्य श्रूयताम
हमस्यामेव चम्पायां निधिपालितनाम्नः श्रेष्ठिनो ज्येष्ठसूनु
र्वसुपालितो नाम वैष्णवान्मम विरूपक इति प्रसिद्धिरासीत् ।
अन्यथाच सुन्दरक इति यथार्थनामा कलागुणैः समृद्धो
वसुना नातिपुष्टोऽभवत् । तस्य च मम च वपुर्वसुनी निमि-
त्तीकृत्य वैरं वैरोपजीविभिः पौरधूर्त्तैरुदपाद्यत । त एव कदा-
चिदावयोरुत्सवसमाजे स्वयमुत्पादितमन्योन्यावमानमूलम-
धिक्षेपवचनव्यतिकरमुपशमय्य न वपुर्वसु वा पुंस्त्वमूलमपि

^१ तमनुशय्य, तेन सह शयित्वा, "having been made or invited to sleep in his hermitage."

^२ "A Buddhist monastery," an accuracy of specification corroborative of the affirmed date of the composition.

^३ A. has स्मृष्ट, the other copies have अस्युष्टसमाधि; the first is an error, but it is difficult to attach any satisfactory sense to the second. असुष्ट, "undismissed," "uninterrupted," will agree better with समाधि, "religious or profound meditation."

तु प्रकृष्टगणिकाप्रार्थयौवनो हि यः स पुमान् । अतो युव-
 तिललामभूता काममञ्जरी यं कामयते स हरतु सुभगपता-
 कामिति व्यवास्थापयन्भ्युपेत्यावां प्राहिंणुव तस्यै दूतान् ।
 अहमेव किलामुषा स्मरोन्मादहेतुरासम् । आसीनयो-
 ष्चावयोर्मामेवोपगम्य सा नीलोत्पलमयमिवापाङ्गदामाङ्गे
 मम मुञ्चती तं जनमपचपयाधोमुखं व्यधत् । सुभगेन च
 मया स्वधनस्य स्वगृहस्य स्वगुणस्य स्वदेहस्य स्वजीवितस्य
 च सैवेश्वरी कृता कृतञ्चाहमनया मलमल्लकशेषः हतसर्वस्व-
 स्तयापवाहितः प्रपद्य लोकोपहासलक्ष्मतां । अक्षमश्च धिक्कृ-
 तानि पौरवृद्धानां षोडुमिहैवायतने मुनिनैकेनोपदिष्ट उक्त-
 मो वर्त्मा सुकर एष वेषो वेशनिर्गतानामित्युद्दीर्णवैराग्यस्त-
 दपि कौपीनमजहाम् ॥ अथ पुनः सङ्कीर्णमलपङ्कः प्रबलके-
 शलुञ्चनव्यथः प्रकृष्टतमक्षुत्पिपासादिदुःखः स्थानासनशयन-
 भोजनेषु द्विप इव नवयहो बलवतीभिर्यन्त्रणाभिरुद्देजितः
 प्रत्यर्वांमृषम् । अहमस्मि द्विजातिरस्वधर्मो ममैष पाष-

¹ "Having agreed."

² First pers. dual, 1st præter. of हि, "to go," verb, 5th conjugation, with प्र prefixed, "to send for."

³ मलमल्लकं, "the cloth worn round the loins," कौपीनं मलमल्लकमिति वैजयन्ती.

⁴ The copies, except A., have इह जैनायतने; but that, there is little doubt, is an addition of the transcriber, unless it be considered synonymous with चौड. The Jains do not live together in convents like the Buddhists.

⁵ हा, meaning "to abandon," is regularly conjugated, Gr. 213,

⁶ First pers. sing. 1st præter. of मृष, "to endure," with प्रति and चव prefixed, "to suffer beyond endurance." The MSS. have मृष, but unless considered, as it sometimes is, as synonymous with मृष, the context requires the latter: one verb is very commonly written for the other.

⁷ "As a Vaisya," "he is one of the twice-born."

खड्गपावतारः श्रुतिस्मृतिविहितेनेव वर्त्मना मम पूर्वजाः
 प्रावर्त्तन्त मम तु मन्दभाग्यस्य निन्द्यवेशममन्ददुःखायतनं
 हरिहरहरिण्यगर्भादिदेवतापवादश्रवणनैरन्तर्यात् प्रेत्यापि
 निरयफलमफलं विप्रलम्भप्रायमीदृशमिदमधर्मवर्त्म, धर्म-
 वत् समाचरणीयमासीदिति प्रत्याकलितस्वदुर्ज्ञेयः पिरांडी-
 खण्डं विविक्तमेतदासाद्य पर्याप्तमश्रु मुञ्चामीति । श्रुत्वा
 चैतदनुकम्पमानोऽश्रुवम् । भद्र क्षमस्व कञ्चित्कालमपैव
 निवस निजेन द्युर्ज्ञेनासावेव वेश्या यथा त्वां योजयिष्यति
 तथा यतिषे सन्युपायास्तादृशः ॥

इत्याश्वास्य तमभ्युत्थितोऽहं नगरमाविशन्नेव चोपलभ्य
 लोकवादास्तुल्यसमृद्धपूर्णं पुरमिति अर्थानां नश्वरत्वञ्च प्रद-
 र्श्य प्रकृतिस्थानमून्विधास्यन् कर्णसितप्रहिते पथि मति-
 मकरवम् । अनुप्रविश्य च द्यूतसमाजमक्षधूर्तैः समगंसि ।
 तेषां पञ्चविंशतिप्रकारासु सर्वासु द्यूताक्षाश्रयासु कलासु
 कौशलमक्षभूमिहस्तादिषु चात्यन्तदुरूपलक्षाणि कूटकर्माणि
 तन्मूलानि सावलेपान्यधिक्षेपवचनानि जीवितनिरपेक्षाणि
 संरम्भविचेष्टितानि सभिकप्रत्ययव्यवहारान् न्यायबलप्रताप
 प्रायानङ्गीकृतार्थसाधनक्षमान् बलिषु सान्त्वनानि दुर्बलेषु

¹ निरयो नरकः.

² A name of the Kṣoka.

³ द्युर्ज्ञेन जनेन.

⁴ Karṇisuta is said to be the author of the science of stealing, स्तेयशास्त्रप्रवर्त्तकः. The name is a synonym of Kansa, king of Mathurá, in the Trikaṇḍa Śeṣa, 2. 8. 23. The commentator quotes the name Háravali, but erroneously.

⁵ First pers. sing. indef. præst. atm. pada, Gr. p. 262.

भर्त्सितानि पक्षरचनानि पुण्यमुच्चावचान्युपप्रलंभनानि ग्लह-
प्रभेदवर्णनानि द्रव्यसंविभागौदार्यमन्तरान्तराङ्गीलप्रायान्
कलकलानित्येतानि चान्यानि चानुभवन्नतृप्तिमध्यगच्छम् ।
अहसञ्च किञ्चित्प्रमाददत्तशरे क्वचित् कितवे प्रतिकितवस्तु
निर्देहन्निव क्रोधतामया दृशा मामभिवीक्ष्य शिक्षयसि रे
द्यूतवर्त्म हासव्याजेनास्तामयमशिक्षितो वराकस्त्वयैव ताव-
द्विचक्षणेन देविषामीति । द्यूताध्यक्षानुमत्या व्यत्यसंजत् ।
मया जितञ्चासौ षोडशसहस्राणि दीनाराणां । तदर्द्धं सभिकाय
सभ्येभ्यश्च दत्तार्द्धं स्वीकृत्योदतिष्ठम् । उदतिष्ठश्च तपगतानां
हर्षगर्भाः प्रशंसालापाः प्रार्थयमानसभिकानुरोधाच्च तदगारे-
भ्यर्चहारविधिमकरवम् । यन्मूलश्च मे दुरोदरावतारः स मे
विमर्द्दको नाम विश्वास्यतरं द्वितीयं हृदयमासीत् ॥

तन्मुखेन च सारतः कर्मतः शीलतश्च सकलमेव नगरमव-
धार्य धूर्जटिकण्डकल्मषकालतमे तमसि नीलवसनाङ्घ्रौरुक्-

¹ Dexterity in securing the support (of those present).

² "Various," "deceptions," अनेकानि मोहनानि.

³ "Gaming," "play," or "a stake," "a wager."

⁴ अशुचि, "the unlucky."

⁵ "I was never satiate," "I could never sufficiently admire."

⁶ प्रमाददत्तशरे, "by whom a piece was carelessly or badly moved," referring no doubt to the common game of pachis, which is played something like draughts or backgammon.

⁷ Third pers. sing. imper. of आस, "to sit," verb; 2d conjugation, "let this unskilful fellow sit out."

⁸ Third pers. sing. 1st præter. of वृज्, "to embrace," with वि and जति prefixed, "he played or engaged in the game," व्यतिवृज्तेऽभवत्: all the other copies agree in the reading; or व्यत्यसंजाव, or still preferably व्यत्यसंजावहि, "we two played together," would seem to be more appropriate.

⁹ अभ्यवहारो भोजनं.

¹⁰ A short coat coming to the half अङ्गुली or middle of the thigh ऊरु.

परिहितो बद्धतीक्ष्णकौश्लेयकः फणिमुखकाकलीसन्दंशकपु-
रुषशीर्षकयोगचूर्णेयोगवर्त्तिकामानसूचककैटकरज्जुदीपभाज-
नभ्रमरकरण्डकप्रभृत्यनेकोपकरणयुक्तो गत्वा कस्यचिस्त्रुव्येश्व-
रस्यगृहे सन्निज्झित्वा पटभाक्षसूक्ष्मछिद्रालक्षितान्तर्गृहप्र-
वृत्तिरथ्यथो निजगृहमिवानुप्रविश्य नीविं सारमहतीमादाय
निरगाम् । नीलनीरदनिकरपीवरतिमिरनिविडपीडितायां
राजवीथ्यां भटिति शतहृदासम्पातमिव क्षणमालोकमल-
क्षयम् । अथासौ नगरदेवतेव नगरमोषरोषिता निःसन्धा-
धवेलायां निःसृता सन्निकृष्टा काचिदुन्मिषभूषणा युवतिरा-
वीरासीत् । कासि वासु क यासीति सदयमुक्ता सगद्गदा
मामवादीत् । आर्य्य पुर्य्यामस्यामर्य्यैर्वर्य्यः कुवेरवल्लभनामा

¹ A sword.

² Some of the Upakaraṇas or apparatus are sufficiently intelligible, others may require explanation. According to the commentary, the फणिमुख, "snake's head," is a sort of spade, commonly called खड्गी; काकली, a sort of musical instrument with a low tone, the use of which is to discover if a person is asleep or awake; सन्दंशक is a pair of tongs or pincers, commonly खड्गी; पुरुषशीर्षक is an artificial head of wood; योगचूर्ण is magic powder, possibly the योगवेचना of the Mrichchakati, of which Servillaka says, चनयाहि स्मालुजं न मां दृश्यन्ति एष्यथः शस्त्रं च पतितं गात्रे रुजं नोत्पादयिष्यति; so योगवर्त्तिक, a magic candle, which lights up every place; मानसूत्रं, a measuring line; कैटक, that which resembles a crab—a hook—is not explained, and it may be connected with रज्जु, a rope with a hook at the end, by which to climb up; भ्रमरकरण्ड is a box containing a bee or moth, which puts out a light that may be burning. Besides the magic powder, we have in the Mrichchakati also the प्रमासूत्रं, "the measuring line," and the प्रतिपुरुषः, which is perhaps the artificial head thrust forward to see if any one is about to seize the intruder, the दीप a lamp, and the चाग्नेयः खेटः for extinguishing a light.—Mrich. Act 3. Scene 1.

³ पटभाक्षः प्रेक्षकसाधनं, "means or instrument of seeing or espial."

⁴ "The principal or most valuable treasure," मूलधनं.

⁵ A chief Vaisya.

वसति । अस्यहं तस्य कन्या । मां जातमार्चां धनमिचनाब्धे
 चत्वार्यैव कस्मैचिदिभ्यकुमारायान्वजानाङ्गार्यां मे पिता । स
 पुनरमुष्मिन्ननुदारतया पिबोरन्ते विसैर्निजैः क्रीत्वैवार्थिवर्गा
 हारिद्र्यं दरिद्रति सति । अथ उदारक इति च प्रीतलोकाधि-
 रोपितापरस्त्राध्यनाम । निवारयत्येव तस्मिन् मां तरुणीभू-
 तामधन इत्यदत्त्वा-र्यपतिनाब्धे कस्मैचिदितरस्मै यथार्थनाब्धे
 सार्थवाहाय दत्तसति मे पिता । तदमङ्गलमद्य किल प्रभाते
 भावीति ज्ञात्वा प्रागेवप्रियतमदत्तसङ्केता वञ्चितस्वजना
 निर्गत्य बाल्याभ्यस्तेन वर्त्मना मन्मथाभिसरा तदागारमभि-
 सरामि । तन्मां मुञ्च गृहाणैतन्नागडमित्युन्मुच्य मह्यमर्पित-
 वती । दयमानश्चाहमब्रुवम् एहि साध्वि त्वां नयै त्वत्प्रियत-
 ममिति पिचतुराणि पदान्युदचलम् । आपतञ्च दीर्घिकालो-
 कपरिलुप्यमानतिमिरभारं यष्टिकृपाणपाणिनागरिकबलम
 नल्पं । प्रवेपमानां कन्यकामवदम् भद्रे मा भैषीरस्यसिद्धि-
 तीयो मे बाहुरपितु मृदुरयमुपायस्त्वदपेक्षया चिन्तितः ।
 शयेयं भावितविषवेगविक्रियस्त्वयापमी वाच्याः निशि वय-
 मिमां पुरीं प्रविष्टाः दष्टश्च ममैष नायको दर्वीक्रेणामु-
 ष्मिन् सभागृहकोण एव । यदि वः कश्चिन्मन्त्रवित्कृपालुः
 स एव तमनुजीवयेन्ममप्राणानाहरेदनाथाया इति । साऽपि

¹ इभ्य, "A wealthy man."

² "Having love for my associate," अभिरुचः सहायः.

³ First pers. sing. imper. atm. pada of ह्री, "to conduct," "let me conduct."

⁴ The commentators say दीर्घिक means "a lamp or light borne in the hand," "a torch."

⁵ दर्वीक्रेण सप्येयं.

बाला गत्यन्तराभावाद् भयगग्नदस्वरा वाष्पदुर्दिनाक्षी बद्ध-
वेपथुः कथङ्कथमपि गत्वा मदुक्तमन्वतिष्ठत् । अशयिषि चाहं
भावितविषविक्रियस्तेषु कश्चिन्नेरेन्द्राभिमानी मां निवर्ण्य
मुद्रातन्त्रमन्त्रध्यानादिभिश्चोपक्रम्याकृतार्थो गत एवायं का-
लदष्टस्तथाहि स्तब्धश्याववर्णाङ्गं रुद्धादृष्टिः शान्त एवोष्मा ।
शुचा अलं वासु श्रो-ग्निसात्करिष्यामः को-तिवर्षते दैवमिति
सहेतरेः प्रायात् ॥

उत्थितश्चाहमुदारकाय तां नीत्वा-ब्रुवम् । अहमस्मि
को-पि तस्करस्त्वन्नतेनैव चेतसा सहायभूतेन त्वामिमामभिस-
रन्तीमन्नरोपलभ्य कृपया त्वत्समीपमनैषम् । भूषणमिदमस्या
इत्थंशुपटलपाटितध्वान्तजालं तदप्यर्पितवान् । उदारकस्तु
तदादाय सलज्जं च सहर्षञ्च ससम्भ्रमञ्च मामभाषत । आर्य
त्वयैवेयमस्यां निशि प्रिया मे दत्ता वाक् च पुनर्ममापहृता ।
तथा हि न जाने वक्तुं त्वत्कर्म्मैतदद्भुतमिति । ननु ते स्वशी-
लमद्भुतवत्प्रतिभाति । नैवमन्येनापि कृतपूर्वमिति प्रतिनि-
यतैव वस्तुशक्तिः । न हि त्वय्यन्यदीया लोभादयः । त्वयाद्य
साधुतोन्मीलितेति तत्प्रायस्त्वत्पूर्वावदानेभ्यो न रोचते ।
दृष्टमिदानीमौदार्यस्य स्वरूपमिति । त्वदाशयमननुमान्य न
युक्तो निश्चयः । त्वयामुना सु तेन क्रीतो-यं दासजन इति ।

¹ नरेन्द्र is here used for a doctor who administers antidotes, विषवैद्यः.

² "Having doctored उपक्रमश्चिन्त्रिता with solemn meditations, prayers, charms, and gesticulations:" the last मुद्रा is the mummery of modern meamerism, of old familiar to the Hindus.

असारम् । अतिगरीयसा क्रीणासीति स ते प्रज्ञाधिष्ठेपः ।
 न प्रियादानस्य प्रतिदानमिदं शरीरमिति तदलाभे निधनो-
 न्मुखमिदमपि त्वयैव दत्तं । अथ वैतावदचप्राप्तं रूपं । अद्य-
 प्रभृति भर्त्सेष्योऽयं दासजन इति मम पादयोरपतत् । उत्थाप्य
 चैनमुरसोपस्त्रिधाभाषिषि । भद्र काद्य ते प्रतिपत्तिरिति ।
 सोऽभ्यधत्त ॥

न शक्नोमि चैनामच पितुरनभ्यनुज्ञयोपयम्य जीवितुम् ।
 अतोऽस्यामेव यामिन्यां देशमिमं जिहांसामि । को वाऽहं
 यथा त्वमाज्ञापयसीति । अथ मयोक्तमस्त्येतत्स्वदेशो देश-
 न्तरमिति नेयं गणना विदग्धस्य पुरुषस्य किन्तु बालेय-
 मनल्पसौकुमार्यकष्टाः प्रत्यवायभूयिष्ठाश्च कान्तारपथाः ।
 शैथिल्यमिव किञ्चित्प्रज्ञासत्वयोरनर्थेनेदृशेन देशत्यागेन स-
 म्भाव्यते तत्सहानया सुखमिहैव वस्तव्यमेहि नयावैनां स्व
 वासमिति । अविचारानुमतेन तेन सद्यैवैनां तद्गृहमुप-
 नीय तयैवापसर्पभूतया तच्च मृङ्गाण्डावशेषमचोरयाव ।
 ततो निष्पत्य क्वचिन्मुषितकं निधाय समुच्चलन्तौ नागरिक-
 पुरुषसम्पाते मार्गपार्श्वशायिनम् कञ्चिन्मत्तवारणमुपरिपु-
 र्षमाकृष्याध्यारोहाव । ग्रैवेयकप्रतोदपादयुगलेन मयोत्था-

¹ प्रतिपत्ति is here explained by कर्त्तव्यं, "what must be done," what is your purpose?

² First pers. pres. desiderative form of ह, "to abandon."

³ "A spy," "an agent or accessory."

⁴ "Having concealed the stolen property."

⁵ "A rope," ग्रैवेयको रज्जुः.

यमान एव पतिताधोरणः पृथुलोःस्थलपरिणतः पुरीतस्र-
तापरीतदन्तकारुः स रक्षिकबलमक्षिणोत् । अर्धसयाव
चामुनैवार्थपतिभवनं । अपवाह्य च कचन जीर्णोद्याने शाखा-
ग्रहिकयावातराव । स्वगृहं गतौ च स्नातौ शयनमध्यशि-
श्रियाव ॥

तावदेवोदगादुदधेरुदयाचलेन्द्रपद्मरागभृङ्गकल्पं कल्पद्रुम-
हेमपल्लवापीडपाटलं पतङ्गमण्डलं उत्थाय च धीतवक्त्रौ
प्रगेतनानि मङ्गलान्यनुष्टायास्मत्कर्म्मतुमुलं पुरमनुचरन्ता-
वभृणुव वरवधूगृहेषु कोलाहलं । अथार्थैरर्थपतिः कुवेर-
दत्तमाश्रास्य कुलपालिकाविवाहं मासावधिकमकल्पयत् ।
उपहरे पुनरशिक्षम् धनमिषम् । उपतिष्ठ सखे । एकान्त एव
चर्मरत्नभस्त्रिकामिमां पुरस्कृत्याङ्गराजमाचक्ष्व । जानात्येव
देवो नैककोटिसारस्य वसुमिषस्य मां धनमिषं नामैकपुषं ।
सोऽहं मूलहरत्नमेत्यार्थिवर्गादस्यवज्ञातो मदर्थमेव संवर्द्धि-
तायां कुलपालिकायां महारिद्धदोषात् पुनः कुवेरदत्तेन
दुहितर्यर्थपतये दिक्षितायामुद्वेगादुज्झितुमसूनुपपौरिकं जस्-
वनमवगाह्य कण्ठन्यस्तशस्त्रिकः केनापि जटाधरेण निवा-
र्यैवमुक्तः । किं ते साहसस्य मूलमिति । मयोक्तमवज्ञासौ-

¹ परिणतः, properly "bent," "bowed;" when applied to an elephant denotes, "one stooping to strike with his trunk," तिर्यग्दन्तग्रहारी.

² First pers. dual indef. pret. of क्षि, "to serve," with अक्षि prefixed, taking reduplication as well as the augment, Gr. 183.

³ A leather bag or purse for holding jewels.

⁴ Inf. of उज्झ, "to abandon."

दूर्यं दारिद्र्यमिति । स पुनरेवं कृपालुरन्वयहीत् । तात
मूढोऽसि नान्यत्पापिष्ठतममात्मन्यागात् । आत्मानमात्म-
नानवसाद्यैवोद्धरन्ति सन्तः । सन्युपाया धनार्जनस्य बहवो
नैकश्चिच्छब्दकण्ठप्रतिसन्धानपूर्वस्य प्राणलाभस्य । किमनेन
सोऽस्यहं मन्त्रसिद्धः साधितेयं लक्ष्याहिणी चर्मरत्नभस्त्रिका
चिरमहमस्याः प्रसादान्कामरूपेषु कामप्रदः प्रजानामवास्तं
मतसरिण्यां जरसि भूमिस्वर्गमचोद्देशे प्रवेक्ष्यन्नागतस्तामिमां
प्रतिगृहाण । मदन्यच चेयं बणिग्भ्यो वारयोषिन्मुख्याभ्यो
वा दुग्धे इति हि तद्गताप्रतीतेः किन्तु यत्सकाशादन्यायापहतं
तस्मै प्रत्यर्पणीयं न्यायार्जितं तु देवब्राह्मणेभ्यस्त्याज्यं । अथेयं
देवतेव शुचौ देशे निवेश्यार्च्यमाना प्रातः प्रातः सुवर्णपूर्णेव
दृश्यते स एष कल्पविधिः । इति वद्वाञ्छलिरहमतिष्ठम् ।
वद्वाञ्छलये मद्यमेनां दत्वा किमपि यावच्छिद्रं प्राविशत् ।
इयं च रत्नभूता चर्मभस्त्रिका देवायानिवेद्य नोपजीयेत्या-
नीता परं तु देवः प्रमाणमिति । राजा च नियतमेव वक्ष्यति ।
भद्र प्रीतोऽस्मि गच्छ यथेच्छमेनामुपभुंक्ष्वेति । भूयश्च ब्रूहि
यथा न कश्चिदेनाम् मुष्णाति तथानुगृह्यतामिति । तदप्यव-
श्यमसावभ्युपेयति । ततः स्वगृहमेत्य यथोक्तमर्थत्यागं कृत्वा
दिने दिने वरिवस्यमानां स्तेयलब्धैरर्थैर्नक्तमापूर्य प्राहू-
लोकाय दर्शयिष्यसि । ततः कुवेरदत्तस्तृणाय मत्वार्षपतिम-

¹ The passage is somewhat obscure, but the sense is, "This bag, besides myself, is for merchants and courtesans, who shall with entire faith in it (say), 'I milk';" that is, I take from it whatever I want.

one of distinct as to the meaning

र्थलुब्धः कन्यकया स्वयमेव त्वामुपस्थास्यति । अथ कुपितो
-र्थपतिर्यवहर्त्तुमर्थगर्हादभियोक्ष्यते तं च भूयश्चैरुपायैः
कौपीनावशेषं करिष्यावः स्वकं च चौर्यमेतेनैवाभ्युपायेन
सुप्रच्छन्नं भविष्यतीति । इष्टञ्च धनमिषो यथोक्तमन्वतिष्ठत् ।
तदहरेव मन्त्रियोगाद्विमर्हको-र्थपतिसेवाभियुक्तस्तस्योदारके
वैरमभ्यवर्द्धयत् । अर्थलुब्धश्च कुवेरदत्तो निवृत्त्यार्थपतेर्धन-
मिषायैव तनयां सानुनयं प्रादिक्षत प्रत्यबध्नाच्चार्थपतिं ॥

एष्वेव दिवसेषु काममञ्जर्याः स्वसा यवीयसी रागमञ्जरी
नाम पञ्चवीरगोष्ठे सङ्गीतकमनुस्थास्यतीति सान्द्रादरः समा-
गमनागरजनः स चाहं सह सख्या धनमिषेण तच्च सन्न्यधिषि ।
प्रवृत्तनृत्तायाञ्च तस्यां द्वितीयं रङ्गपीठं ममाभून्मनस्तदृष्टि-
विभ्रमोत्पलवनसचापाश्रयश्च पञ्चशरो भावरसानां साम-
म्यात्समुदितबल इव मामतिमात्रमव्यथयत् । अत्रासौ
नगरदेवतेव नगरमोषरोषिता लीलाकटाक्षमालानृङ्गलाभि-
नीलोत्पलपलाशश्यामलाभिर्मामबध्नात् । नृत्योत्थिता च
सा सिद्धिलाभशोधिनी किं विलासात् किमभिलाषात्

¹ Third pers. sing. 1st præst. of the desiderative of दा, "wished to give."

² The only explanation given is, that it is a meeting of people, तस्यचवीरगोष्ठं यज्ज्ञानपदैस्ततः.

³ First pers. sing. indef. præst. atm. pada of धा, "to hold," but with सम् and नि pre-
fixed, "to be near to," "to be present at."

⁴ Some rather extravagant and not easily intelligible metaphors are here intended: "My
mind (or heart) was her other stage floor रङ्गपीठं, and the awning covering सचापाश्रयः
the lotus thicket of her glances." Performances of singing and dancing are usually exhi-
bited in an open hall, the floor being covered by a cloth, and an awning being spread
over head.

⁵ Emotions and sentiments.

किमकस्मादेव न जाने-सकृन्माम् सखीभिरप्यनुपलक्षितेना-
पाङ्गप्रेक्षितेन सविभ्रमारेचितभूलतामभिवीक्ष्य सापदेशञ्च
किञ्चिदाविस्कृतदशनचन्द्रिकं स्मित्वा लोकलोचनमानसा-
नुयाता प्रातिष्ठत ॥

सोऽहं स्वगृहमेत्य दुर्निवारयोक्तखट्वा दूरीकृताहारस्पृहः
शिरःशूलस्पर्शमपदिशन् विविक्ते तल्पे मुक्तेरवयवैरशयिषि ।
अतिनिष्णातश्च मदनतन्त्रैर्ममभ्युपेत्य धनमिचो रहस्यक-
थयत् । सखे सा धन्या गणिका दारिका यामेवं भवन्मनो
-भिनिविशते तस्याश्च मया सुलक्षिता भाववृत्तिः । तामप्य-
चिरादयुग्मशरः शरशयने शाययिष्यति । स्थानाभिनिवेशि-
नोश्च वामयत्नसाध्यः समागमः । किन्तु सा किल वार-
कन्यका गणिका स्वधर्मप्रतीपगामिना भद्रोदारेणाशयेन
समगिरत् गुणशुल्काहं न धनशुल्का न च पाणियहणादृतेऽपि
भोग्यं यौवनमिति । तच्च मुहुः प्रतिषिद्धाकृतार्था तन्नगिनी
काममञ्जरी तन्माता च माधवसेनाराजानमश्रुकण्ठ्यौ व्यजि-
ज्ञपतां । देव युष्महासी रागमञ्जरी रूपानुरूपशीलशिल्पकौ-
शला पूरयिष्यति मनोरथानित्यासीदस्माकं महत्याशा साद्य
मूलच्छिन्ना । यदियमतिक्रम्य स्वकुलधर्मम् अर्थनिरपेक्षा

¹ Pretending a headache.

² Third pers. sing. fut. indef. causal of शी, "to sleep," "shall cause to repose," "shall put to rest."

³ वाम्, "of you two," अभिनिवेशिनोः, "persevering," "resolved."

⁴ Third pers. dual indef. praet. of the causal of ज्ञा, "to know," with वि prefixed, "to represent."

गुणेभ्य एव स्वं यौवनं विचिक्रीषते कुलस्त्रीवृत्तमेवानुति-
ष्ठासति । एवं सति सा चेदियं देवपादाञ्जयाऽपि तावत्प्र-
कृतिमापद्येत तदा पेशलं भवेदिति । राज्ञा च तदनुरोधात्-
थानुशिष्टा सत्यप्यनांश्रवैव सा यदासीत्तदास्याः स्वसा माता
च रुदितनिर्बन्धेन राज्ञे समगिरेतां यदि कश्चिद्भुजङ्गोऽस्म-
दिच्छया विनैनां बालां विलोभ्य नाशयिष्यति स तस्कर-
वद्बध्य इति । तदेवं स्थिते धनाहते न तत्स्वजनोऽनुमन्यते नतु
धनदायासावभ्युपगच्छतीतिविचिन्त्योऽवाभ्युपायः ॥

अथ मयोक्तं किमचिन्त्यं गुणैस्तामावर्ज्यं गूढमर्थैस्तत्स्व-
जनं तोषयिष्यामीति ततश्च कांचित् काममञ्जर्याः, प्रधा-
नदूर्तीं धर्म्मरक्षितां नाम शाक्यभिद्युकीं चीवरपिण्डदाना-
दिनोपसङ्गुष्य तन्मुखेन तया बन्धक्या पणबन्धमकरवम् ।
अजिनरत्नमुदारकान्मुषित्वा मया तुभ्यं देयं यदि प्रतिदानं
रागमञ्जरीति सोऽहं प्रतिपन्नायाञ्च तस्यां तथा तमर्थं सम्पाद्य
मद्गुणोन्मादिताया रागमञ्जर्याः करकिशलयमयहीषम् ।
यस्यां च निशि चर्म्मरत्नस्तेयवादस्तस्याः प्रारम्भे कार्यान्तराप-
देशेन समाहूतेषु शृण्वत्स्वेव नागरमुख्येषु मन्त्राणिधिर्विमह-
कोऽर्थपतिगृह्यो नाम भूत्वा धनमिषमुल्लङ्घ्य बहूतर्ज्जयत् ।

1 Third pers. sing. pres. desiderative form of क्री, "to buy," with वि prefixed, "to sell,"
"wishes to dispose of."

2 Third pers. sing. present of the desiderative of स्था, with अनु prefixed, "to follow,"
"to conform to," "wishes to follow the practice of women of family."

3 अनामिका अनङ्गीकृताज्ञा .

4 A female Buddha or female mendicant : the writers of this period are fond of attri-
bute to these ladies the office described in the text.

उक्तञ्च धनमिषेण भद्रं कस्तुवार्थो यत्परस्य हेतोर्भामाक्रोशसि
 न स्मरामि स्वल्पमपि तवापकारं मया कृतमिति । स
 भूयोऽपि तर्ज्जयन्निवाब्रवीत् स एष धनगर्वो नाम यत्परस्य
 भार्यां शुल्काक्रीतां पुनस्तत्पितरौ द्रष्टेण विलोभ्य स्वां
 चिकीर्षसि । ब्रवीषि च स एष कस्तुवार्थकारो मतकृत इति ।
 नतु प्रतीतमेवैतत् सार्थवाहस्यार्थपतेर्विमर्हको वहिष्कराः
 प्राणा इति सोऽहं तत्कृते प्राणानपि परित्यजामि ब्रह्महत्या-
 मपि न परिहरामि । ममैकरात्रजागरप्रतीकारस्तवैषचर्मर-
 त्नाहङ्कारदाहज्वरः इति । तथा ब्रुवाणश्च पौरमुख्यैः साम-
 र्धेनिषिद्धापवाहितो गतोऽभूत् । इयञ्च वार्त्ता कृषिमार्त्तिना
 धनमिषेण चर्मरत्ननाशमादावुपक्षिप्य पार्थिवाय निवेदि-
 ता । स चार्थपतिमाहूयोपहरे पृष्टवान् । अङ्ग किमस्ति
 कश्चिद्विमर्हको नामात्रभवत इति । तेन च मूढात्मनास्ति
 देव परमं मित्रं कश्च तेनार्थ इति कथितं राज्ञोक्तमपि
 शक्नोषि तमाह्वातुमिति बाढमस्मि शक्त इति निर्गत्य
 स्वगृहे वेशवाटे द्यूतसभायामापणे च निपुणमन्विष्यन् नो-
 पलब्धवान् । कथञ्चोपलभेत स वराकः । स खलु विमर्हको
 मग्राहितत्वदभिज्ञानचिह्नो मन्त्रियोगात्स्वदन्वेषणायोज्जयिनीं
 तदहरेव प्रातिष्ठत । अर्थपतिस्तु तमदृष्ट्वा तत्कृतमपराधं नाम
 मात्सङ्गन्धीति मत्वा मोहान्भयाद्वा प्रत्याख्याय पुनर्धनमिषेण
 विभावितेन कुपितेन राज्ञा निगृह्य निगडबन्धनमनीयत ॥

तेष्वेव दिवसेषु विधिकल्पेन चर्मरत्नं दोग्धुकामा काम-
 मञ्जरी पूर्वदुग्धं क्षपणीभूतविरूपकं रहस्युपसृत्य तदपहतं

सर्वमर्थजातं तस्मै प्रत्यर्घ्यं सप्रत्ययञ्च बहूनुनीय प्रत्यगमत् ।
 सोऽपि कथञ्चिन्निर्यन्थिकयहान्मोचितात्मा मदनुशिष्टो दृष्ट-
 तमः स्वधर्ममेवप्रत्यपद्यत । काममञ्जर्यपि कतिपयैरिवा-
 होभिरश्मन्तकशेषमजिनरत्नदोहाशया स्वमभ्युदयमकरोत् ।
 अथ मत्प्रयुक्तो धनमिचः पार्थिवमिथो व्यज्ञापयत् । देव येयं
 गणिका काममञ्जरी लोभोत्कर्षास्त्रोभमञ्जरीति लोकोपक्रो-
 शपाचमासीत् साद्य मुसलोलूखलान्यपि निरपेक्षं त्यजति ।
 तन्मन्ये मञ्जर्मरत्नलाभहेतुस्तस्याः खलु कल्पस्तादृशः । वणि-
 ग्भ्यो वारमुख्याभ्यश्च वा दुग्धे नान्येभ्य इति हि तन्नता प्रती-
 तिरतोऽमुषामस्ति मे शङ्केति । सा सद्य एव राज्ञा सह जनन्या
 समाहूयत । व्यधितवर्णेनेव मयोपहरे कथितं नूनमार्ये सर्वस्य
 त्यागादितिप्रकाशादाशङ्कनीयधर्मरत्नलाभः तदनुयोगाया-
 ङ्गराजेन समाहूयसे । भूयो भूयश्च निर्वन्धया त्वया नियतं
 निरपेक्षितोऽस्मि तदागत्वेन नाहमपदेश्यः । ततश्च मे भावी
 चिचबधः । मपि च मृते न जीविष्यत्येव ते भगिनी त्वञ्च
 निःस्वीभूता चर्मरत्नं च धनमिचमेव प्रतिभजिष्यति ।
 तदियमापासमन्ततोऽनर्थानुबन्धिनी तत्किमचप्रतिविधेय-
 मिति । तथा तज्जनन्या चाश्रूणि विसृज्योक्तं । अस्त्येवैतद-
 स्मद्वालिश्यान्निर्भिन्नप्रायं रहस्यं । राज्ञश्च निर्वन्धाद् द्विचिच-

¹ निर्वन्धिकयहान्, from the doctrine of the Buddhists *Nir-granthika* may mean, "one who is freed from all restraint," or "one who denies the authority of books," that is, especially of the Vedas.

² "To the fire-place alone."

³ The reading of B. and D.; A. has चाशङ्कनीयासि चर्मरत्नलाभा; C. omits the verb.

तुरमतिनिहूत्यापि नियतमागतिरपदेश्यैवं चोरितस्य त्वयि ।
 त्वयि च व्यपदिष्टे सर्वमस्मत्कुटुम्बमवसीदेत् । अर्थपतौ च तदय-
 शो रुढं । अङ्गपुरप्रसिद्धं च तस्य कीनाशस्यास्माभिः सङ्गतम् ।
 अमुनैतदस्मभ्यं दत्तमित्यपदिश्य वरमात्मा गोपायितुमिति
 मामभ्युपगमय्य राजकुलमगमतां । राजानुयुक्ते च नैष
 न्यायो वेशकुलस्य यहातुरपदेशः न ह्यर्थैन्यायार्जितैरेव पुरुषा
 वेशमुपतिष्ठन्तीत्यसकृदतिप्रणुद्य कर्णेनासाहोदोपक्षेपभीषि-
 ताभ्यां दग्धवन्धकीभ्यां स एव तपस्वी तत्स्वरत्नेनार्थपति-
 रयास्यत । कुपितेन च राज्ञा तस्य प्राणेषूद्यतदण्डः प्राञ्जलिना
 धनमिषेणैव प्रत्यषिध्यत । आर्य्यं मौर्ध्यदत्त एष वरो बलि-
 जामीदृशेष्वपराधेष्वसुभिरवियोगो यदि कुपितो-सि इतस-
 र्वस्वो निर्वासनीयः पाप एष इति । तन्मूला धनमिषस्य
 कीर्त्तिरप्रप्यत । अप्रीयत च भर्त्ता । पटञ्चरुद्धदेशो-र्थपति-
 रर्थमत्तः सर्वपौरजनसमक्षं निरवास्यत । तस्य द्रव्याणां

¹ This is the reading of three manuscripts, A. B. D., as if the construction with परम् were equivalent to that with शक्यं, "it is possible for our (self) to be preserved," C. has परमात्मा गोपयितव्यः.

² Third pers. sing. 1st præter. of the causal of the pass. of ग्रह, "to seize," "was charged with," "was made to be attacked by," "the character of a thief."

³ We are not apprised what authority exists for this exemption from capital punishment having been granted to the mercantile class, but it is not impossible either that the exemption or the tradition of it prevailed at the date of the composition, having been accorded by the Maurya princes, whom the Purāṇas consider to have been Sudras, and whom the Buddhists claim as their own, and who appear to have been hostile to the Brahmans. B. has लोभ्यदत्त, but all the others agree in writing मौर्ध्य, which is the more intelligible reading.

⁴ Third pers. sing. 1st præter. of प्रच 1st conjugation, "to be famous."

⁵ C. is alone in reading रुद्ध, but it seems preferable to the रुद्ध of the other three, "having nothing left but a covering of old cloth."

केनचिदवयवेन सा वराकी काममञ्जरी चर्मरत्नमृगतृष्णि-
कापविद्धसर्वस्वा सानुकम्पं धनमिषाभिचोदितेन भूपेनान्व-
गृह्यत । धनमिषाहनि गुणिनि कुलपालिकामुपायंस्त ।
तदेवं सिद्धसंकल्पो रागमञ्जरीगृहं हेमरत्नपूर्णमकरवम् ॥

अस्मिंश्च पुरे लुब्धसमृद्धवर्गस्तथा मुषितः यथा कपा-
लपाणिः स्वैरेव धनैर्मद्विश्राणितैः समृद्धीकृतस्यार्थिवर्गस्य
गृहेषु भिक्षार्थमभ्रमत् । न ह्यलमतिनिपुणोऽपि पुरुषो नि-
यति लिखिते लेखामतिक्रमितुं । यतोऽहमेकदा रागमञ्जर्याः
प्रणयकोपप्रशमनाय सानुनयं यापितायाः प्रणयसमर्पित-
मुखमधुगण्डूषमास्वादमास्वादं मदेनास्पृश्ये । शीलं हि मदो-
न्मादयोरमार्गेणाप्युचितकर्मस्वेव प्रवर्त्तनं । यदहमुपोढ-
मदो नगरमिदमनयैकयैवशर्वर्या निर्द्वेनीकृत्य त्वन्नवनं पूर-
येयमिति प्रथयितप्रियतमाप्रणामाञ्जलिशपथशतातिवर्त्ती
मत्तवारण इव रभसद्विचशृङ्खलः कयाऽपि धात्र्या शृगालि-
काख्ययानुगम्यमानो नातिपरिकरोऽसिद्धितीयो रंहसापरे-
णोदचलम् । अभिपततोऽपि नागरिकपुरुषानशङ्कमेवावगाह्य
तत्स्वर इति तैरभिहन्यमानो नातिप्रकुपितः क्रीडन्निव मदा-
वसन्नहस्तपातितेन निस्त्रिंशेन द्विचानेव हत्वा अवधूर्णमान-
तामहद्विरपतम् । अनन्तरमार्त्तरवान्विसृजन्ती शृगालिका

¹ "On a lucky day."

² A. and C. have पायिता, पायिता. The reading followed is that of B., from या, "to go," causal form, "soothed," "pacified," which, though not usually employed, is perhaps more intelligible than either of the other readings.

³ शीलं स्वभावः. The sentence is a remark parenthetically put, "For the nature of drunkards and madmen is engaging in proper actions in an improper manner."

समाभ्यासमगमत् । अर्वाद्ये चाहमरिभिरापदा तु मदापहारिण्या सद्य एव बोधितस्तत्क्षणोपजातया प्रतिभया अर्वाचीचरम् । अहो ममेयं मोहमूला महत्यापदापतिता । प्रसृततरं च सख्यं मया सह धनमिषस्य मत्परिर्यहत्वं च रागमञ्जर्याः मदेनसा च तौ प्रोर्णुतौ शो नियतं नियाहयिष्येते । तदियमिह प्रतिपत्तिर्ययानुष्ठीयमानया मन्त्रियोगतस्तौ परिचास्येते मां च कदाचिदनर्थादितस्तारयिष्यतीति । कमप्युपायमात्मनैव निर्णीय शृगालिकामवादिषम् । अपेहि जरतिक्के या तामर्थलुब्धां दग्धगणिकां रागमञ्ज्जरिकामजिनरत्नमस्तेन शशुणा मे मिषछद्मना धनमिषेण सङ्गमितवती सा हतासि । तस्य प्रापस्य चर्मरत्नमोषाद् दुहितुश्च ते साराभरणापहारादह मद्य निःशल्यमुत्सृजेयं जीवितमिति । सा पुनरुद्धटितज्ञा परमधूर्ता साश्रुगद्गदमुदञ्जलिस्तान् पुरुषान् सप्रणाममासादितवती सामपूर्वं मम पुस्तादयाचत । भद्रकाः प्रतीक्ष्यतां कञ्चित्कालं यावदस्मादस्मदीयं सर्वं मुषितमर्थजातमवगच्छे

¹ First pers. sing. 1st præter. pass. v. of बन्ध, "to bind," "I was bound:" the verb drops the nasal before य्.

² First pers. sing. indef. præter. of the causal of चर, "to go;" with वि prefixed, "to consider," "I was made to reflect."

³ "Marriage."

⁴ "Overwhelmed—from ऊर्णु, "to cover," with प्र prefixed—by my fault," नद् एनसा.

⁵ "Will certainly be arrested," (caused to be seized), 3d pers. dual indef. fut. of the passive of the causal of the passive of ग्रह, "to seize."

⁶ "Therefore here is a contrivance (needed), by following which, through my direction, they shall be saved, and (which) in some way shall extricate me from this mishap."

⁷ "Vile old woman," जरती कुत्सायां कन्.

⁸ First pers. sing. pot. mood of मुञ्ज, "to relinquish," 6th conj. "I can lose my life without regret." (अनुज, सम्मोक्ष) ॥ ॥ ॥

यमिति । तथेति तैः प्रतिपक्षे पुनर्मत्समीपमासाद्य सौम्य
क्षमस्वास्थ्य दासीजनस्यैकमपराधं । अस्तु सकामं तत्कलचा-
भिमर्शी वैरास्पदं धनमिषः स्मरंस्तु चिरकृतां ते परिच-
र्यामनुग्रहीतुमर्हसि दासीं रागमञ्जरीं । आकल्पसारो हि
रूपाजीवो जमः तद् ब्रूहि क निहितमस्या भूषणमिति
पादयोरपतत् । ततो दयामान इवाहमब्रुवम् । भवतु ।
मृत्युहस्तवर्त्तिनः किं ममामुष्या वैरानुबन्धेनेति । तद् ब्रुवन्निव
कर्णे एवैनामशिखं वमेवमेवं प्रतिपक्ष्यमिति । सा तु प्रति-
पक्षार्था जीव चिरं प्रसीदन्तु ते देवता देवोऽप्यङ्गराजः पौरु-
षप्रीतो मोचयतु त्वामेतेऽपि भद्रमुखास्तव दयन्तामिति क्षणा-
दपासरत् । आनीये चाहमारक्षिकनायकस्य शासनाच्चारकम् ॥

अथोत्तरेद्युरागत्य हृन्नतरः सुभगमानी सुन्दरम्मन्यः पितुर-
न्ययादचिराधिष्ठिताधिकारस्ताल्ययमदादनतिपक्षः कान्तको
नाम नागरिकः । किञ्चिदिव भर्त्सेयित्वा स मामभ्यधत्, न
चेद्धनमिषस्याजिनरत्नं प्रतिप्रयच्छसि न चेद्वा नागरिकेभ्यश्चो-
रितकानि प्रत्यर्पयसि द्रव्यसि पारमष्टादशानां कारंणाना-
मन्ते च मृत्युमुखमिति । मया तु स्मयमानेनाभिहितं । सौम्य
यद्यपि दद्यामाजन्मनो मुषितं धनं न त्वर्धपतिदारापहारिणः
शचोर्मे मिषमुखस्य धनमिषस्य चर्मरत्नप्रत्याशां पूरयेयं ।
अदत्तैवैतदयुतमपि यातनानामनुभवेयमियं मे साधीयसी

¹ आकल्पसारः, "dependent on dress and decoration."

² First pers. sing. 1st pret. of शिक्ष, "to teach," here treated as a verb of the 8th conj.

³ कारणं here means, "pain," "torture," of which, it appears from this passage, eighteen kinds were imposed by the former criminal code of the Hindus.

सन्धेति । तेन च क्रमेण वर्त्तमाने सान्त्वनतर्ज्जनप्राये प्रतिदिन
मनुयोग्यतिकरेऽनुगुणांनपानलाभात् कतिपयेरेवाहोभिर्वि-
रोपितव्रणः प्रकृतिस्थोऽहमासम् ।

अथ कदाचिदध्युतात्तरपीतातपत्विषि क्षयिषि वासरे
दृष्टवर्णा शृगालिकोज्ज्वलेन वेधेणोपसृत्य दूरस्थानुचरा मामु-
पस्थिताब्रवीत् । आर्य्य दिष्ट्या वर्त्तसे । फलिता तव सुनी-
तिः । यथा त्वयादिश्ये तथा धनमिषमेत्याब्रुवम् । आर्य्य
तवैवमापन्नसृष्टदामुना चैवमादिष्टोऽसि । अहमद्य वेशसंसर्ग-
सुलभात् पानदोषाद्बद्धः । त्वया पुनरपि विशङ्कमद्यैव राजा
विज्ञापनीयो देव देवप्रसादादेव पुरापि तदजिनरत्नमर्थप-
तिमुषितमासादितं । अथ तु भर्त्ता रागमञ्जर्याः कश्चिदक्षधूर्त्तः
कलासु कवित्वेषु लोकवार्त्तासु चातिवैचक्षण्यान्मया सम-
सृज्यत तत्सन्धानाच्च वस्त्राभरणप्रेषणादिना तन्मार्त्त्या प्रतिदि-
नमन्ववर्त्ते । तदसावशङ्किष्ट निकृष्टाशयतया कितवः । तेन
च कुपितेन हतं तच्चर्मरत्नमाभरणसमुत्तकः च तस्याः । स
तु भूपःस्तेयाय भ्रमन्नगृह्यत नागरिकपुरुषैः । आपन्नेन चामु-
नानुसृत्य रुदन्यै रागमञ्जरीपरिचारिकायै पूर्वप्रणयानुवर्त्तिना
तन्नाशनिधानोद्देशः कथितः ममापि चर्मरत्नमुपायोपक्रा-

१ सन्धा प्रतिज्ञा मर्यादेत्यमरः.

२ "Proper food and drink," अनुगुण, अन्न, पान.

३ First pers. sing. 1st pres. of वृत्, "to be," with अनु prefixed, "to be kind or civil to."

४ Third pers. sing. indef. pres. of शङ्कि, "to doubt or suspect."

५ निकृष्टाशयः, "vile disposition," here implying "jealousy."

६ उपक्रान्तो वशीकृतः । उपक्रमो वशीकारे समारम्भे चिकित्सने इति वैजयन्ती.

नो यदि प्रयच्छेदिह देवपादैः प्रसादः कार्य इति । तथा निवेदितश्च नरपतिरसुभिर्मामवियोज्योपच्छन्दनैरेव स्वं ते दापयितुं प्रयतिष्यते । तन्नः पथ्यमिति श्रुत्वेव च त्वदनुभावप्रत्ययादनतिचस्तुना तेन तत्तथैव सम्पादितं । अथाहं त्वदभिज्ञानप्रत्यायितायाः रागमञ्जर्याः सकाशाद्यधेप्सितानि वस्तूनि लभमाना राजदुहितुरञ्जालिकाया धार्षी माङ्गलिकां त्वदादिष्टेन मार्गेणाश्वरञ्जयम् । तामेव सङ्गृहीकृत्य रागमञ्जर्याञ्जालिकायाः सख्यं परमवीवृधम् । अहरहश्च नव नवानि प्राभृतान्युपहरन्ती कथाश्चिचाश्चित्तहारिणीः कथयन्ती तस्याः परं प्रसादपात्रमासम् । एकदा च हर्म्याङ्गणगतायास्तस्याः स्थानस्थितमपि कर्णकुवलयं स्रस्तमिति प्रतिसमादधती प्रमत्तेव प्रच्याथ पुनरुत्क्षिप्य भूमेस्तेनोपकन्यापुरं कारणेन केनापि भवनाङ्गणं प्रविष्टस्य कान्तकस्योपरि कुहरप्रसक्तपारावतचासनापदेशात् प्रहसन्ती प्राहार्धम् । सोऽपि धन्यम्मन्यः पुरा किञ्चिदुन्मुखः स्मयमानो मत्कर्मप्रहासितायाः राजदुहितुर्विलासप्रायमाकारमात्माभिलाषमूलमिव यथा सङ्कल्पयेत् तथा मयाऽपि संज्ञयैव किमपि चतुरमाचे-

¹ उपच्छन्दः सान्धनमिति केशवः, "will exert himself to cause" your property to be restored by gentle means."

² प्रत्यायित, विश्वस्त.

³ उपायीकृत्य, "having made her the means."

⁴ First pers. sing. indef. praet. of the causal form of वृष्ट "to grow," "I made to grow or augmented."

⁵ "Having thrown down," causal of च्यु, "to fall," part. passive indeclinable.

⁶ "Intent on pairing," कुहरप्रसक्त.

हितमाकृष्टधन्वना च मनसिजेन विद्धः सन्दिग्धफलेन पवि-
 खातिमुग्धः कथं कथमप्यपासरत् । सायं च राजकन्यकाङ्गुलीय-
 कमुद्रितां वासंताबूलवरांशुकयुगलभूषणावयवगर्भां पेटिकां
 कयाचिञ्चालिकया याहयित्वा रागमञ्जर्या इति नीत्वा कान्त-
 कस्यागारमगाम् । अगाधे रागसागरे मग्नो नावमिव मामु-
 पलभ्य परमद्वयत् । अचस्थान्तराणि च राजदुहितुः सुदारु-
 णानि व्यावर्त्तयन्त्या मया स दुर्ममतिर्दूरमुदमाद्यत । तत्प्रा-
 र्थिता चाहं तन्प्रियाप्रहितमिति ममैव मुखताबूलोच्छिष्टानु
 लेपननिर्म्मास्यमलिनांशुकं चान्धेद्युरूपाहरम् । तदीयानि च
 राजकन्यार्थमिच्छादाय छन्नमेव प्राक्षिपम् ॥

जिन

इत्थञ्च सन्धुक्षितमन्मथाग्निरेकान्तो मयोपमन्वितो-भूत् ।
 आर्यं लक्ष्मणान्येव तवाविसंवादीनि तथा हि मत्प्रातिवेश्यः
 कश्चित्कार्त्तान्तिकः कामकस्य हस्ते राज्यमिदं पतिष्यति ताह-
 शानि तस्य लक्ष्मणानीत्यादिक्षत् । तदनुत्पमेव च त्वां राज-
 कन्यका कामयते । तदेकापत्यञ्च राजा तथा त्वां समागतमु-
 पलभ्य कुपितोऽपि दुहितुर्मरणाभयान्नोच्छेत्स्यति प्रत्युत प्राप-
 यिष्यत्येव यौवराज्यं । इत्थं चायमर्थो-र्थानुबन्धी किमिति
 तात नाराध्यते । यदि कुमारीपुरप्रवेशाभ्युपायं नावबुध्यसे ननु
 बन्धनागारभिषेर्था मयमन्तरालमारामप्राकारस्य केनचित्सु

¹ "With an envenomed blade."

² वासंताबूल is considered as one word. Betel, combined with cardamoms, cloves, camphor, and other aromatics.

³ "Not deceptive," "not fallacious."

हस्तवतैकागारिकेण तावतीं सुरुक्कां कारयित्वा प्रविष्टस्यो
पवनं तवोपरिष्ठादस्मदायस्त्रैव रक्षा । रक्ततरो हि तस्याः
परिजनो न रहस्यं भेत्स्यन्तीति ॥ सोऽब्रवीत् साधुभद्रे दर्शितं ।
अस्ति कश्चिन्नस्करः खननकर्मणि सगरसुतानामिवांन्यतमः
स चेत्सुव्यः क्षणेनैतत् कर्म साधयिष्यतीति । कतमोऽसौ
किमिति न लभ्यत इति मयोक्ते येन तद्धनमिषस्य चर्मरत्नं
मुषितमिति त्वामेव निरदिक्षत् । यद्येवमेव त्वयास्मिन्कर्मणि
साधिते चिचैरुपायैस्त्वामहं मोचयिष्यामीति शपथपूर्वं तेन
सन्धाय सिद्धेऽर्थे भूयोऽपि निगडयित्वा योऽसौ चौरः स सर्व-
थोपक्रान्तो न तु धृष्टतमः प्रकृष्टवैरस्तदजिनरत्नं दर्शयिष्य-
तीति राज्ञे विज्ञाय चिचमेनं घातयिष्यसि तथा च सत्यर्थः
सिध्यति रहस्यञ्च न स्रवतीति मयोक्ते । सोऽतिदृष्टः प्रतिपद्य
मामेव त्वद्रूपप्रलोभने नियुज्य बहिरवस्थितः । प्राप्तूपमितः
परं चिन्त्यतामिति ॥

प्रीतेन च मयोक्तं । मदुक्तमल्पं त्वन्नय एवात्र भूयान् ।
ज्ञानयैनमिति । अथानीतेनामुना मन्मोचनाय शपथः
कृतो मया च रहस्यानिर्भेदाय । विनिगडीकृतश्च ज्ञानभो-
जनविलेपनान्यनुभूय नित्यान्धकारात्काराभित्तिकोणादारभ्य
उरगास्येन सुरुक्कामकरवम् । अचिन्तयञ्चैवं हन्तुमनसैवा-

1 "By some dextrous (हस्तवत्) thief," एकागारिकः.

2 "As if he were another of the sons of Sagara," who, in their search after the sacred horse which had been stolen from their father, dug down to the centre of the earth, and formed what was afterwards the bed of the ocean. See Rāmāyaṇa.

3 The implement formerly termed पश्चिमसः, "a sort of spade."

मुना मन्मोचनाय शपथः कृतः तदमुं हत्वापि नासत्यवाद-
 दोषेण स्पृश्य इति । निष्पततश्च मे निगडनाय प्रसार्यमाण-
 पाणेस्तस्य पादेनोरसि निहत्य पतितस्य तस्यैवासिधेत्वा शिरो
 न्यकृतंम् । अकथयञ्च शृगालिकां भण भद्रे कथम्भूतः कन्या-
 पुरसन्निवेशो महानयं प्रयासो मा वृथैव भूत् । अमुच
 किञ्चिच्चोरयित्वा निवर्त्तिष्य इति । तदुपदर्शितविभागश्चाव-
 गाह्य कन्यान्तःपुरं प्रज्वलत्सु मणिदीपेषु नैकक्रीडाखेदसुप्तस्य
 परिजनस्य मध्ये महार्हरत्नप्रत्युप्तसिंहाकारदन्तपादे हंसतूल-
 गर्भकोमलशय्योपधानशालिनि कुसुमलवङ्छुरितपर्यन्ते पर्य-
 कृतले दक्षिणपादपार्श्वधोभागानुवेक्षितेतरचरणायपृष्ठमी-
 षद्विवृतमधुरगुल्फसन्धिपरस्परस्त्रिष्टजङ्घाकाण्डमाकुञ्चितोभ-
 यजानु किञ्चिद्वेक्षितोरुदण्डयुगलमधिनिषस्तमुत्तैकभुज-
 लतायपेशलमपार्श्वयाननिहिताकुञ्चितेतरभुजलतोत्तानत-
 लकरकिशलयमाभुग्नश्रोणिमण्डलमतिस्त्रिष्टचीनांशुकान्तरी-
 यमनतिवलिततनुतरोदरमणुतरनिःश्वासारम्भकम्पमानक-
 ठोरकुचकुङ्कुलमातिरञ्जीनबन्धुरशिरोद्देशदृश्यमाननिष्टप्रतप-

¹ "A crooked knife."

² First pers. sing. 1st præter. of कृत्, "to cut," with नि prefixed, "I cut off."

³ "Pillow and bed stuffed with swan's down," "a feather bed," articles of furniture very unusual in India among the natives, the Hindus especially, who would now consider, in most cases probably, feathers as impure.

⁴ "The borders carved with flowers."

⁵ "Doubled or turned under." In this and the following description the compounds are used adverbially in the accusative neuter.

⁶ अपाश्रयाने, मस्तकाने, "at the end (or by the side) of the head," is the explanation of the commentary.

⁷ "Very gently," from क्षु, "minute," "little."

नीयसूचपर्यस्तपन्नरागरूचकमर्द्धलक्ष्याधेरकर्णपाशनिभृतकु-
 रडलमुपरिपरावृत्तश्चरणपाशरत्नकर्णिकाकिरणं मञ्जरीपिञ्ज-
 रितविषमव्यविद्धशिथिलशिखराडबन्धमान्मप्रभापटलदुर्लक्ष्य-
 पाटलोत्तराधरविवरम् गराडस्थलीसङ्क्रान्तहस्तपल्लवदर्शितक-
 र्णावतंसकृत्यमुपरिकपोलदेशतलनिषक्तचिचवितानं पञ्चजा-
 तितज्जितविशेषकक्रियमामीलितलोचनेन्दीवरमविधानभू-
 पताकमुद्भिद्यमानश्चमजलपुलकभिन्नशिथिलचन्दनतिलक-
 माननेन्दुसम्मुखालकलतं च विश्रव्यप्रसुप्तामतिधवलोत्तररुद-
 निमग्नां प्रायैकपार्श्वतया चिरविलसनखेदनिश्चलां शरदम्भो-
 धरोत्सङ्गशयिनीमिव सौदामिनीं राजकन्यामपश्यम् । हृष्टैव
 स्फुरदनङ्गरागश्चकितश्चोरयितथ्यनिः स्पृहस्तयैव तावच्चोर्म्य-
 माणहृदयः किङ्कर्त्तव्यतामूढः क्षणमतिष्ठम् । अतर्क्यञ्च न
 चेदिमां वामलोचनामाभ्रुयां न मृषति मां जीवितुं वसन्त-
 बन्धुः । असङ्केतितपरामृष्टा चेयमतिबाला व्यक्तमार्त्तरवेण
 निहन्यान्मे मनोरथं ततोऽहमेवाङ्गीय इति । तदियमच प्रति-
 पत्तिरिति नागदन्तलग्ननिर्म्यासवालुकाकल्कवर्णितफलक-

¹ "A necklace," रुचको मीवाभरणं.

² "The lower or under ear."

³ "Covered."

⁴ "Turned upwards."

⁵ This is not very intelligible, but it means, apparently, "that the flowers or pattern of the variegated hangings of the bed (विज्ञान) were in a superior manner wrought upon (reflected by) her temples."

⁶ First pers. sing. potential átm. pada pass. v. of हन, "to kill or destroy," with आ prefixed, "I may be destroyed," "I may or must die."

⁷ A board (or pallet) coloured with the white sediment of a sandy extract (or paint) placed on a shelf.

मादाय मणिसमुद्रकावर्णवर्त्तिकामुद्धृत्य तां तथाशयानां
तस्याश्च मामाबद्धाञ्जलिं चरणलग्नमालिखन् आर्याञ्चैतां ।

त्वामयमाबद्धाञ्जलिदासजनस्तमिममर्थमर्थयते ।

स्वपिहि मया सह मदनव्यतिकरखिन्नैवमामैव ॥

हेमकरण्डकाच्च वासताबूलवीटिकां कर्पूरस्फुटिकां पारि-
जातकञ्चोपयुज्यालक्तकपाटलेन तद्रसेन सुधाभिक्तौ चक्रवा-
कमिथुनं निरह्वीवम् । अङ्गुलीयकविनिमयञ्च कृत्वा कथं क-
थमपि निरगाम् । सुरुङ्गया च प्रत्येत्य वन्दनागारं तत्र बद्धस्य
नागरिकवरस्य सिंहघोषनाम्नस्तेष्वेव दिनेषु मिषत्वेनोपचरि-
तस्यैवं मया हतस्तपस्वी कान्तकस्तस्वयाप्रतिभिद्य रहस्यं
लब्धव्यो मोक्ष इत्थुपदिश्य सह शृगालिकया निरक्रामिषम् ॥

नृपतिपथे च समागत्य रक्षिकपुरुषैरगृह्ये । अचिन्तयञ्च ।
अलमस्मि जवेनापसर्त्तुमनामृष्ट एवैभिरेषा पुनर्वराकी गृह्येता
तदिदमचप्राप्तरूपमिति । तानेव चपलमभिपत्य स्वपृष्ठसम-
र्पितकूर्परः पराङ्मुखः स्थित्वा यद्यहमस्मि तत्करो भद्रा बध्नीत
माम् युष्माकमयमधिकारो न पुनरस्या वर्षीयस्या इत्यवा-
दिषम् । सा तु तावतोन्नीतमदभिप्राया तान् सप्रणाम-
मभिगत्य भद्रमुक्त्वा ममैष पुत्रो वायुयन्तश्चिरञ्चिकित्सितः
पूर्वेद्युः प्रसन्नकल्पः प्रकृतिस्थ एव जातो जातास्थया मया
बन्धनान्निःक्रमय्य स्नापितोऽनुलेपितश्च परिधाय्य निर्घ्रवा-

1 "Lac," "the die."

2 "Un overtaken," "unapprehended," अनामृष्टोऽस्युष्टः.

3 "Insane," "possessed by wind."

4 "New clothes."

णियुगलमभ्यवहार्यं परमान्नमौशीरे-द्य कामाचारः कृतो-
भूत् । अथ निशीथे भूय एव वायुनिम्नो निहत्य कान्तकं
नृपतिदुहिचा रमेयमिति रंहसा परेण राजपथमभ्यपतत् ।
निरूप्य चाहं पुत्रमेवङ्गतमस्यां वेलायामनुधावामि । तत्प्र-
सीदत बध्नेनं मल्लमर्पयतेति यावदसौ क्रन्दति तावदहं
स्थविरे केन देवो मातरिश्वा बद्धपूर्वः किमेते काका शौक्लेयस्य
मे निगृहीतारः शान्तं पापमित्यधावम् । असावप्यमीभि-
स्त्वमेवोन्मत्ता या अनुमत्त इत्युन्मत्तं मुक्तवती कस्तमिदानीं
बध्नातीति निन्दिता कदर्थिता रुदत्येव मामन्वधावत् । गत्वा
च रागमञ्जरीगृहं चिरवियोगविक्रवामिमां बहुविधं समा-
श्वास्य तं निशाशेषमनयम् । प्रभाते पुनरुदारकेण च
समगच्छे ॥

अथ भगवन्तं मरीचिं वेशकृच्छ्रादुत्थाय पुनः प्रतिपन्नतपः
प्रभावप्रत्यापन्नदिव्यचक्षुषमुपसङ्क्रम्य तेनास्थेवम्भूतवद्दर्शन-
मवगमितः । सिंहघोषश्च कान्तकापचारं निर्भिद्य तत्पदे
प्रसन्नेन राज्ञा प्रतिष्ठापितस्तेनैव चारकसुरुक्तापथेन कन्यापु-
रप्रवेशं भूयोऽपि मे समपादयत् । समगंसि चाहं शृगालि-
कामुखविसृतवार्त्तानुरक्तया राजदुहिचा । तेष्वेव दिवसेषु
चण्डवर्म्मा सिंहवर्म्मावधूतदुहितृप्रार्थनः कुपितोऽभियुज्य
पुरमवारुणत् । अमर्षणश्चाङ्गराजो यावदरिः पारयामिक्

^१ औशीरं ज्ञयनासनं.

^२ A name of Garuda, or one having a dark garment, नीलवस्त्रु विहङ्गायतिरियपीति
वेजयनी.

विधिमाचिकीर्षेति तावत्स्वयमेव सालं निर्भिद्य प्रत्यासन्ना-
नपि सहायानप्रतीक्षमाणो निर्गत्याभ्यधिकबलेन विद्विषा
महति सम्पराधे भिन्नमर्म्मा सिंहवर्म्मा बलादगृह्यत । अन्धा-
लिका च बलवदभिगृह्य चण्डवर्म्मेणा परिणेतुमात्मभवनम-
नीयत । कौतुकं च स किल क्षपावसाने विवाह इत्यवभात् ।
अहञ्च धनमिचगृहे तद्विवाहायैव पिनङ्गमङ्गलप्रतिसरस्तमे-
वावोचम् । सखे समापतितमेवाङ्गनाथाभिसरं राजमण्डलं
सुगूढमेव सम्भूय पौरवृक्षैस्तदुपावर्त्तय । उपावृत्तश्च कृतकृत्यः
कृत्तशिरसमेव शङ्खं द्रक्ष्यसीति तथा च तेनाभ्युपगते गतायु-
षोऽमुष्य भवनमुत्सवाकुलमुपसमाधीयमानपरिणयोपकरण-
मितस्ततः प्रवेशनिर्गमप्रवृत्तलोकसम्पातमलक्ष्यशस्त्रिकः सह
प्रविश्य मङ्गलपाठकैरन्धालिकापाणिपल्लवमग्नौ साक्षि-
ण्यार्थवर्त्तणेन विधिनार्थमानमादित्समानस्यायामिनं बाहु-
दण्डमाकृष्य छुरिकयोरसि प्रांहार्षम् । स्फुरतश्च कतिपयान-
न्यानपि यमविषयमगमयम् हतविध्वस्तञ्च तद्गृहमनुविचर-
न्वेपमानमधुरगाचीं विशाललोचनामभिनिशाम्य तदालि-
ङ्गसुखमनुबुभूषुस्तामादाय गर्भगृहमविक्षम् । अस्मिन्नेव क्षणे
तवास्मि नवाब्जवाहगम्भीरेण स्वरेणानुगृहीतः ॥

¹ प्राकारोऽवरणः साल इत्यमरः.

² "The marriage thread or ring," "he bound the ring at the marriage;" that is, he celebrated the ceremony at the end of the night.

³ "Having put on the marriage-festival attire as one of the attendants."

⁴ "By the officiating priest," celebrating the rite according to the ritual of the Atharva Veda.

⁵ First pers. sing. indef. prat. of हृ, "to take," with प्र prefixed, "to strike."

इति श्रुत्वा च स्मित्वा च देवोऽपि राजवाहनः कथमसि-
कार्क्षयेन कर्णीसुतमप्यतिक्रान्त इत्यभिधाय पुनर्निरीक्ष्योप-
हारवर्म्माणमाचक्ष्व तवेदानीमवसर इत्यभाषत ॥

इति श्रीदण्डिकृते दशकुमारचरित अपहारवर्म्मचरितं
नाम द्वितीय उच्छ्वासः ॥

उपहारवर्म्मचरितं नाम तृतीय उच्छ्वासः ॥

सोऽपि सस्मितं प्रणम्यारभताभिधातुम् । एषोऽयहमस्मि
पर्यटनेकदा गतो विदेहेषु । मिथिलामप्रविश्यैव क्वचिन्मठि-
कायां विश्रमितुमेत्य कयाऽपि वृद्धतापस्या दत्तपाद्यः क्षण-
मलिन्दभूमाववास्थिषि । ततस्तस्यास्तु महर्शेनादेव किमपि
बद्धधारमश्रु प्रावर्त्तत । किमेतदस्व कथय कारणमिति पृष्ट्वा
सकरुणमाचष्ट । जैवातृक ननु श्रूयते पतिरस्या मिथिलायाः
प्रहारवर्म्मा नामासीत् । तस्य खलु मगधराजो राजहंसः परं
मिचमासीत् । तयोश्च वल्लभे बलशंवरयोरिव वसुमतीप्रि-

¹ "A small temple."

² There is usually in front of temples a covered portico or verandah.

³ First pers. 3d præter. atm. pada, from **हृ** with **ञ** prefixed.

⁴ Synonymous with **जायुष्मत्**, "long lived," a term of endearment.

⁵ Bala and Samvara are said to be the names of two asuras; the former was the brother of Hiranyakasipu, and was killed by Indra. Padma-P.; the latter is the hero of a legend in the Vishnu and Bhágavat Puránas, Harivansa, and other works, having carried

यंवदे सख्यमप्रतिममददताम् । अथ प्रथमगर्भाभिनन्दितां तां
 च प्रियसखीं दिदृक्षुः प्रियंवदा वसुमतीं सह भर्त्ता पुष्पपुरम-
 गमत् । अस्मिन्नेव च समये मालवेन मगधराजस्य महज्ज-
 न्यमजनि । तच्च लेशतोऽपि दुर्लक्षिताङ्गतिमगमन्मगधराजः ।
 मैथिलस्तु मालवेन्द्रप्रयत्नप्राणितः स्वविषयं प्रतिनिवृत्तो
 ज्येष्ठस्य संहारवर्मणः सुतैर्विकटवर्मप्रभृतिभिर्व्याप्तं राष्ट्रमा-
 कर्ण्य स्वस्रीयात् सुसप्ततेर्दण्डावयवमादित्सुरटवीपथमव-
 गाह्य लुब्धकलुप्तसर्वस्वो-भूत् । तत्सुतेन च कनीयसा हस्तव-
 र्त्तिना सदैकाकिनी वनचरशरवर्षभयपलायिता वनमगाहिं-
 षि । तच्च च मे शार्ङ्गलनखावलीढनिपतितायाः पाणिभ्रष्टः स
 बालकः कस्यापि कपिलाश्वस्य क्रोडमभ्यलीयत । तच्छवा-
 कर्षिणो व्याघ्रस्यासूनिषुरिध्वासनयन्त्रमुक्तः क्षणादालिङ्गत् ।
 भिस्त्रदारकैः स बालकोऽपाहारि । सा त्वहं मोहसुप्ता केनापि

carried off Pradyumna, the son of Krishna, and been killed by him when arrived at maturity. The circumstance of the affection subsisting between the wives of these two asuras must be derived from some other source as it is not alluded to by the authorities specified, not even by the Harivansa, where the story is most fully detailed. See the translation of the Harivansa by M. Langlois, Vol. II. p. 159.

¹ Here, as before, ज्ञान्यं means "war."

² प्राणितः, "preserved in life," "having his life spared."

³ दण्ड here means "an army," दण्डो दमसेनयोरिति भागुति.

⁴ "A forester," लुब्धको व्याघ्रः.

⁵ First pers. sing. indef. præter. atm. pada of गाह, "to plunge into."

⁶ Part. past of लिह, "to lick," radical vowel made long, Gr. p. 204.

⁷ Third pers. sing. indef. præter. of लिह, as before.

⁸ Third pers. sing. indef. præter. pass. v. of हृ with अप prefixed, "to take away."

वृष्णिपालेनोपनीय स्वकुटीरमावेश्य कृपयोपक्रान्तव्रणा स्व-
स्थीभूय स्वभर्तुरनिकमुपतिष्ठासुरसहायतया यावद्वाकुली
भवामि तावन्ममैव दुहिता सह यूना केनापि तमुद्देशमाग-
मत् । सा भृशं रुरोद । रुदितानो च सा सार्धघाते स्वहस्त-
गतस्य राजपुत्रस्य किरातहस्तगमनमात्मनश्च केनापि वनच-
रेण व्रणविरोपणं स्वस्थायाश्च पुनस्तेनोपयन्तुं चिन्तिताया
निकृष्टजातिसंसर्गवैकल्यात्प्रत्याख्यानपारुष्यं तदक्षमेण चा-
मुना विविक्तविपिने स्वशिरःकर्त्तनोद्यमं तस्यानेन यूना
यदृच्छया दृष्टेन दुरात्मनो हननमात्मनश्चोपयमनमित्यकथ-
यत् । स च पृष्टो मिथिलेन्द्रस्य कोऽपि सेवकः कारणविलम्बी
तन्मार्गानुसारी बभूव । सह तेन स्वभर्तुरनिकमुपसृत्य पुत्र-
वृत्तान्तेन श्रोत्रमस्य देव्याः प्रियंवदायाश्चादहाव ॥

स च राजादिष्टदोषज्येष्ठपुत्रैश्चिरं विगृह्य पुनरसहिष्णुत-
यातिमात्रं प्रयुध्य बद्धः देवी च बन्धनं गमिता दग्धा पुनर-
हमस्मिन्नपि वार्षके जीवितमपारयन्ती हातुं प्रव्रज्यां किला-
यहीषम् । दुहिता तु मम हतजीविताकृष्टा विकटवर्ममहिषीं
कल्पसुन्दरीं किलाशिश्निर्यत् । तौ चेद्राजपुत्रौ निरुपद्रवाव-

¹ "A cow-herd, वृष्णियेदुषु गोषु चेत्यमयः.

² उपक्रान्तश्चिकित्सितः, "healed."

³ "On the dispersion of the company or retinue of the king," सार्धघाते, सङ्गभङ्गे.

⁴ "Having been delayed by some cause."

⁵ First pers. dual 1st præter. of हृष्ट, "to burn," "to afflict."

⁶ "Having warred with."

⁷ अपारयन्ती, अक्षयुवन्ती, from पार, verb, 10th conjugation, "to be able," पार, सामर्थ्ये.

⁸ A mendicant and erratic life.

⁹ Third pers. sing. indef. præter. of ञि, "to serve," which takes the reduplicate form as well as the augment, Gr. p. 182.

वर्द्धिचेतामयता कालेन तवेमां वयोवस्थामस्यक्ष्येतां ।
 तयोश्च सतो दायादा नरेन्द्रस्य प्रसह्यकारिणो न भवेयुरिति
 प्रवृद्धमन्युरभिरुद । श्रुत्वा च तां तापसीगिरमहमपि प्रवृद्ध-
 बाष्पो निगूढमभ्यधाम् । यद्येवमद्य समाश्रसिहि । नन्वस्ति
 कश्चिन्मुनिस्त्वया पुत्राभ्युपपादनार्थं याचितस्तेन स लब्धो
 वर्द्धितश्च । वार्त्तेयमतिमहती हि किमनया सोऽहमस्मि ।
 शक्यश्च मयासौ विकटवर्म्मा यथाकथञ्चदुपस्थिष्य व्यापाद-
 यितुम् । अनुजाः पुनरतिबहवस्तैरपि घटन्ते पौरजानपदाः
 मां तु न कश्चिदिहन्त्य ईदृक्तया जानाति । पितरावपि याव-
 न्मां न प्रतिसंविंदाते किमुतेतरो । तदेनमर्थमुपायेन साध-
 यिष्यामीत्यगादिषम् । सा तु वृद्धा सरुदितं परिष्वज्य मुहुर्मुहुः
 शिरस्युपाग्राय प्रस्रुतस्तनी सगद्गदमगदत् । वास चिरञ्जीव
 भद्र तव प्रसन्नोऽद्य भगवान्निधिः । अद्यैव प्रहारवर्म्मेक्ष्यधि

¹ Third pers. dual conditional mood atm. pada of वृद्ध, "to grow or increase."

² Third pers. dual conditional mood atm. pada of स्पृष्ट, "to touch," "to attain." "If those two princes had grown up without misfortunes, they would have attained your age."

³ "With enhanced sorrow."

⁴ "Bringing up," "taking care of."

⁵ Third pers. pl. pres. of वट्, "to strive with or against."

⁶ "Inhabitant of this place," derivative of इह, "here."

⁷ Third pers. dual pres. of विद्, "to know," verb, 2d conj., and with सम् prefixed conj. in the atm. pada.

⁸ First pers. indef. pret. of गद्, "to speak."

⁹ A. B. C. have प्रस्रुतस्तनी, D. has प्रस्रुत, which is preferable.

¹⁰ An unusual though regular construction of the preposition apart from the verb governing the locative case. The commentator explains ज्ञाता क्षधि to mean, subject to प्रहारवर्म्मेक्षीना; but the sense should be rather, "have now prevailed or triumphed over," "have revolted from;" the reason of which is assigned, "since you have come to enable them to cross the sea of sorrow," &c.

विदेहा जाताः । यतः प्रलंबमानपीनबाहुर्भवानपारं वत
शोकसागरमद्योत्तारायितुं स्थितः । अहो महन्नागधेयं देव्याः
प्रियंवदाया इति हर्षनिर्भरा ज्ञानभोजनादिना मामुपाचरत् ।
अशिष्यश्चास्मिन्मठैकदेशे निशि कटशय्यां । अचिन्तयच्च
विनोपार्थिनायमर्थो न साध्यः स्त्रियद्योपाधीनामुन्नवक्षेपं ।
अतोऽन्तःपुरवृत्तान्तमस्या अवगम्य तद्द्वारेण किञ्चिज्जालं-
माचरेयमिति । चिन्तापन्न एवं मयि महार्थबोन्मग्नमार्त्त-
रुदतुरगनिःश्वासरयावधूतेव व्यावर्त्तत धियामा समुद्रगर्भा-
सज्जीकृत इव मन्दप्रतापो दिवाकरः प्रादुरासीत् ॥

उन्वायावसायितदिनमुखनियमविधिस्तां मे मातरमवा-
दिषम् । अत्र जाल्मस्य विकटवर्मणः कश्चिदन्तःपुरवृत्तान्त-
मभिजानासीत्यनवसितवचन एव मयि काचिदङ्गना प्रत्यह-
श्यत । तां चावेक्ष्य सा मे धात्री हर्षान्शुकुञ्चितकण्ठमाचष्ट ।
पुत्रि पुष्करिके पश्य भर्तृदारकं । अवमसावकृपया मया वने
परित्यक्तः पुनरप्येवमागतः । सा तु हर्षनिर्भरनिपीडिता चिरं
प्रहृष्ट बहुविलस्य शान्ता पुनः स्वमाया राजानःपुरवृत्तान्त-
स्थाने न्ययुज्यत । उक्तञ्च तया कुमारकामरूपेश्वरस्य कलिन्द-
वर्मनाम्नः कन्या कल्पसुन्दरी कलासुं रूपे चाप्सरसोऽपति-
क्रान्ती पतिमभिर्भूय वर्त्तते । तदेकवल्लभः स तु बह्वरोध-

¹ An interjection, "alas!"

² "Deception," "device." The subsequent reflection bears hard upon the female sex.

³ "A net;" literally or figuratively, "a device."

⁴ Third pers. sing. 1st præter. pass. v. of युज्, with नि prefixed, "to employ or instigate."

⁵ C. has क्षतिभूय, in either it implies "despising or disregarding."

⁶ "He is her only lord;" that is, she is faithful to him, but he has a numerous harem.

नोऽति विकटवर्मेति । तामवोचम् । उपसर्पेणां मत्प्रयुक्तैर्गन्धमाल्यैरुपजनय चासमानदोषनिन्दादिना स्वभर्त्सरि द्वेषं । अनुरूपभर्त्सुगामिनीनां वासवदत्तादीनां वर्णनेन याहयानुशयं । अवरोधनान्तरेषु चामुथ विलसितानि सुगूढान्यपि प्रयत्नेनान्विथ्य प्रकाशयन्ती मानमस्या वर्द्धयेति । पुनरहमस्वामवोचम् । इत्थमेव त्वयाप्यनन्यथापारया नृपाङ्गनासावुपस्थातथा । प्रत्यहञ्च यद्यत्तच्च वृत्तान्तं जातं तदस्मि त्वयावबोध्यः । मदुक्ता पुनरियं । उदकेस्वादुनोऽस्मत्कर्मणः प्रसाधनाय ह्ययेवानपायिनी कल्पसुन्दरीमनुवर्त्सेतां । ते च तमर्थं तथैवान्वतिष्ठतां । केषुचिद्दिनेषु गतेष्व्याचष्ट मां मदद्या वास माधवीव पिचुर्मर्द्दाश्चेषिणी यथासौ शोच्यमात्मानं मन्यते तथोपपाद्य स्थापिता किं भूयः कृत्यमिति । पुनरहमभिलिख्यात्मनः प्रतिकृतिमस्मत्प्रतिकृतिरियममुषै नेया । नीता चैनां निर्घर्ण्य सा नियतमेवं वक्ष्यति । नन्वस्ति कश्चिदीदृशाकारः पुमानिति । प्रतिब्रूहेनां यदि स्यात्ततः किमिति । यदुत्तरं सा दास्यति तदहमस्मि प्रतिबोधनीय इति । सा तथेति राजकुलमुपसङ्क्रम्य प्रतिनिवृत्ता मामेकान्ते न्यवेदयत् ।

¹ The story of Vāsavadatta seems to have been very popular in the middle ages. It is given in the Sarit-Sāgara, and is alluded to in the Megha Dūta and in the Mālatī and Mādhava.

² "Result," "success."

³ "Constantly attending or adhering to."

⁴ Third pers. sing. imper. atm. pada of वृत्, "to be;" with अनु prefixed, "let her accompany."

⁵ The nimb tree.

वत्स दर्शितोऽसौ चिचपटस्तस्यै मत्तकाशिण्यै चिचीयमाणा
चासौ भुवनमिदं सनाथीकृतं येन देवेऽपि कुसुमधन्वनि
नेहशी वपुःश्री सन्निधत्ते । चिचमेतच्चिचतमं । न च तमवैमि य
ईहशमिदमिहत्यो निर्मिमीते । केनेदमालिखितमित्याहतवती
व्याहतवती च । मया च स्मेरयोदीरितं । देवि सहशमाज्ञा-
पयसि भगवानपि मकरकेतुरेव सुन्दर इति न शक्यमेवं
सम्भावयितुम् । अथ च विस्तीर्ण्यमर्णवनेमिः क्वचिदीहश-
मपिरूपं दैवशक्त्या सम्भवेत् । अथ तु यद्येवंरूपो रूपानुरूप-
शिल्पशीलविद्याज्ञानकौशलो युवा महाकुलीनश्च कश्चित्
सन्निहितः स्यात् स किं लप्स्यत इति । तयोक्तमेव किं ।
ब्रवीषि शरीरं हृदयं जीवितमिति सर्वमिदमल्पमनर्हञ्च ततो
न किञ्चिल्लप्स्यते न चेदयं विप्रलम्भः स्यात् । तस्या अमु-
द्यदर्शनानुभवेन यथेदं चक्षुश्चरितार्थं भवेत् तथानुयहः कार्य्य
इति । भूयोऽपि मया दृढतरीकर्तुमुपन्यस्तमस्ति कोऽपि राज-
सूनुरवरुद्धश्चरन्ममुद्य वसन्तोत्सवे सहसस्त्रीभिर्नगरोपवनवि-
हारिणी रतिरिव वियहिणी यहच्छया दर्शनपथङ्गतासि गत-
श्चासौ कामशरीरेकलक्ष्यतां मामन्ववर्त्तिष्ट । मया च वामन्यो-

1 "Shining or seeming like one insane."

2 Third pers. sing. pres. of मृ, "to measure," with निर् prefixed, "to make," verb, 3d conjugation, Gr. p. 212.

3 शक्यं सम्भावयितुम्, "cannot be compared with."

4 Third pers. sing. indef. fut. atm. pada of लभ, "to gain."

5 अवरुद्धः, "private," "incognito."

म्यानुष्मैरन्यदुर्लभैराकारादिभिर्गुणातिशयैश्च प्रेर्यमाणया तद्व-
चितैरेव कुसुमशेखरस्रगनुलेपनादिभिश्च चिरमुपासितासि
सादृश्यञ्च स्वमनेन स्वयमेवाभिलिख्य त्वत्समाधिगाढावद-
र्शनाय प्रेषितं । एष चेदर्थो निश्चितो तस्यामुपातिमानुष-
प्राणसत्त्वप्रज्ञाप्रकर्षस्य न किञ्चन दुःकारं नाम । तमखैव
दर्शयेयं सङ्केतो देय इति । तया तु किञ्चिदिव ध्यात्वा पुनस्-
भिहितं । अथ नैतदिदानीं गोप्यमतः कथयामि । मम तातस्व
राज्ञा प्रहारवर्म्मेणा सह महती प्रीतिरासीन्मातुश्च मे मान-
वत्याः प्रियवस्यायाः प्रियंवदायाश्च देव्याः । ताभ्यां पुनरजा-
तापत्याभ्यामेव कृतः समयो-भूत् । आचर्योः पुत्रवत्याः पुत्राश्च
दुहितृवत्या दुहिता देया इति । तातस्तु मां जातां प्रनष्टाफल्यां
प्रियंवदेति प्रार्थयमानाय विष्णुवर्म्मेणे दैवाहृतवान् । अथञ्च
निदुरः पितृद्रोही नात्युपपन्नसंस्थानः कामोपचारेष्वलब्धवै-
चक्षण्यः कलासु काव्यनाटकादिषु मन्दाभिनिवेशः शौर्यो-
न्मादी दुर्विकल्पनो-नृतवादी चास्वार्मवर्षी नातिरोचते ममैव
भर्ता । विशेषतश्चैषु वासरेषु यदयमुद्धाने मदनरङ्गभूतां
पुष्करिकामप्युपान्तवर्त्तिनीमनादृत्य मय्यावद्वसापन्न्यमात्सर-
मनात्मज्ञामात्मनाटकीयां रमयन्तिकां नामापत्यनिर्विशेषं
मतसंवर्द्धितायाश्चम्यकलतायाः स्वयमवचिताभिः सुमनो-

1 "To show the intensity of his passion for you."

2 "Not of a very pleasing or graceful form, or presence," उपपन्नसंस्थानो-नुगुणावयवः.

3 "Wickedly or improperly boastful."

4 "Having intercourse with unfit or low persons."

भिरलभकाशीत् । अयोग्यचयुमानवज्ञातुञ्चप्रवृत्तस्तत् किमि-
त्यपेक्ष्यते । परलोकभयञ्चैहिकेन दुःखेनान्तरितं । अविषयं
हि योषितामनङ्गशरनिषङ्गीभूतचेतसामनिष्टजनचिरसंवा-
सयन्त्रणदुःखं । अतो-मुना पुरुषेण मामद्योऽज्ञानमाधवी-
गृहे समागमयेति । तद्वासाश्रयणमाधेयैव हि ममातिमात्रं
ममो-नुरक्तं । अस्ति चायमर्थराशिरनेनामुं स्वपदे प्रतिष्ठाप्य
तमेवमत्यन्तमुपचर्य जीविष्यामीति । मया तदभ्युपेत्य प्रत्या-
गतं । अतः परं भर्तृदारकः प्रमाणं ॥

ततस्तस्या एव सकाशादन्तःपुरसन्निवेशमनर्बेशिकपुरुष-
स्थानानि प्रमदवनप्रदेशानपिविभागेनावगम्य अस्तगिरिशि-
खरपातक्षुभितशोणित इव शोण्णीभवति भानुविचे पश्चिमा-
म्भोधिपयः पातनिर्झापितपतङ्गाङ्गारधूमसम्भार इव भरित-
नभसि तमसि विजृम्भिते । परदारपरामर्शोन्मुखस्य ममाचा-
र्यकमिव कर्तुं समुत्थिते गुरुपरिग्रहग्रहणस्याधिनि यहायेस्ते
क्षपाक्रे कल्पसुन्दरीवदनपुण्डरीकेणैव महर्शेनातिरागप्रचमो-
पनतेन स्मयमानेन चन्द्रमण्डलेन सन्धुक्षमाणतेजसि भुव-
नविजिगीषोद्यते देवे पुष्पधन्वनि यथोचितं शयनीयमभजे
यचीचरञ्च । सिद्धप्राय एव अयमर्थः किन्तु परकलचलङ्घ-

¹ All but B, which omits the passage, add मदुफभुक्तुक्ते पिचकूटगर्भवेदिकगते एतदस्ये
तया सह व्याहारीत्, but this is the evident addition of a coarser and less discriminating
hand.

² "Was to place my rule of conduct (आचार्यकं) in the moon (kshapákare), who
boasted of his carrying off the wife of (the Guru of the gods) Vrihaspati."

³ First pers. sing. indef. praet. of चर, "to go," with वि prefixed, "to reflect," verb of
the 10th conjugation.

नाङ्गर्मपीडा भवेत् । साप्यर्षकामयोर्ध्वयोरुपलम्भे शास्त्रका-
 रैरनुमतैवेति । गुरुजनबन्धमोक्षोपायाभिसन्धिना मया चैव
 व्यतिक्रमः कृतस्तदपि पापं निर्हृत्य कियत्यापि धर्मकलया
 मां समाश्रयेदिति । अपि त्वेतदाकार्यं देवो राजवाहनः सुहृदो
 वा किं वक्ष्यन्तीतिचिन्तापराधीन एव निद्रया परामृश्ये ।
 अदृश्यत च स्वप्ने हस्तिवक्त्रो भगवानाहस्म च सौम्य उपहा-
 रवर्मन् मास्म ते दुर्विकल्पो भूत् । यतस्त्वमसि मदंशः
 मञ्जटाभारलालनोचितामरसरिदसौ वरवर्णिनी । तां वदा-
 चिद् गजाननो जलक्रीडां कुर्वन्नतिथ्यर्गाहत । सा च सपत्नी-
 तनयविहितां विलोडनामसहमाना तमशपत् । एहि मर्त्य-
 त्वमिति । सोऽप्यहेतुकशापप्रदानात् क्रुद्धस्तामशपत् यथेह
 बहुभोग्या तथापि प्राप्य मानुषकमनेकसाधारिणी भवेति
 तदयमर्यो भव्यो भवता निराशङ्क्य इति । प्रतिबुध्य च प्रीति-
 युक्तस्तदहरपि प्रियासङ्केतव्यतिकरादिस्मरणेनाहमनैषम् ।
 अन्येद्युरनन्यथावृत्तिरनङ्गो मय्येव इषुवर्धमवर्धत् । अशुभं च
 ज्योतिष्मतः प्रभामयं सरः प्रासरच्च तिमिरमयः कर्हमो-हञ्च

¹ "Making great effort," "striving for," अभिसन्धिः समुद्योग इति भागुटिः.

² Gaṇeśa, having an elephant's head.

³ Third pers. sing. indef. præst. of भू, used in the sense of the imperative with the negative मास्म.

⁴ It is also read शङ्करजटा; but Gaṇeśa, as a portion of Śiva, may appropriate his attributes, and as he is speaking, the pronoun seems most correct.

⁵ Here is a confusion of things and persons, the river Gangā and the goddess.

⁶ Gaṇeśa was the son of Pārvatī, as well as Gangā the bride of Śiva: the rivalry of these two ladies is a frequent subject of poetical allusion.

⁷ Third pers. sing. 1st præst. of शुष्, "to dry, or be dried up."

कार्हेमिकनिर्वसनश्च दृढतरपरिकरः खड्गपाणिरुपसंवृत्तप्रस्तु-
तोपस्करः स्मरन्मातृदत्तान्यभिज्ञानानि राजमन्दिरपरिखामुद-
म्भसमुपातिष्ठम् । अथोपखातं मातृगृहद्वारे पुष्करिकया
प्रथमसन्निधायितां वेणुयष्टिमादाय तच्छायितया परिखायां
स्थापितया च प्राकारमत्यलङ्घयम् । अधिरुह्य पक्षेष्टकचितेन
गोपुरोपरितलाधिरोहेण सोपानपथेन भुवमप्यवातरम् ।
अवतीर्णश्च वकुलवीथिमतिक्रम्य चम्पकावलीवर्त्मना ममा-
गिवोपसृत्योत्तराहि करुणं चक्रवाकमिथुनरवममृणवम् ।
पुनरुदीचा पाटलापथेन स्पर्शलभ्यविशालसौधतुल्योदरेण
शरक्षेपमिव गत्वा पुनः प्राचा पिण्डीभारङ्गीरखण्डमण्डितोभ-
यपार्श्वेन सैकतपथेन किञ्चिदन्तरमतिक्रम्य पुनरवाचीं चूत-
वीथिमगाहिषि । ततश्च गहनतरमुदरोपरचितरत्नवेदिकं मा-
धवीलतामण्डपमीषद्विवृतसंस्पृटोन्मिषितभासा दीपवस्था
न्यरूपयम् । प्रविश्य चैकपार्श्वे फुल्लपुष्पनिरन्तरकुरण्डपोतप-
ङ्क्तिभिसिपरिगतं गर्भगृहमवनिपतितारुणाशोकशाखामयम-
भिनवकुसुमकोमलमुकुलपुलकलाञ्छितं प्रत्ययप्रवालपटल-

¹ "Dirt, or dark coloured."

² "The girdle, or waistband."

³ "Near to the fosse," an indeclinable compound, used attributively.

⁴ तत् शायितः, "by that laid down," part. of the causal of शि, "to sleep."

⁵ "A gateway or tower."

⁶ A. has विमलसौधकुण्डोदरेण, B. विशालसौधतुल्योदरेण, C. विमलसौधकुलोदरेण, D. विशालसौधकुलोदरेण. As the path lies amongst trees and shrubs, a comparison to a building or wall on either hand, not its real presence, is most consistent.

⁷ B. has लघुलङ्क, C. लघुलङ्कसमुद, A. and D. agree: in either case, something like a lantern is intended.

पाटलं कपाटमुद्गाढ्यं प्रावक्षम् । तत्र चासीद्विस्तीर्णं कुसुम-
 शयनं मदनोपकरणवस्तुगर्भाच्च कमिलिनीपलाशसम्पुटाः
 दन्तमयस्तालवृन्तः सुरभिसलिलभरितश्च भृङ्गारकः । समुप-
 विश्य मुहूर्त्तं विश्रान्तः परिमलमतिशयवन्तमाग्रासिषम् ।
 अश्रौषञ्च मन्दमन्दं पदशब्दं श्रुत्वैव सङ्केतगृहाच्चिर्गत्य रक्ता-
 शोकस्कन्धपार्श्वव्यवहिताङ्गः स्थितोऽस्मि । सा च सुभूः सुशी-
 मकामा शनैरुपेत्य मामदृष्ट्वा बलवदव्यथिष्ट व्यसृजञ्च मत्तरा-
 जहंसीव कण्ठरागवल्गुगद्गदां गिरं व्यक्तमस्मि विप्रलब्धा
 नास्त्युपायः प्राणितुम् । अयि हृदय किमिदमकार्थं कार्य-
 वदर्थवस्यापि तदसम्भवेन किमेवमुत्तार्थ्यसि । भगवन्
 पञ्चबाण कस्तवापराधः कृतो मया यदेवं दहसि न च भस्मी-
 करोषीति । अथाहमाविर्भूय विवृतदीपभाजनो भामिनि ननु
 बह्वपराधं भवत्या चित्तजन्मनो यदमुष्य जीवितभूतां रति-
 माकृत्या कदर्थितवती धनुर्यष्टिं भूलताभ्यां भ्रमरमालामयीं

¹ "A tray or dish," or the leaf of the lotus serving the purpose of one; betel, aromatics, perfumes, and the like being placed upon the leaves.

² "An ivory fan."

³ "A ewer."

⁴ The usual sense of सुशीम is "cold," but here it means "intense," तीव्रवन्मया, or it may signify "one whom desire wastes."

⁵ A. कार्यवदध्यवसायज्ञेयसा-तदसम्भवे, B. कार्यवदध्यवस्यापि तदसम्भवे, C. वदध्यवसायज्ञेयसापि तदसम्भवेन, D. वदध्यवस्यापि तदसम्भवे. The copyists seem to have been perplexed by the indeclinable past part. of बो, which, with य, may be स्य or साय, with अथि and अथ prefixed, "having entered upon, or engaged eagerly in, what was impracticable as if it was practicable."

⁶ तन, "to be distressed," verb, 4th conjugation, making the radical vowel long.

⁷ "Kāma or love."

ज्यां नीलालकद्युतिभिरस्त्रायपाङ्गवीक्षितैर्महारजनध्वजप-
टांशुकं दशनद्वययूखजालैः प्रथमसुहृदं मलयमारुतं परि-
मलपटीयसा निःश्वासपवनेन परिभृतस्तमतिमञ्जुलप्रलापैः
पुष्पमयीं पताकां भुजयष्टिभ्यां दिग्विजयारम्भपूर्णेकुम्भमि-
थुनमुरोजयुगलेन क्रीडासरो नाभिमण्डलेन सन्नाद्यरथमण्डलं
श्रोणिमण्डलेन भवनरत्नतोरणस्तम्भयुगलमूरुयुगलेन ली-
लाकर्णकिशलयं चरणतलप्रभाभिरतः स्थान एव त्वां दुनोति
मकरकेतुः । माम् पुनरनपराधमधिकमायासयतीत्येष अस्य
दोषः । तत्प्रसीद सुन्दरि जीवय मां जीवनौषधैरिवापाङ्गैरन-
ङ्गभुजङ्गदष्टमित्यास्त्रिष्टवानरीरमं रागावेशपेशलां विशाल-
लोचनां । तदनन्तरं चिरपरिचिताविवातिरूढविश्रम्भौ क्षण-
मवतिष्ठावहि । तदा तदा वियोगकाले समायाते अहमु-
ष्णमायत्तं च निश्चस्य किञ्चिद्दीनदृष्टिस्तां दृढं परिष्वज्याप-
सर्त्तुं प्रवृत्तः । अश्रुमुखी तु सा यदि प्रयासि नाथ प्रयातमेव
मे जीवितं गणय । नय मामपि न चेद्दासजनो निःप्रयोजन
इत्यञ्जलिमवतंसतामनैषीत् । अवादिषच्च तामपि मुग्धे कः
सचेतनः स्त्रियमभिकांमयमानां नाभिनन्दति । यदि मदनु-
यहनिश्चलस्तवाभिसन्धिराचराविचारं मदुपदिष्टं । आदर्शय
राज्ञे मात्साहस्यगर्भं चिषपटमाचक्ष्व च किमियमाकृतिः
पुरुषसौन्दर्यस्य परमादृढा न वा वाढमादृढेति नूनमसौ
वक्ष्यति । ब्रूहि भूयो यद्येवमस्ति कापि तापसी देशान्तरध्वम-

¹ Safflower, bearing red blossoms.

² According to the commentator, this sentiment is in Sakontalā.

णलब्धप्रागल्भ्या मम च मातृभूता तयेदमालेख्य रूपं पुरस्कृ-
 त्याहमुक्ता । सोऽस्ति तादृग्मन्त्रो येन त्वमुपोषिता पर्श्वेणि
 विविक्तायां भूमौ पुरोहितैर्हुतमुक्ते सप्ताश्विषि नक्तमेकाकिनी
 शतचन्दनसमिधः शतमगुरुसमिधः कर्पूरमुष्टीः पट्टवस्त्राणि
 च प्रभूतानि हूत्वा भविष्यस्येवमाकृतिः अथ चालयिष्यसि
 घण्टां । घण्टापुटकणिताहूतश्च भर्ता भवत्यै सर्वं रहस्यजात-
 माख्याय निमीलिताक्षो यदि त्वामालिङ्गेदियमाकृतिरमुमु-
 पसङ्गामेत् त्वं तु भविष्यसि यथा पुराकारैव । यदि भवत्यै
 भवत्प्रियाय च रोचते न चास्मिन्विधौ विसंवादः शङ्क्य
 इति । वपुषेदिदं तवाभिमतं सह सुहृन्मन्त्रिभिरनुजैः पौर-
 जानपदैश्च सम्मन्य तेषामप्यनुमतेन कर्मण्यभिमुखेन स्थे-
 यमिति । स नियतमभ्युपेक्षति पुनरस्यामेव प्रमदवनवाटी-
 शृङ्गाटिकायामाथर्वणिकेन विधिना सङ्गपितपशुनाऽभिहुत्य
 मुक्ते हिरण्यरेतसि तद्भूमशमनेन संप्रविष्टेन मयाऽस्मिन्नेव
 लतामण्डपे स्थातव्यं त्वं पुनः प्रगाढायां प्रदोषवेलायामाल-
 पयिष्यसि कर्णे कृतनर्मस्मिता विकटवर्ममाणं धूर्त्तौऽसि त्वम-
 कृतज्ञश्च मदनयुहलब्धेनापि रूपेण लोकलोचनोत्सवायमा-
 नेन मत्सपत्नीरभिरमयिष्यसि । नाहमात्मविनाशाय वेता-
 लोत्थापनमाचरेयमिति । श्रुत्वेदं त्वच्चः स यद्वदिष्यति तन्म-
 ह्यमेकाकिन्युपागत्य निवेदयिष्यसि । ततः परमहमेव ज्ञास्या-

¹ "Deception or disappointment."

² "An open place"—one where several walks meet.

³ Part. pass. of *ज्ञा* in the causal form with *सम्* prefixed, "to slay."

मि । मत्पदचिह्नानि चोपवने पुष्करिकया प्रमार्जयेति । सा तथेति शास्त्रोपदेशमिव मदुक्तमाहत्य कथं कथमप्यगादन्तः पुरं । अहमपि यथाप्रवेशं निर्गत्य स्वमेवावासमयासिषम् ॥

अथ सा मत्तकाशिनी तथा तमर्थमन्वतिष्ठत् । अतिष्ठच्च तन्मते स दुर्मतिः । अभ्रमच्च पौरजानपदेध्वियमञ्जुतायमाना वार्त्ता राजा किल विकटवर्म्मा देवीमन्त्रबलेन देवयोग्यं वपुरासादयिष्यति । नूनमेष न विप्रलम्भोऽतिकल्याणः कैव कथा प्रमादस्य स्वस्मिन्नेवान्तःपुरोपवने स्वायमहिषैव सम्पाद्यः किलायमर्थः । तथापि बृहस्पतिप्रतिमबुद्धिभि र्मेन्त्रिभिरप्यभूदनुमतः यद्येवम्भावि नान्यदतः परमस्ति किञ्चिदद्भुतमचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभाव इति । प्रसृततरेषु लोकवाटेषु प्राप्ते पर्वदिवसे प्रगाढायां प्रौढतमसि प्रदोषवेलायामन्तःपुरोद्यानादुदैरत धूर्जटिकण्ठधूमोधूमोन्नमः क्षीराज्यदधितिलगौरसर्षपवसामांसरुधिराहुतीनाञ्च परिमलः पवनानुसारी च दिशि दिशि प्रावांत्सीत् । प्रशान्ते च सहसा धूपोन्नमे तस्मिन्नेवमविशम् निशान्तोद्यानमागमच्च गजगामिनी । आलिङ्ग्य च मां सस्मितमभ्यधात् । धूर्त्तं सिद्धं ते समीहितमवसितञ्च पशुरसौ । अमुष्य चोपप्रलोभनाय त्वदादिष्टयादिशा मयोक्तं । कितव न साधयामि ते सौन्दर्यमेवं सुन्दरो हि त्वमप्सरसामपि स्पृहनीयो भविष्यसि किमुत मानु-

1 "Concealment," "obscurity."

2 3d pers. sing. indef. præf. of वस, "to dwell," with प्र prefixed, "to spread abroad."

3 "The garden of the palace;" निशाक having one of its meanings, "a house."

4 आदिष्ट, indication of doubt or suspicion reproved.

धीष्णां मधुकर इव निसर्गचापलाङ्घ्यं क्वचिदासज्जति भवा-
दृशो नृशंस इति । तेन तु मे पादयोर्निपत्याभिहितं । रम्भोरु
सहस्रं मत्कृतानि दुश्चरितानि मनसापि न चिन्तयेयमितः
परमितरनारीं । तस्मात् प्रकृते कर्मणीति तदहमीदृशेन वैवा-
हिकेन नेपथ्येन त्वामभिसृतवती । प्रागपि रागाग्निसाक्षिक-
मनङ्गेन गुरुणा दत्तैव तुभ्यं एषा जाया पुनरपीमं जातवेदसं
साक्षीकृत्य स्वहृदयेन दत्तेति प्रपदेन च चरणपृष्ठे निष्पीड्य
प्रोत्क्षिप्तपादपार्श्वोरितरेतरथ्यतिषक्तकोमलाङ्गुलितलेन भुज-
लताद्वयेन कन्धरां ममावेष्ट्य सलीलमाननमानमय्य स्वय-
मुन्नमितमुखकमला विभ्रान्तविशालदृष्टिरसकृदभ्यचुचत् ॥

अथैनामिहैव कुर्यादगुल्मगर्भे तिष्ठ यावदहं निर्गत्य साध्येयं
साध्यं सम्यगिति विसृज्य तामुपसृत्य होमानलप्रदेशमशो-
कशाखावलंविनीं घण्टामचालयम् । अकूजञ्च सा तं जन्
कृतान्तदूतीवाहयन्ती । प्रावर्त्तिषि चाहमगुरुचन्दनप्रमुखानि
होतुम् । आयासीञ्च राजा यथोक्तं देशं । शङ्कापन्नमिव कि-
ञ्चित्सविस्मयं विचार्य तिष्ठन्तमब्रुवम् । ब्रूहि सत्यं भूयोऽपि
मे भगवन्तं चित्रभानुमेव साक्षीकृत्य न चेदनेन रूपेण
मत्सपत्नी रमयिष्यसि ततस्त्वमिदं रूपं संक्रमयेयमिति स
तदैव देखेवेयं नोपधिरिति स्फुटोपजातः सम्प्रत्ययः प्रावर्त्तत

¹ First pers. sing. 1st pres. of ब्रू, "to speak;" the indicative ए of the inflective termi-
nation prevents the substitution of उच्, as in the 3d pers. plural, which is ब्रुवन्.

² A name of fire.

³ First pers. sing. pot. of the causal of गन्, "to go;" the vowel remains short,
Gr. p. 159.

शपथाय । स्मिन्ना पुनर्मयोक्तं । किं वा शपथे न कैव हि
मानुषी मां परिभविष्यति यद्यप्सरोभिः सङ्गच्छसे सङ्गच्छस्व
कामं । कथय कानि ते रहस्यानि तत्कथनान्ते त्वत्स्वरूपभंश
इति । सोऽब्रवीत् । अस्ति बद्धो मत्पितुः कनीयान् धाता
प्रहारवर्मा । तं विषाक्षेन व्यापाद्याजीर्णदोषं ख्यापयेयमिति
मन्त्रिभिः सहाध्यवसितं । अनुजाय विशालवर्मणे दण्डचक्रं
पुराडाभियोगाय दत्तितं । पौरवृद्धश्च पाञ्चालिकः परिचातश्च
सार्धवाहः खनति नाक्षो यवनाद्वज्रमेकं वसुन्धरामूल्यं लघी-
यसार्धेण लभ्यमिति ममैकान्तेऽमन्त्रयेताम् । गृहपतिश्च ममा-
न्तरङ्गभूतो जनपदमहत्तरः शतहलिरलीकापवादशीलमवले-
पवन्तं दुष्ट्यामण्यमनन्तसीरं जनपदकोपेन घातयेयमिति
दण्डधरानुद्धारकर्मणि मत्प्रयोगान्नियोक्तुमभ्यपुगमत् । इत्थ-
मिदमचिरप्रस्तुतं रहस्यमित्याकर्ण्य तमियत् तवायुरूपपद्यस्व
स्वकर्मोचितां गतिमिति छुरिकया द्विधा कृत्य कृत्तगाधं तस्मि-
न्नेव प्रवृत्तस्फीतसर्पिषि हिरण्यरेतस्यजुहवम् । अभूच्चासी

¹ First pers. sing. pot. causal of *ख्या*, "to tell," "I will cause it to be reported."

² "An army," "a division or detachment."

³ A. has *लघ्वन्*, but this is clearly wrong: all the others have *वज्रं*, "a diamond." The name in A. and C. is *खभीति*, but neither is likely to be very correct. The mention of a Yavana as a diamond-dealer is noticeable.

⁴ "A householder," but here said to mean *ग्रामाध्यक्ष*, "head of a village or district," *जनपदमहत्तरः*.

⁵ A proper name, a great farmer, or one who has extensive ploughing.

⁶ First pers. sing. pot. causal of *हन्*, "to kill," "I will to have him killed by a (pre-
tended) popular tumult."

⁷ "Employed in his death or extinction, which was not to be entrusted to the magis-
trate (*Daūdadhara*)."

भस्मसात् । अथ स्त्रीस्वभावादीषद्विह्वलां हृदयवस्त्रभां समा-
 ष्वास्य हस्तकिशलयमवलंथ्य गत्वा तद्गृहमनुज्ञयास्याः सर्वा-
 ख्यन्तः पुराण्याहूय सद्य एव सेवां दत्तवान् विस्मितवि-
 लासिनीसार्धमध्ये कञ्चिद्विदित्य कालं विसृष्टावरोधमण्डलस्त-
 दन्तःपुरे तया सह निशामनैषम् । अलभे च तन्मुखाद्राज-
 कुलस्य शीलम् । उषसि ज्ञात्वा कृतमङ्गलो मन्त्रिभिः सह
 समगच्छे तांश्चाब्रवम् । आर्या रूपेणैव सह परिवृत्तो मम
 स्वभावो य एष विषादनेन हन्तुं चिन्तितः पिता मे स मुक्ता
 स्वमेतद्राज्यं भूय एव याहयितव्यः पितृवदमुष्मिन् वयं
 शुश्रूषयैव वर्त्तमहे । न ह्यस्ति पितृवधात्परं पातकमिति ।
 भ्रातरञ्च विशालवर्म्माणमाहूयोक्तवान् वत्स न सुभिक्षाः
 साम्प्रतं पुण्ड्रास्ते दुःखमोहोपहतास्त्यक्तात्मानो राष्ट्रं नः सु-
 भिक्षमभिद्रवेयुरतः मुष्टिबधः संस्यबधो वा यदोत्पद्यते तदा-
 भियास्यसि नाद्य याचा युक्तेति । नगरवृद्धानप्यलापिषमल्पी
 यसा मूल्येन महार्हं वस्तु न मे लभ्यं धर्मरक्षायै तदनुगुणेनै-
 वमूल्येनादानं क्रियतामिति । शतहलिञ्च राष्ट्रमुख्यमाहू-
 याख्यातवान् योऽसावनन्तसीरः प्रहारवर्म्मेणः पक्ष इति
 विनाशंयिषितः सोऽपि पितरि मे प्रकृतिस्थे किमिति नाशयेतं
 त्वयापि तस्मिन् संरम्भो न कार्य इति । त इमे सर्वमाभिज्ञा-
 निकमुपलभ्य स एवायमितिनिश्चिन्वाना विस्मयमानाश्च

1 "Affray, or devastation of crops."

2 Past part. of the desiderative of the causal of शङ्, "to perish," with वि prefixed,
 "has been sought to be caused to perish."

3 Third pers. sing. pot. pass. of the causal of शङ्.

मां महादेवीञ्च प्रशंसन्तो मन्त्रवलानि चोद्धोषयन्तो बन्धना-
न्पितरौ निःक्रमय्य स्वं राज्यं प्रत्यपादयन् । अहञ्च तया मे
धाया सर्वमिदं समाचेष्टितं रहसि पिबोरवगमय्य प्रहर्षका-
ष्टाधिहृतयोस्तयोः पादमूलमभजे । अभज्ये च यौवराज्यलक्ष्म्या
तदनुज्ञातया । प्रसाधितात्मा देवपादविरहदुःखदुर्भगान् भो-
गान्निर्विशम् । भूयो-स्य पितृसखस्य सिंहवर्मणो लेख्याञ्च-
खड्गवर्मणश्चम्पाभियोगमभिगम्य शशुबधो मिचरक्षा चोभ-
यमपि करणीयमेवेत्यलघुना लघुसमुत्थानेन सैन्यचक्रेणाभ्य-
सरम् । अभूवञ्च भूमिस्त्वत्पादलक्ष्मीसाक्षात्क्रियामहोत्सवा-
नन्दराशेरिति ॥

श्रुत्वा तद्देवो राजवाहनः सस्मितमवादीत् । पश्यत पार-
तल्पिकमुपधियुक्तमपि गुरुजनबन्धव्यसनमुक्तिहेतुतया दुष्टा-
मिचप्रमापणोपायतया राज्योपलब्धिमूलतया च पुष्कला-
वर्षधर्म्मावप्यरीरधत् किं हि बुद्धिमग्निः प्रयुक्तं नाभ्युपैति
शोभामित्यर्थपालमुखे विधाय क्षिग्धदीर्घां दृष्टिमाचष्ट । भवा-
नात्मीयचरितमित्यादिदेश । सोऽपि बद्धाञ्जलिरभिदधे ॥

इति दशकुमारचरिते उपहारवर्मचरितं

नाम तृतीय उच्छ्वासः ॥

¹ Indeclinable past part. of the causal of क्लृप्त, "to go," with निर् prefixed, "having taken out or liberated."

² The same of गन्, "to go," with ज्ञप्ति prefixed, "to make known."

³ तदनुज्ञात refers to parents, "permitted or assented to by them," or it may be considered as referring to Kalpa-Sundari, "permitted by her."

⁴ Third pers. sing. indef. præter. of the causal of राप्, "to be accomplished," "he has caused to be attained or effected entire (पुष्कलौ) wealth (or worldly success) and virtue." The moral of this story therefore is, that the end fully justifies the means.

अथ अर्थपालचरितं चतुर्थे उच्छ्वासः

देव सोऽहमप्येभिरेव सुहृद्भिरेककर्मोर्मिमालिनेमिभूमिव-
लयं परिभ्रमन्नुपासरम् कदाचित्काशिपुरीं वाराणसीमुपस्पृश्य
मणिभङ्गनिर्मलाभसि मणिकर्णिकायामविमुक्तेश्वरं भगव-
न्तमन्धकमथनं प्रणम्य प्रदक्षिणं परिभ्रमन् पुरुषमेकमायाम
वन्तमायसर्परिधं पीवराभ्यां भुजाभ्यामावध्यमानपरिकरम-
नवरतरुदितोच्छूनताम्रदृष्टिमद्राक्षम् । अतर्कयञ्च कर्कशोऽयं
पुरुषः कार्पण्यमिव वर्धति म्लानतारं चक्षुरारम्भञ्च साहसानु-
वादी नूनमसौ प्राणनिःस्पृहः किमपि कृच्छ्रं प्रियजनव्यसन-
मूलं प्रपित्सते । तत्पृच्छेयमेनमस्तिचेन्नमापि कोऽपि सा-
हाय्यावकाशस्तमेनमभ्युपपद्य इत्यपृच्छम् । भद्र सन्नाहोऽयं
साहसमवगमयति न चेन्नोपमिच्छामि श्रोतुं तु शोकहेतुमि-
ति । स मां बहुमानं निर्वर्ण्य को दोषः श्रूयतामिति । ततः
क्वचित् करवीरतले मया सह निषण्णः कथामकार्षीत् ।

¹ Benares or Kási: the former is correctly Varanási, from its lying between two small feeders of the Ganges, the Varana and the Asi.

² The name of one of the principal landing places or gháts by the side of the Ganges at Benares.

³ A name of Śiva, and the form under which he was worshipped at Benares, especially in the early ages of the Christian era, having been in some degree displaced by another denomination, that of Visveśvara.

⁴ The destroyer of the daitya Andhaka.

⁵ An iron club.

⁶ "Has the semblance of oppression," अनुवादिन् सहसः.

⁷ Third pers. sing. pres. desiderative of पद, "to go," with प्र prefixed, "to engage in or perform," "he purposes to engage in some penance," कृच्छ्रं.

⁸ "This undertaking."

महाभाग सोऽहमस्मि पूर्वेषु कामचरः पूर्णभद्रो नाम गृह-
पतिपुत्रः प्रयत्नसंवर्द्धितोऽपि पित्रा दैवद्वन्द्वानुवर्त्ती तु चौ-
वृत्तिरासम् । अथास्यां काशिपुत्र्यामर्यवर्म्यस्य कस्यचिन्नृहे
चोरयित्वा रूपाभिंयाहितो बद्धः । बद्धे च मयि मत्तहस्ती
मृत्युविजयो नाम हिंसाविहारी राजगोपुरोपरितलाधिरूढस्य
पश्यतः कामपालनाम्नः उत्तमामात्यस्य शासनाज्जनकण्ठर-
वद्विगुणितघण्टारवो मण्डलितहस्तकाण्डोऽभ्यधावत् । अभि-
पत्य च मया निर्भयेन निर्भर्त्सितः परिणमन्दारुखण्डसुषिरानु-
प्रविष्टोभयभुजदण्डचण्डघटितप्रतिमानो भीत इव न्यवर्त्तिष्ट ।
भूयश्च नेत्रा जातसंरम्भेण निकामदारुणैर्वागङ्कुशपादपातै-
रभिमुखीकृतो मयापि द्विगुणावद्धमन्युना निर्भर्त्स्याभिहतो
निवृत्त्यापाद्रवत् । अथ मयानुपत्य सरभसमाकुष्टः रुष्टश्च
यन्ता हन्त मृतोऽसि क्व गच्छसि कुञ्जरापसदेति निशितेन
वारणेन वारणं मुहुर्मुहुर्भग्नन्निर्याणभागे कथमपि मदभिमु-
खमकरोत् । अथापसरतु द्विरदवराक एषोऽन्यः कश्चिन्मातङ्ग-
पतिरानीयतां येनाहमिह मुहूर्त्तं विहत्य गच्छामि गन्तव्यां

¹ "Following the will of destiny."

² "Apprehended or caused to be seized in the fact."

³ "Curling up his trunk."

⁴ "Bending the head so as to strike with the tusk."

⁵ The space between the tusks प्रतिमानः was violently struck with the wood, in the holes of which the culprit's arms were passed, a sort of stocks for the hands instead of the feet.

⁶ कुञ्जरापसदः गजाश्वः.

⁷ The hook or goad used for driving elephants, the ankuśa.

⁸ निर्याण, the outer angle of the eye of an elephant or part next to it, the temples.

गतिमित्यवोचम् । हृष्टैव स मां रहमुद्गर्जन्तमुत्क्रामन्तं यन्तु-
निष्ठुराज्ञः पलायिष्ट । मन्त्रिणा पुनरहमाहूयाभ्यभाषिषि ।
भद्र मृत्युरिव एष मृत्युविजयो नाम हिंसाविहारी सोऽयमपि
तावत्स्वयैवम्भूतः कृतः । तद्विरम कर्मणोऽस्मान्मलीमसात्
किमलमसि प्रपद्यास्मानार्थवृत्त्या वर्त्तितुमिति । यथाज्ञाप-
यति तथेति विज्ञापितोऽयं मया मिषवन्मय्यवर्त्तिष्ट ॥

मयैकदा रहसि जातविश्रम्भेण पृष्टः सोऽभाषत स्वचरितं ।
आसीत् कुसुमपुरे राज्ञो रिपुञ्जयस्य मन्त्री धर्मपालो नाम
विश्रुतधीः श्रुतधिरमुष्य पुषः सुमित्रो नाम पित्रैव समः
प्रज्ञागुणेषु तस्य द्वैमातुरः कनीयान् भ्राताहम् । वेशेषु वि-
लसन्तं मामसौ विनयरुचिरवारयत् । अवार्थो दुर्नयश्चाहमु-
पसृत्य दिङ्मुखेषु भ्रमन्यदृच्छयास्यां वाराणस्यां प्रमदवने
मदनदमनाराधनाय निर्गत्य सहस्रस्त्रीभिः कन्दुकेनानुक्रीड-
माना काशीभर्तुश्चण्डसिंहस्य कन्या कान्तिमती नाम चक्रमे ।
कथमपि समगच्छे च । अथ छन्नं च विहरता कुमारीपुरे सा
मयासीदापन्नसत्वा कञ्चित्सुतञ्च सूतवती मृतजात इति सो-
ऽपविद्धस्तया रहस्यनिर्भेदभयात् परिजनेन क्रीडाशैले शर्वर्या
च श्मशानमानीतः । तयैव निवर्त्तमानया निशीथे राजवी-
थ्यामारक्षिकपुरुषैरभिगृह्य तर्ज्जितया दण्डपारुष्यभीतया नि-

⁷ First pers. sing. indef. præter. passive of अभिभाष, "to speak to."

² The destroyer of Kámadeva, a name of Śiva.

³ A light ball for playing with.

⁴ A Savarí, a woman of a low caste, or one of a barbarous and forest tribe.

भिन्नप्रायं रहस्यं । राजाज्ञयाहमाक्रीडगिरिदरीगृहे विश्रव्यप्र-
सुप्तस्तयोपदर्शितो यथोपपन्नरज्जुबद्धः श्मशानमुपनीय मा-
तङ्गोद्यतेन कृपाणेन प्राजिह्मीर्ये । नियतिबलात्सूनवन्धस्तम-
सिमाद्धिद्यान्यजं तमन्यांश्च कांश्चित् प्रहत्यापासरम् । अशरण-
श्चभ्रमन्नटव्यामेकदाश्रमुख्या कयापि दिव्याकारया सपरिवार-
रया कन्यकयोपास्थापिषि सा मामञ्जलिकिशलयोत्तंसितेन
मुखविलोलकुन्तलेन मूर्च्छां प्रणम्य मया सह महावनवटदु-
मस्य कस्यापि महतः प्रच्छायशीतले निषणा कासि वासु
कुतोऽस्यागता कस्य हेतोरस्य मे प्रसीदसीति साभिलाषमा-
भाषिता मया वाङ्मयं मधुवर्षमवर्षत् ॥

आर्य्य नाथस्य यक्षाणां मणिभद्रस्यास्मि दुहिता तारावली
नाम । साहं कदाचिदगस्त्यपत्नीं लोपमुद्रां नमस्कृत्यापवर्त्त-
माना मलयगिरेः परेतावासे वाराणस्याः कमपिदारकं रुद-
न्तमद्राक्षम् । आदाय चैनं तीव्रस्नेहान्मम पित्रोः सन्निधिम-
नैषम् । अनैषीच्च तातो मे देवस्यालकेश्वरस्यास्थानीं । अथा-
हमाहूयाज्ञप्ता हरसखेन बाले बालेऽस्मिन् कीदृशस्ते भाव
इति । औरस इवास्मिन् वत्से वत्सलतेति मया विज्ञापितः ।

¹ मातङ्ग here implies "an executioner," or a Chandāla so employed.

² First pers. sing. 1st præter. of the passive of the desiderative form of हृ, "to take," with प्र prefixed, "to strike," "I was intended to be struck or killed."

³ आच्छिद्य आहत्य, "having seized."

⁴ First pers. sing. 3d præter. passive of the causal of स्था, "to stay."

⁵ Kuvera, sovereign of Alakā or Mount Kailāsa, the friend of Śiva, and supreme monarch of the Yakshas.

सत्यमाह वराकीति तन्मूलामतिमहतीं कथामकरोत् । तच्चैता
 वदवगतं मया त्वं किल शौनकः शूद्रकः कामपालश्चाभिन्नः
 बन्धुमती विनयवती कान्तिमती चाभिन्ना वेदिमती यक्ष-
 दासी सोमदेवी चैकैव । हंसावती सुरसेना सुलोचना चान-
 न्यानन्दिनी रङ्गपताका इन्द्रसेना चापृथग्भूता । या किल
 शौनकावस्थायामग्निसाक्षिकमात्मसात् कृता गोपकन्या सैव
 किलार्य्यदासी पुनश्चाद्य तारावलीत्यभूवम् । बालश्च किल
 शूद्रकावस्थे त्वयि आर्य्यदास्यवस्थायां मय्युद्भूत् । अर्चयितुं
 च विनयवत्या स्नेहवासनया स तु तस्या कान्तिमत्यवस्था-
 यामद्योद्भूत् । एवमनेकमृत्युमुखपरिभ्रष्टं दैवान्मयोपलब्धं
 तमेकपिङ्गादेशावने तपस्यतो राजहंसस्य देव्यै वसुमन्ये तप्तु-
 तस्य भाविचक्रवर्त्तिनो राजवाहनस्य परिचर्य्यार्थं समर्प्य
 गुरुभिरनुज्ञाता कृतान्तयोगात् कृतान्तमुखपरिभ्रष्टस्य ते पा-
 दपद्मशुश्रूषणार्थमागतास्मीति ॥

इति श्रुत्वा तामनेकजन्मरमणीमसकृदास्त्रिषु हर्षाश्रुमुखो
 मुहुर्मुहुः सान्त्वयित्वा तत्प्रभावदर्शिते महति मन्दिरे अहर्निशं
 भूमिदुर्लभान् भोगानन्वभूवम् । द्विचाणि दिनान्यतीत्य मत्त-

¹ In what follows we have three persons named, each with five wives; or Śaunaka with Bandhumatī, Vedimatī, Hansāvatī, Ananyanandini, and Gopakanyā; Śūdraka with Vinayavatī, Yakṣadāsī, Surasenā, Rāṅgapatākā, and Āryadāsī; and Kāmapāla with Kāntimatī, Somadevī, Sulochanā, Indrasenā, and Tārāvatī; who are declared to be respectively the same individual, that is, in different lives. Reference is here obviously intended to other narratives, of which Śaunaka and Śūdraka were respectively the heroes. The only Śūdraka of whom we know any thing is the one mentioned in the Introduction to the Mṛichchakaltī, as the king of Magadha and author of the drama.

² A name of Kuvera.

काशिनीं तामवादिषम् । प्रिये प्रत्युपकृत्य मन्त्राणद्रोहिणश्च-
रुडसिंहस्य वैरनिर्यातनसुखमनुबुभूषामीति । तथा सस्मित-
मभिहितमेहि कान्त कान्तिमतीदर्शनाय नयामि त्वामिति
स्थिते-र्द्धराचे राज्ञो वासगृहमनीये । ततस्तच्छिरोभागवर्त्ति-
नीमादायासियष्टिं प्रबोध्यैनं प्रस्फुरन्तमब्रवम् । अहमस्मि
भवज्जामाता भवदनुमत्या विना तव कन्यकाभिमर्शी तम-
पराधमनुवृत्त्या प्रमार्ष्टुमागत इति । सोऽतिभीतो मामभि-
प्रणम्याह । अहमेव मूढापराद्धो यस्तव दुहितृसंसर्गानुया-
हिणो ग्रहयस्त इवोत्क्रान्तसीमा स्वयं समादिष्टवान् तद्वधं ।
तदास्तां कान्तिमती राज्यमिदं मम च जीवितमद्यप्रभृति
त्वदधीनमित्यवादीत् । अथापरेद्युः प्रकृतिमण्डलं सन्निधाप्य
विधिवदान्मजायाः पाणिमयाहयत् । अत्रावयच्च तनयवार्त्तीं
तारावली कान्तिमत्यै सोमदेवीसुलोचनेन्द्रसेनाभ्यश्च पूर्वजा-
तिवृत्तान्तं । इत्थमहम् मन्त्रिपदादेशं यौवराज्यमनुभवन् वि-
हरामि विलासिनीभिरिति ॥

सं एवं मादृशेऽपि जन्तौ परिचर्यानुबन्धी बन्धुरेकः सर्व-
भूतानामलसकेन स्वर्गते च्चशुरे ज्यायसि च श्याले चण्डघो-
षनास्त्रि स्त्रीष्वतिप्रसङ्गात् प्रागेव क्षयक्षीणायुषि पञ्चवर्षदे-

¹ "Affected or seized by a planet," "affected with temporary insanity," "moon-struck."

² "By the destructibility or perishable nature of all beings," क्षयस्त्वलसकोनत इति वैजयन्ती.

³ Kumārapāla, the narrative being resumed by Purābhadrā.

⁴ "Something less than five years' old," ईषदसमाप्तो कल्पदेश्यदेशीयः.

शीयं सिंहघोषनामानं कुमारमभ्यषेचयदवर्जयच्च विधिनैनं
 स साधुः । तस्याद्य यौवनोन्मादिनः पैशुन्यवादिनो दुर्म-
 न्निष्ठः कतिचिदासन्नान्तरङ्गभूताः तैः किलासावित्थमया-
 सत । प्रसह्यैव स्वसा तवामुना भुजङ्गेन सङ्गृहीता पुनः
 प्रसुप्ते राजनि ग्रहर्तुमुद्यतासिरासीत् तेनैवास्मै दैवाक्षत्क्षण-
 प्रबुद्धेन भीत्यानुनीय कन्या दत्ता । तच्च देवज्येष्ठं चण्डघोषं
 विषेण हत्वा बालोऽयमसमर्थ इति त्वमद्यापि प्रकृतिविश्रम्भ-
 णायोपेक्षितः क्षिणोति पुरा स कृतघ्नो भवन्नं । तमेवान्त-
 कपुरं गमयितुं यतस्वेति । स तथा दूषितोऽपि यक्षिणीप्रभा-
 वभयान्नामुष्मिन् पापमाचरितुमशकत् । एषु किल दिवसे-
 ष्वयथापूर्वमाकृतौ कान्तिमत्याः समुपलक्ष्य राजमहिषी सुल-
 क्षणा नाम सप्रणयमपृच्छद् देवि नाहमयाथातथ्येन विप्र-
 लम्भनीया कथय तथ्यं केनेदमयथापूर्वमाननारविन्दे तवैषु
 वासरेष्विति । सा त्ववादीत् भद्रे स्मरसि किमद्यापयाथात-
 थ्येन किञ्चिन्मयोक्तपूर्वं । सखी मे तारावली सपत्नी च
 किमपि कलुषिताशया रहसि भर्त्ता मग्नोचापदिष्टाप्रणयमभ्यु-
 पेक्ष्य प्रणम्यमानायस्माभिरुपोढमत्सरा प्रावसत् अवसी-
 दति च नः पतिरतोऽस्ति मे दौर्मनस्यमिति । तत्प्रायेणै-
 कान्ते सुलक्षण्या कान्ताय कथितं । अथासौ निर्भयोऽद्य

¹ The present tense, with पुरा used in the sense of the future.

² "The city of the destroyer," "Yama the regent of the dead."

³ The wife of Chandaghoṣha.

⁴ A. C. D. have निर्भरोह, B. निर्भरोह, E. reads as in the text.

प्रियतमाविरहपाण्डुभिरवयवैर्धैर्यस्तम्भिताश्रुपर्याकुलेन चक्षु-
षोष्मश्वासशोषिताभिरिवानतिपेशलाभिर्वाग्भिर्वियोगं दर्श-
यन्तं कथमपि राजकुले कार्याणि कारयन्तं पूर्वसङ्केतितैः
पुरुषैरभियाद्याबन्धयत् । तस्य किल स्थानस्थानेषु दोषमुद्घोष्य
तदुद्धरणीये चक्षुषी यथा तन्मूलमेवास्य मरणं भवेदिति ।
अतोऽचैकान्ते यथेष्टमश्रु मुक्ता तस्य साधोः पुरः प्राणान्
मोक्तुकामो बभ्रामि परिकरमिति ॥

मयापि तन्पितृव्यसनमाकर्ण्य पर्यश्रुणा सोऽभिहितः सौम्य
किं तव गोपायित्वा यस्तस्य सुतो यक्षकन्यया देवस्य राजवा-
हनस्य पादशुश्रूषार्थं देव्या वसुमत्या हस्तन्यासः कृतः सोऽहम्-
स्मि । शङ्कामि सहस्रमेव भटानामुदायुधानां हत्वा पितरं
मोचयितुम् । अपि तु सङ्कुले यदि कश्चित् पातयेत्तदङ्गे शस्त्रि-
कां सर्व एव मे यत्नो भस्मनि हुतमिव भवेदित्यनवसितवचन
एव मयि महानांशीविषः प्राकाररन्ध्रेणोदिरयंच्छिरस्तमहं
मन्त्रौषधबलेनाभिगृह्य पूर्णभद्रमब्रवम् । भद्रं सिद्धं नः समी-
हितं । अनेन तातमलक्ष्यमाणः सङ्कुले यहच्छया पातितेन
नाम दंशयित्वा तथा विषं स्तम्भयेयं यथामृत इत्युदास्येत ।
त्वया तु मुक्तसाध्वसेन माता मे बोधयितव्या यो यस्या वने
देव्या वसुमत्या हस्तार्पितो युष्मात्सूनुः सोऽनुप्राप्तः पितुरवस्थां
मत्त उपलभ्य बुद्धिबलादित्यमाचरिष्यति । त्वया मुक्तचासया

¹ B. reads उद्घोष्य, "having opened;" E. उद्घोष्य, "having made known."

² "A snake."

³ Third pers. sing. 1st præter. of the causal of ईर, "to go," with उद् prefixed, "put forth."

राज्ञे प्रेषणीयं । एष खलु क्षत्रधर्मः यद्वन्धुरबन्धुवा दुष्टः
 स निरपेक्षं निर्धाह्य इति । स्त्रीधर्मश्चैष यददुष्टस्य दुष्टस्य वा
 भर्तुर्गतिर्गन्तव्येति । तदहममुनैव सह चिताग्निमारोक्ष्यामि ।
 अभिजनानुरूपः पश्चिमो विधिरनुज्ञातव्य इति । स एवं
 निवेदितो नियतमनुज्ञास्यति । ततः स्वमेवागारमानीय
 काण्डपटं परिक्षिप्ते विविक्तोद्देशे दर्भसंस्तरमंघ्रिशाय्य स्वयंकृ-
 तानुमरणमण्डनया त्वया तच्च च सन्निधेयमिति । अहं तु
 वाह्यकक्ष्यागतस्त्वया प्रावेशयिष्ये । ततः पितरमुज्जीव्य तद-
 भिरुचितेनाभ्युपायेन चेष्टिष्यामह इति । स तथेति दृष्टतर-
 स्तूर्णमभ्यगात् । अहं तु घोषणास्थाने चिञ्चावृक्षं घनतर-
 विपुलशाखमारुह्य गूढतनुरतिष्ठम् ॥

आरूढश्च लोको यथायथमुच्चैः स्थानान्युच्चावचप्रलापः
 स्थितः तावन्मे पितरं तस्करमिव पश्चाद्भुजमुद्गुरंध्वनिम-
 हाजनानुयातमानीय मदभ्यास एव स्थापयित्वा मातङ्गस्त्रि-
 रघोषयत् । एष मन्त्री कामपालो राज्यलोभाङ्गत्तारं चण्डसिंहं

¹ A. has अपदिश्येत, B. D. उत्सृज्येत, C. E. उदास्येत; either this or the second reading is equally good; the latter is the 3d pers. sing. pot. of the passive of अस्, "to throw," with उद् prefixed, "shall be abandoned as if dead."

² "Inclosed with a screen," काण्डपटः.

³ "Having caused to be placed (the body of Kāmapāla) upon (अधिज्ञाय्य) a pile or bed of darbha-grass." All the copies read ततः स्वमेवागारम्, understanding probably स्व, "himself," "his body;" but possibly a preferable reading were ततस्तमेव अधिज्ञाय्य, as the causal participle requires a second accusative.

⁴ First pers. sing. indef. future of the passive of the causal of विष्, with प्र and आ prefixed, "to enter in," "I shall be made to be admitted."

⁵ "Unrestrained," "unbounded," उद्गुरु विमृशलं.

युवराजं चण्डघोषञ्च विषान्नोपांशु हत्वा पुनर्देवोऽपि सिं-
हघोषः पूर्णयौवन इत्यमुष्मिन्यापमाचरिष्यन् विश्वासाद्रहस्य
भूमौ पुनरमात्यं शिवनागमाहूय स्थूलमङ्गारवर्षञ्च राजबधा-
योपजय तैः स्वामिभक्त्या विवृतं गुह्यो राज्यकामुकस्यास्य
ब्राह्मणस्यान्धतमसप्रवेशो न्याय्य इति प्राड्विवाकवाक्यादह्यु-
च्चरणाय नीयते । पुनरन्योऽपि यदि स्यादन्यायवृत्तिस्तमये-
वमेव यथार्हेण दण्डेन योजयिष्यति देव इति । श्रुत्वैतच्च क-
लकले महाजने पितुरङ्गे प्रदीप्तशिरसमाशीविषं व्यक्षिपम् ।
अहञ्च भीतो नामावप्लुत्य तथैव जनानुलीनः क्रुद्धव्यालदृष्टस्य
तातस्य पिहितजीवरक्षो विषं क्षणादस्तम्भयम् । अपतच्च स
भूमौ मृतकल्पः प्रालपञ्च सत्यमिदं राजावमानिनो देवो
दण्ड एव स्पृशतीति यदयं अक्षिभ्यां विनाऽवनिपतिना चि-
कीर्षितः प्राणैरेव वियोजितो विधिनेति मदुक्तं केचिदनुम-
न्यन्त अपरे तु पुनर्निनिन्दुः । दर्वीकरस्तु तमपि चण्डालं
दष्टारूढचासदुतलोकदत्तमार्गः प्राद्रवत् । अथ मदक्षा पूर्णे-
भद्रप्रबोधितार्था तादृशेऽपि व्यसने नातिविह्वला कुलं परिज-
नानुयाता पद्भ्यां धीरमागत्य मत्पितुरुत्तमाङ्गमुत्सङ्गेन धार-
यन्ती स्थिता राज्ञे समादिशत् । एष मे पतिस्तवापकर्त्ता
नवेति दैवमेव जानाति न मेऽनयास्ति चिन्तया फलं । अस्य

¹ Sthūna and Angāra-varaha are proper names.

² "The secret was revealed."

³ B. has अत्यपरिजन.

⁴ Third pers. sing. 1st pret. of दिक्ष्, with सम् and आ prefixed, "to apprise," see 48.

तु पाणियाहकस्य गतिमननुप्रपद्यमाना भवत्कुलं कलङ्कये-
 यमतो नुमन्नुमर्हसि भर्त्सा सह चिताधिरोहणाय मामिति ।
 श्रुत्वा चैतन्प्रीतियुक्तः प्रतिसमादिक्षत् क्षितीश्वरः । क्रियतां
 कुलोचितः संस्कारः । उत्सवोत्तरं च पश्चिमं विधिसंस्कारम-
 नुभवतु मे भगिनीपतिरिति । चण्डाले तु मत्प्रतिषिद्धसक-
 लमन्त्रवादिप्रयासे संस्थिते कामपालोऽपि कालदष्ट एवेति
 स्वभवनोपनयनममुष्य स्वमाहात्म्यप्रकाशनाय महीपतिस्त्व-
 मंस्त । आनीतश्चपिता मे विविक्तायां भूमौ दर्भशय्यामधि-
 शयानः स्थितोऽभूत् । अथ मदक्षा मरणमण्डनमनुष्ठाय
 सकरुणं सखीरामन्त्र्य मुहुरभिप्रणम्य भवनदेवताः यत्ननि-
 वारितपरिजनाक्रन्दिता पितुर्मे शयनस्थानमेकाकिनी प्रावि-
 क्षत् । तच्च पूर्वमेव पूर्णभद्रोपस्थापितेन च मया वैर्नतेयता-
 गतेन निर्विषीकृतं भर्त्सारमैक्षत् । दृष्टतमा पत्युः पादयोः
 पर्यश्चमुखी प्रणिपत्य माञ्च मुहुर्मुहुः प्रसूतस्तनी परिष्वज्य

¹ First pers. sing. pot. mood of a nominal verb, formed from कलङ्क, "a mark or stain."

² Third pers. sing. indef. præst. of ज्ञप्ति, as in 46, with प्रति prefixed, "to inform in return," "to reply to."

³ B. and D. has उत्सवान्तरं, A. C. and E. उत्सवोत्तरं, "the end or supplement of the festival;" but it is rather a questionable phrase. One sense of उत्सव is "anger;" so that it may mean, "the last obsequial rite, with which 'my' anger ceases." The commentary is silent.

⁴ "The Chāṇḍāla having perished, and being a check to any report that all the effects of the venom had been prevented by my charms."

⁵ All the copies, except A., have वैर्नतेयतां गतेन; but the reading of the latter seems preferable, "having come with the faculty," i.e. the speed of the son of Vinatā or Garuḍa; or, in the other case, it may mean, "by me who had obtained the faculty," &c. either in regard to speed, or hostility to serpents, preventing the action of their venom.

सहर्षवाष्पगद्गदमगदत् । पुत्र यो-सि जातमात्रः पापया
मया परित्यक्तः स किमर्थमेव मामतिघृणामनुगृह्णासि ।
अथवैष निरपराध एव ते जनयिता युक्तमस्य प्रत्यानयन-
मन्तकाननात् । क्रूरा खलु तारावली या त्वामुपलभ्यापि
तत्त्वतः कुवेरादसमर्थं मह्यमर्पितवती देव्यै वसुमत्यै । सैव
वासहशकारिणी । नहि तादृशाङ्गाग्यराशेर्विना मादृशो
जनो-ल्पपुण्यस्तवार्हति कलप्रलापामृतानि कर्णाभ्यां पा-
तुम् । एहि मां परिष्वजस्वेति भूयो भूयः शिरसि जिघ्रन्त्य-
ङ्कमारोपयन्ती तारावलीं गर्हयन्त्यश्रुभिरभिषिञ्चन्त्युत्कम्पिता-
ङ्गयष्टिरन्यादृशी क्षणमजनिष्ट । जनयिता-पि मे नरकादिव
स्वर्गं तादृशाद्यशनाक्षयाभूतमभ्युदयमारूढः पूर्णभद्रेण वि-
स्तरेण यथावृत्तमावेदितो भगवतो मधवतो-पि भाग्यवन्त-
मात्मानमजीर्णत् । मनागेव च मात्सवन्धमास्थाय हर्षवि-
स्मितात्मनोःपिचोरकथयम् । आज्ञापयत काद्य नः प्रतिप-
त्तिरिति पिता मे प्राब्रवीत् । वत्स गृहमेवेदमस्मदीयमति-
विशालशालवलयमक्षय्यायुधयाममलङ्घ्यतमा च गुप्तिः ।
उपकृताश्च मया बहवः सन्ति सामन्ताः प्रकृतयश्च भूयस्यो
न मे व्यसनमनुरुध्यन्ते । सुभटानाञ्चानेकसहस्रमस्त्येव ससु-
हृत्पुत्रदारमतो-चैव कतिपयान्यहानि स्थित्वा वास्याभ्यन्तर-
कोपानुत्पादयिष्यामः कुपितांश्चोपसंगृह्य प्रोत्साह्य ह्यस्य प्रकृ-

¹ "Without (undergoing) such a load (or heap) of (adverse) fortune, I should not have been worthy," &c.

² Third pers. sing. indef. præter. of गृह्य, "to reckon," verb, 10th conjugation.

त्यमिचानुत्थाप्य सहजांश्च द्विषो दुर्दान्तमेनमुच्छेत्स्याम इति ।
को दोषस्तथास्त्विति तातस्य मतमन्वमंसि ॥

तथास्मासु प्रतिविधाय तिष्ठत्सु राजाऽपि विज्ञापितोदन्तो
जातानुतापः पारयामिकान्प्रयोगान् प्रायः प्रायुंक्त ते चास्मा-
भिः प्रत्यहमहन्यन्त । अस्मिन्नेवावसरे पूर्णभद्रमुखाच्च राज्ञः
शय्यास्थानमवगम्य तदैव स्वोदंवसितभित्तिकोणादारभ्य सुरु-
क्कामकार्षम् । गता च सा भूमिः स्वर्गकल्पमनल्पकन्यकाजनं
कमप्युद्देशं । अब्यथिष्ट च हृष्टैव मां स नारीजनः तच्च काचि-
दिन्दुलेखेव स्वलावण्येन रसातलान्धकारं निर्धूनाना वियहि-
णीव देवी वसुन्धरा । हरगृहिणीवासुरविजया यावतीर्णा
पातालमागता भूमिरिव वियहिणी गृहिणीव भगवतः
कुसुमधन्वनो राज्यलक्ष्मीरिवानेककुनृपतिदर्शनपरिहाराय
महीविवरं प्रविष्टा निष्टप्रकनकपुष्पिकेवावदातकान्तिः कन्य-
का चन्दनलतेव मलयमारुतेन महर्शेनेनोदकम्पत । तथाभूते
च तस्मिन्नुज्जनासमाजे कुसुमितेव काशर्यष्टिः पारुडुशिरसिजा
स्थविरा काचिच्चरणयोर्मे निपत्य चासदीनमब्रूत । दीयताम-
भयदानमस्मैऽनन्यशरणाय स्त्रीजनाय । किमसि देवकुमारो

¹ "Were defeated or repelled," 3d pers. plur. 1st præter. pass. voice of हन, "to strike or kill."

² "Our own dwelling," गृहं गेहोदवसितमित्यमरः.

³ One of the regions under the earth.

⁴ "Dissipating," "destroying." This is the reading of A.; the others have निह्वाना, "concealing," but this makes sense only by a strained metaphor.

⁵ Like the flowering stalk of the kás-grass, andropogon, bearing a cluster of white blossoms.

दनुजयुद्धतृणया रसातलं विविक्षुः आज्ञापय कोऽसि कस्य
हेतोरागतोऽसीति । सा तु मया प्रत्यवादि मास्म भवत्यो
भैषुः । अहमस्मि द्विजातिवृषभात्कामपालाहेष्यां कान्तिम-
त्यामुत्पन्नोऽर्थपालो नाम । सत्यर्थे निजगृहानृपगृहं सुरुक्क-
योपसरन्निहान्तरे वो दृष्टवान् । कथयत काः स्थ यूयं कथमिह
निवसथेति । सोदञ्जलिरुदीरतवती । भर्तृदारक भाग्यवत्यो
वयम् यास्त्वामेभिरेव चक्षुर्भिरनघमद्राक्ष्म । श्रूयतां यस्तव
मातामहश्चण्डसिंहस्तेनास्यां देव्यां लीलावत्यां चण्डघोषः
कान्तिमतीत्यपत्यद्वयमुदपादि चण्डघोषस्तु युवराजोऽन्यास-
ङ्गादङ्गनासु राजयक्ष्मणासुक्षयमगादन्तर्वन्त्यां देव्यामाचार-
वत्यां । अमुया चेयं मणिकर्णिका नाम कन्या प्रसूता । अथ
प्रसववेदनया मुक्तजीविताचारवती पत्युरन्तिकमगमत् ।
अथ देवश्चण्डसिंहो मामाहूयोपहरे समाज्ञापयत् । ऋद्धिमति
कन्यकेयं कल्याणलक्षणा तामिमां मालवेन्द्रनन्दनाय दर्पसा-
राय वर्द्धयित्वा दित्सामि । विभेमि च कान्तिमतीवृत्तान्ता-
दारभ्य कन्यकानां प्रकाशावस्थापनादत इयमरातिष्यसनाप
कारिते महति भूमिगृहे कृचिमशैलगर्भोत्कीर्णनानामण्डपप्रे-
क्षागृहे प्रचुरपरिवर्हया भवत्या संवर्द्धतां । अस्त्यच भोग्यवस्तु
वर्षशतोपभोगेऽप्यक्षय्यमिति तथोक्ता निजवासगृहस्याङ्गण-

¹ A. has यक्षणा सरक्षयम्, B. D. E. यक्षणा सुरक्षयम्, C. शासुक्षयं. It should pro-
bably be either ज्ञासु, "quickly," or ज्ञासु, "life," that precedes क्षय. सुरक्षय, or
असुरक्षय, although perhaps not wholly inadmissible, have no particular propriety.

भित्तावर्द्धपादं किष्कुविष्कम्भमुद्धृत्य तेनैव द्वारेण स्थानमिदम-
 स्मानवीर्विशत् । इह च नो वसन्तीनां द्वादशसमाः समत्ययुः ।
 इयञ्च वात्सा तरुणीभूता न चाद्यापि स्मरति राजा । काम-
 मियं पितामहेन दर्पसाराय सङ्कल्पिता त्वदृष्ट्या कान्ति
 मत्या चेयं गर्भस्थैव द्यूतजिता स्वमाचा तवैव जायात्वेन
 समकल्प्यत । तदत्र प्राप्तं रूपं चिन्त्यतां कुमारेणैवेति । तां
 पुनरवोचम् । अद्यैव राजगृहे किमपि कार्यं साधयित्वा प्रति-
 निवृत्तो युष्मासु यथार्हं प्रतिपत्स्य इति तेनैव दीपदर्शितेन
 विलपथेन गत्वा स्थितेऽर्द्धरात्रे तदवर्द्धपादं प्रत्युद्धृत्य वासगृहं
 प्रविष्टो विश्रन्धप्रसुप्तं सिंहघोषं जीवयांहमयहीषम् । आकृष्य
 च तमहमिवाहिशुः स्फुरन्तममुनैव भित्तिरन्ध्रपथेन स्त्रेण
 सन्निधिमनैषम् । आनीय च स्वभवनमायसनिगडसन्दा-
 नितचरणयुगलमवनमितमलिनवदनमश्रुवहलरक्तचक्षुषमे-
 कान्ते जनयिषोर्ममादर्शयम् । अकथयञ्च विलकथां । अथ
 पितरौ प्रहृष्टतरौ तं निकृष्टाशयं निशाम्य बन्धने नियम्य
 तस्या दारिकायाः यथार्हेण कर्मणा मां पाणिमयाहयेतां ।
 अनाथकञ्च तद्राज्यमस्मदायत्तमेव जातं । प्रकृतिकोपभयात्तु
 मन्माचा मुमुक्षितोऽपि न मुक्त एव सिंहघोषः । तथास्थि
 ताञ्च वयमङ्गराजः सिंहवर्मा देवपादानां भक्तिमान् कृतव-

¹ A space of the breadth of a cubit. किष्कुर्हस्तेत्यमरः परिणाहो विष्कम्भ इति वैजयन्ती.

² Third pers. sing. indef. præter. causal of विश्, "to enter," "he sent us or made us enter into."

³ "Violently," "as if seizing the life."

⁴ All the MSS. have बहल, which may mean, "suffused with."

र्मा चेत्यमिवाभियुक्तमेनमभ्यसराम । अमूवञ्च भवत्पादप-
द्मरजोऽनुयासः । स चेदानीं भवञ्चरणप्रणामप्रायश्चित्तमनु-
तिष्ठतु सर्वदुश्चरिषश्चालनमनार्यः सिंहघोष इत्यर्थपालः प्रा-
ञ्जलिः प्रणनाम । देवोऽपि राजवाहनो बहुपराक्रान्तं बहू-
पयुक्ता च बुद्धिर्मुक्तबन्धनस्ते श्वशुरः पश्यतु मामित्यभिधाय
भूयः प्रमतिमेव पश्यन् प्रीतिस्मेरः प्रस्तूयतां तावदात्मचरि-
तमित्याज्ञापयत् सोऽपि प्रणम्य विज्ञापयामास ॥

इति श्री दण्डिना कृते दशकुमारचरित अर्थपालचरितं
नाम चतुर्थ उच्छ्वासः

पञ्चम उच्छ्वासः प्रमतिचरितं

देव देवस्यान्वेषणाय दिक्षु भ्रमन्भङ्गवस्यापि विन्ध्यपार्श्व-
रूढस्य वनस्पतेरधः परिणतपतङ्गबालपल्लवावतंसिते पक्षि-
मदिगङ्गनामुखे पल्ललाभस्युपस्पृश्योपास्य सन्ध्यां तमः-
समीकृतेषु निबोद्धतेषु गन्तुमक्षमः क्षमातले किंसलयैरुप-
रच्य शय्यां शिशयिषमाणः शिरसि कुर्वन्नञ्जलिं यस्मिन्
वनस्पतौ वसति देवता सैव मे शरणमस्तु शरारुचक्रचार-
भीषणायां सर्वगलश्यामशार्ङ्गेरान्धकारपूराध्मातगभीरगह्वरा-

¹ श्वशुरः is here used to denote "a wife's uncle," not "a father-in-law," its usual ac-
ception. Sinhaḡghosha being the brother of Chaṇḡdaghosha, whose daughter, Manikar-
ñikā, is the wife of Arthapāla.

² Part. pres. desiderative of श्नी, "to sleep," verb, 1st conjugation atm. pada.

³ "Fearful as the haunt of numerous mischievous creatures."

यामस्यां महाटव्यामेकाकिनो मे प्रसुप्तस्येत्युपधाय वामभु-
जमशयिषि । ततः क्षणादेवावनिदुर्लभेन स्पर्शेनासुखायिषत
किल मे गाचाण्यह्लादयिषतेन्द्रियाण्यभ्यमनंयिष्ट चान्तरा-
त्मा विशेषितश्च हृषितास्तनूरुहाः पर्यस्फुरन्मे दक्षिणभुजः
कथं त्विदमिति मन्दमन्दमुन्मिषन्नुपर्यच्छचन्द्रातपछेदकल्पं
शुक्लांशुकवितानमैक्षिषि । वामतो बलितदृष्टिः समया सौ-
धभिर्निर्वाचिषास्तरणशायिनमतिविश्रब्धप्रसुप्तमङ्गनाजनम-
लक्षयम् । दक्षिणतो दत्तचक्षुरागलितस्तनांशुकाममृतफेन-
पटलपाण्डुरशयनशायिनीमादिवराहदंष्ट्रांशुकजाललग्नम-
सस्रस्तदुग्धसागरदुकूलोत्तरीयां भयसाध्वसमूर्च्छितामिव धर-
णीमरुणाधरमणिकिरणबालकिसलयलास्यहेतुभिराननार-
विन्दपरिमलोद्वाहिभिर्निश्वासमातरिष्वभिरीश्वरेक्षणदहनदग्धं
स्फुलिङ्गशेषमनङ्गमिव सन्धुक्षयन्तीमन्तःसुप्तषट्पदमञ्जु-
मिव जातनिद्रामामीलितलोचनेन्दीवरमाननं दधानामैरा-
वतमदावलेपलूनापविद्धामिव नन्दनवनकल्पवृक्षरत्नमञ्जरीं
कामपि तरुणीमालोकयम् । अतर्क्यञ्च । क्व गता सा
महाटवी कुत इदमूर्द्ध्वारण्डकपालसम्पुटोल्लेखि शक्तिर्ध्वजशि-

¹ We have here two nominal verbs, from सुख, "pleasure," and ह्लाद, "joy," 3d pers. plur. indef. præter. atm. pada.

² Nominal verb, from मनस्, "the mind," with अभि prefixed, "to be delighted," 3d pers. sing. indef. præter. atm. pada.

³ In the sense of being elevated, as the down of the body through delight, हृष takes the augment इ; if simply "gladdened," "delighted," the form is हृष्ट.

⁴ "Near to," used with the accusative case.

⁵ "The upper half of the egg," i.e. the sky; alluding to Menu's description of the creation of the world.

⁶ "The building lofty as the trident which tops (the temple of) Kumāra (Śakti-dhwaja)."

खरशूलोत्सेधसौधमागतं । क्व च तदरण्यस्थलीसमास्तीर्णं
पल्लवशयनं । कुतस्त्यज्चेदमिन्दुगभस्तिसम्भारभासुरं हंसतूल-
द्रकूलशयनं । एष च को नु शीतरश्मिकिरणरजतरज्जुदोलाप-
रिधिष्टमूर्च्छित इवाप्सरोगणः स्वैरसुप्तः सुन्दरीजनः । का चेयं
देवीवारविन्दहस्ता शारदशशाङ्कमण्डलामलद्रुकूलोत्तरछदम-
धिषेते शयनतलं । न तावदेषा देवयोषा यतो मन्दमन्दमि-
न्दुकिरणैः संवाह्यमाना कमलिनीव निद्राति । भग्नवृन्त-
च्छुतरसविन्दुशवलितं पाकपाण्डुचूतफलमिवोन्नन्नस्वेदरेखं
गण्डस्थलमालक्ष्यते । अभिनवयौवनविदाहनिर्भरोष्मणि-
कुचतटे वैवर्ण्यमुपैति वर्णकः । वाससी च परिभोगानुरूपं
धूसरिमाणमादर्शयतः । तदेषा मांनुषेव दिष्ट्या चानुच्छि-
ष्टयौवना यतः सौकुमार्यमागताः सन्तोऽपि संहता इवाव-
यवाः । प्रस्निग्धतमापि पाण्डुतानुविज्ञैव देहच्छविः । दन्तपी-
डानभिज्ञतया नातिविशदरागो मुखे विद्रुमद्युतिरधरमणिः ।
अनन्यापूर्णेमारक्तमूलं चम्पकमुकुलमिव कठोरं कपोलतलं ।
अनङ्गवाणपातमुक्ताशङ्कुञ्च विश्रव्यमधुरं सुष्यते । न चैतद्व-
क्षःस्थलं निर्देयविमर्हविस्तारितमुखस्तनयुगलं । अस्ति चान-
तिक्रान्तशिष्टमर्यादचेतसो ममास्यामासक्तिः । आसक्त्यनुरूपं
पुनरास्त्रिष्टा यदि स्पृष्टमार्त्तरेवेणैव सह निद्रां मोक्ष्यति । अथाहं
न शक्यामि चानुपस्त्रिष्य शयितुम् । अतो यन्नावि तन्नवतु

त्रा

¹ "Fragrant unguent," such as sandal paste and the like.

² "She is mortal, because she sleeps, because she perspires, because the unguent on her person dries up, and because there is dust upon her garments, accidents from which the goddesses are exempt."

भाग्यमच परीक्षिष्य इति स्पृष्टास्पृष्टमेव किमप्याविद्धरागसा-
 ध्वसं लस्य सुप्तः स्थितोऽस्मि । सापि किमप्युक्तमपिना रो-
 मोन्नेदवता वामपार्श्वेन सुखायमानेन मन्दं मन्दं विजृम्भिका-
 रम्भमन्यराङ्गी त्वङ्गदयपक्ष्मणोश्चक्षुषोरलसतान्तारकेणाति-
 पक्कनिद्राकषायितापाङ्गपरभागे नयुगलेनेषदुन्मिषन्ती चास-
 विस्मयहर्षरागशङ्काविलासविधमप्यवहितानि घ्रीडान्तराणि
 कानि कान्यपि कामेनाद्भुतानुभावेनावस्थान्तराणि कार्य-
 माणा परिजनप्रबोधनोद्यतां गिरं कामावेशपरवशं हृदयमङ्गा-
 नि च साध्वसायाससखद्विमानस्वेदपुलकानि कथं कथमपि
 निगृह्य सस्पृहेण मधुरकूणिताचिभागेन मन्दमन्दप्रचारितेन
 चक्षुषा मदङ्गानि निर्वर्ण्य दूरोत्सर्पितपूर्वकायापि तस्मिन्नेव
 शयनतले सचकितमशयिष्ट । अजनिष्ट मे रागाविष्टचेतसोऽपि
 किमपि निद्रा । पुनरननुकूलस्पर्शदुःखायमानगात्रः प्राबुध्ये ।
 प्रबुद्धस्य च सैव मे महाटवी तदेव तरुतलं स एव पचास्तरो
 ममाभूत् । विभावरी च व्ययासीत् । अभूच्च मे मनसि किमयं
 स्वप्नः किं विप्रलम्भो वा किमियमासुरी दैवी वा कापि
 माया । यद्भावि तद्भवतु नाहमिदं तत्त्वतोऽनवबुध्य मोक्ष्यामि
 भूमिशय्यां यावदायुरवत्यायै देवतायै प्रतिशयिष्यामीति नि-
 श्चितमतिरतिष्ठम् ॥

अथाविर्भूय कापि रविकराभितप्तकुवलयदामतान्तगात्र-
 यष्टिः क्लिष्टनिवसनोत्तरीया निरलक्तकरूक्षपाटलेन निःश्वा-

¹ त्वङ्गत् part. pres. tense crude form, from त्वङ्गि, "to move," "moving or trembling."

सोष्मजर्जरितत्विषा दन्तछदेन वमन्तीव कपिलधूमधूम्नं विर-
हानलमनवरतसलिलधाराविसर्जनादुधिरावशेषमिव लोहि-
ततरं द्वितयमक्ष्णोरुहहन्ती कुलचारिचबन्धनपाशविभ्रमेणैक-
वेणीभूतेन केशकलापेन नीलांशुकरचितचীরचूलिकापरिवृता
पतिव्रतापताकेव सञ्चरन्ती क्षामक्षामापि देवतानुभावाद-
नतिक्षीणवर्णावकाशा सीमन्तिनी प्रणिपतन्तं मां प्रहर्षो-
त्कम्पितेन भुजलताद्वयेनोत्थाप्य पुचवत्परिष्वज्य शिरस्युपा-
ग्राय वात्सल्यमिव स्तनयुगलेन स्तन्यछलात् प्रक्षरन्ती शिशि-
रेणाश्रुणा निरुद्धकण्ठी स्नेहगद्गदं व्याहर्षीत् । वात्स यदि वः
कथितवती मगधराजमहिषी वसुमती मम हस्ते बालमर्थ-
पालं निधाय कथाञ्च काञ्चिदात्मभर्तृपुचसखीजनानुबद्धां
राजराजप्रवर्त्तितां कृत्वान्तर्धानमगादात्मजा माणिभद्रस्येति
साहमस्मि वो जननी पितुर्वो धर्मपालसूनोः सुमिचानु-
जस्य कामपालस्य पादमूलान्निष्कारणकोपकलुषिताशया
प्रोथानुशयविधुरा स्वप्ने केनापि रक्षोरूपेणोपेत्य शप्तास्मि
चरिडकायां त्वयि वर्षमात्रं वसामि प्रवासदुःखायेति ब्रुवतै-
वाहमाविष्टा प्राबुध्ये । गतञ्च तद्वर्षं वर्षसहस्रदीर्घं । अतीता-
यां तु यामिन्यां देवदेवस्य अश्वकस्य आवस्त्यामुत्सवसमाज-
मनुभूय बन्धुजनञ्च स्थानस्थानेभ्यः सन्निपतितं समीक्ष्य मुक्त-
शापा पत्युः पार्श्वमभिसरिष्यामीति प्रस्थितायामेव मयि त्वम-

¹ Related by the deity Kuvera.

चाभ्येत्य प्रतिपन्नोऽस्मि शरणमिहत्यां देवतामिति प्रसुप्तोऽसि।
 एवं शापदुःखाविष्टया मया तदा न तत्ततः परिछिन्नो भवान्।
 अपि तु शरणागतमविरतप्रमादायामस्यां महाटव्यामयुक्तं
 परित्यज्य गन्तुमिति मया त्वमपि स्वपन्नेवासि नीतः प्रत्या-
 सन्ने च तस्मिन् देवगृहे पुनरचिन्तयम्। कथमिह तरुणेनानेन
 सह समाजं गमिष्यामीति। अथ राज्ञः श्रावस्तीश्वरस्य यथा-
 र्थनाम्नो धर्मवर्द्धनस्य कन्यां नवमालिकां धर्मकालसुभगे
 कन्यापुरविमानहर्म्यतले विशालकोमलतलं शय्यातलमधि-
 शयानां यहच्छयोपलभ्य दिष्ट्येयं सुप्ता परिजनश्च गाढनिद्रः
 शेषतामयमच मुहूर्त्तमात्रं ब्राह्मणकुमारो यावत्कृतकृत्या निव-
 र्त्तयेति त्वां तत्र शाययित्वा तमुद्देशमगमम् दृष्ट्वा चोत्सवश्चियं
 निर्विशयं च स्वजनदर्शनसुखमभिवाद्य च त्रिभुवनेश्वरमात्मा-
 लीकप्रत्याकलनोपाकूटसाध्वसञ्च नमस्कृत्य भक्तिप्रणतहृदयां
 भगवतीमम्बिकां * तथा गिरिदुहिचा देव्या सस्मितमयि भद्रे
 मा भैषीर्भवेदानीं भर्तृपार्श्वगामिनी गतस्ते शाप इत्यनुगृ-
 हीता सद्य एव प्रत्यापन्नमहिमा प्रतिनिवृत्य दृष्ट्वैव त्वां यथा-
 वदभ्यजानम्। कथं मत्सुत एवायं वत्सस्यार्थपालस्य प्राणभूतः
 सखा प्रमतिरिति पापया मयास्मिन्नज्ञानादौदासीन्यमाच-
 रितं। अपि चायमस्यामासक्तभावः कन्या चैनं कामयते

1 Third pers. sing. imperative of शी, "let (the train) sleep."

2 "Who had brought violence upon himself by his simulated interposition;" referring, apparently, to Śiva's attempting to make peace between his rival brides, Pārvatī and Gangā.

युवानमुभौ चेमौ लक्ष्यसुप्तौ चपया साध्वसेन वान्योन्यमा-
त्मानं न विवृण्वते । गन्तव्यञ्च मया कामाघ्रातयायनया
कन्यया रहस्यरक्षणाय । न समाभाषितः सखीजनः परि-
जनो वा । नयामि तावत्कुमारं । पुनरपीममर्थं लब्धलं-
क्षणो यथोपपन्नैरुपायैः साधयिष्यतीति मत्प्रभावः स्वापितं
भवन्तमेतदेव पचशयनमनैषम् । एवमिदं वृत्तं । एषा चाहं
पितुस्ते पादमूलं प्रत्युपसर्पेयमिति प्राञ्जलिं मांभूयोभूयः परि-
रभ्य शिरस्युपाघ्राय कपोलयोश्चुम्बित्वा स्नेहविक्रवा गतासीत् ॥

अहञ्च पञ्चवाणवश्यः श्रावस्तीमभ्यवर्त्तिषि । मार्गे च
महति निगमे नैगमानां ताम्रचूडयुद्धकोलाहलो महाना-
सीत् । अहञ्च तच्च सन्निहितः किञ्चिदस्मैषि । सन्निधिनिष-
ण्णस्तु मे वृद्धविटः कोऽपि ब्राह्मणः शनकैः स्मितहेतुमपृच्छत् ।
अब्रवञ्च । कथमिव नारिकेलजातेः प्राच्यवार्दकुक्कुटस्य प्रती-
च्यवाटपुरुषैरसमीक्ष्य वलांकाजातिस्ताम्रचूडो बलप्रमाणा-
धिकस्यैवं प्रतिविमृष्ट इति । सोऽपि तज्ज्ञः किमज्ञैरभिर्भ्यु-
त्पादितैस्तूष्णीमास्वेत्युपहंस्तिकायास्ताम्रचूलं कर्पूरसहितमुद्धृत्य

¹ Second person dual, present tense of वृ, "to choose," verb, 5th conjugation, with वि prefixed, "to explain," "to make known." "These two through modesty or fear do not make each other mutually understood."

² "A convenient opportunity."

³ "In an assembly of tradespeople or merchants."

⁴ A species of game-cock.

⁵ वाट, "a company," "a party."

⁶ Another kind of cock, inferior in spirit and strength to the other. This is described as having a long neck and white feathers, of good wind, but of uncertain courage.

⁷ A small bag or box holding betel or spices.

मह्यं दत्त्वा चिन्ताः कथाः कथयन् क्षणमतिष्ठत् । प्रायुध्यत
चातिसंख्यमनुप्रहारप्रवृत्तस्वपक्षमुक्तकण्ठीरवरवं विहङ्गमव-
यम् । जितञ्चासौ प्रतीच्यवाटकुङ्कुटः सोऽपि विटः स्वकुङ्कुट-
विजयप्रदष्टो मयि वयोविरुद्धं सख्यमुपेत्य तदहरेव स्वगृहे
स्नानभोजनादि कारयित्वोत्तरेद्युः श्रावस्तीं प्रयान्तं मामनुगम्य
स्मर्त्तव्योऽस्मि सत्यर्थे इति मित्रवद्विसृज्य प्रत्ययासीत् । अहञ्च
गत्वा श्रावस्तीमध्वश्रान्तो वासोद्यानलतामण्डपे शयितो
ऽस्मि । हंसरवप्रबोधितश्चोत्थाय कामपि कृणितनूपुरमुखरा-
भ्यां चरणाभ्यां मदन्तिकमुपसर्प्यन्तीं युवतीमद्राक्षम् । सा
त्वागत्य स्वहस्तवर्त्तिनि चित्रपटे लिखितं मात्सदृशं कमपि
पुरुषं माञ्च पर्यायेण निवर्णयन्ती सविस्मयं सवितर्कं सह-
र्वञ्च क्षणमवातिष्ठत् । मयापि तत्र चित्रपटे मात्सादृश्यं
पश्यता तस्याश्च दृष्टिविचेष्टितमनाकस्मिकं मन्यमानेन ननु
सर्वसाधारणोऽयं रमणीयः पुण्यारामभूमिभागः किमिति चि-
रस्थितिक्लेशोऽनुभूयते ननूपवेष्ट्यमित्यभिहिता सा सस्मित-
मनुगृहीतास्मीति न्यषीदत् सङ्कथा च देशवार्त्तानुविद्धा
काचनावयोर्भूत् । कथा संश्रिता च सा देशातिथिरसि
दृश्यन्ते च ते ध्वश्रान्तानीव गात्राणि यदि न दोषो मम
गृहेऽद्य विश्रमितुमनुग्रहः क्रियतामित्यशंसत् । अहञ्चायि
मुग्धे नैष दोषो गुण एवेति तदनुमार्गगामी तद्गृहगतो
राजार्हेण स्नानभोजनादिनोपचरितः सुखं निषण्णो रहसि
पर्यपृच्छत् । महाभाग दिगन्तराणि भ्रमता कच्चिदस्ति किञ्चि
दद्भुतं भवतोपलब्धमिति ममाभवन्मनसि महदिदमाशास्यदं ।

एषा खलु निखिलपरिजनसन्नाधसंलक्षितायाः सखी राजदा-
रिकायाश्चिषपटे चास्मिन्नस्ति तदुपरि विरचितसितवितानं
हर्म्यतलं तद्गतञ्च प्रकामविस्तीर्णं शरदभ्रपटलपाण्डुरं शयनं
तदधिशायिनी च निद्रालीढलोचना ममैवेयं प्रतिकृतिरतो
नूनमनङ्गेन सापि राजकन्या तावतीं भूमिमारोपिता यस्या-
मसह्यमदनज्वरव्यथितोन्मादिता सती सखीनिर्बन्धपृष्ठविक्रि-
यानिमित्ता चातुर्येणैतदूपनिर्माणेनैव समर्थमुत्तरं दत्तवती
रूपसंवादाच्च संशयादनया पृष्ठो भिनन्द्यस्याः संशयं यथानु-
भवकथनेनेति जातनिश्चयोऽब्रवम् । भद्रे देहि चिषपटमिति
सा त्वर्पितवती मङ्गस्ते । पुनस्तमादाय तामपि व्याजसुप्तामु-
ल्लसन्मदनरागविह्वलां वल्लभां तच्चैवाभिलिख्य काचिदेवंभूता
युवतिरीदृशस्य पुनः पार्श्वशायिन्यारण्यान्यां प्रसुप्तेन मयोप-
लब्धा किलैष स्वप्न इत्यालपञ्च । दृष्टया तु तया विस्तरतः
पृष्ठः सर्वमेव वृत्तान्तमकथयम् । असौ च सख्या मन्त्रिमित्ता-
न्यवस्थान्तराण्यवर्णयत् । तदाकर्ण्य च यदि तव सख्या
मदनुग्रहोन्मुखं मनो गमय कानिचिदहानि कमपि कन्यापुरे
निराशङ्कनिवासकरणमुपायमारचय्यागमिष्यामीति । कथ-
ञ्चिदेनामुपगमय्य गत्वा तदेव खड्गेन वृद्धविटेन समर्गसि ।
ससम्भ्रममसौ विश्रमय्य तथैव स्नानभोजनादि कारयित्वा
रहस्यपृच्छत् । आर्य्य कस्य हेतोरचिरात् प्रत्यागतोऽसि ।

¹ Indeclinable past part. causal of रच, "to make," "having caused to be made;" so presently, उपगमय्य, "having caused to approach;" and विप्रमय्य, "having made to take rest;" from उपगम, "to approach," and विप्रम, "to rest."

प्रत्यवादिषमेनं स्थान एवाहमार्थेण पृष्टः श्रूयतामस्ति हि
 आवस्तीनाम नगरी तस्याः पतिरपर इव धर्मपुत्रो धर्मव-
 र्द्धनो नाम राजा तस्य दुहिता प्रत्यादेश इव श्रियः प्राणा
 इव कुसुमधन्वनः सौकुमार्यविडंबितनवमालिका नवमा-
 लिका नाम कन्यका सा मया समापंस्तिदृष्टा कामनाराचप-
 ङ्गिमिव कटाक्षमालां मम मर्मणि व्यकिरत् । तच्छल्योद्ध-
 रणक्षमश्च धन्वनरिसदृशस्त्वहते नेतरोऽस्ति वैद्य इति प्रत्या-
 गतोऽस्मि । तत्प्रसीद कच्चिदुपायमाचरितुम् । अयमहं परिव-
 र्जितस्त्रीवेषस्ते कन्या नाम भवेयं । अनुगतश्च मया त्वमुप-
 गम्य धर्मासनगतं धर्मवर्द्धनं वक्ष्यसि । ममेयमेकैव दुहिता ।
 जातमाचायां तस्यां जनन्यस्याः संस्थिता । माता च पिता
 च भूत्वाहमेव व्यवर्द्धयम् । एतदर्थमेव विद्यामयं शुल्कमर्जितु-
 ङ्गतोऽभूदवन्तीनगरीमुज्जयिनीमस्मद्वैवाहिककुलजः कोऽपि
 विप्रदारकः । तस्मै चयमनुमता दातुमितरस्मै न योग्या ।
 तरुणीभूता चेयं स च विलंबितस्तेन तमानीय पाणिमस्या
 ग्राहयित्वा तस्मिन्यस्तभारः सन्न्यसिष्ये । दुरभिरक्षतया दुहि-
 तृणां मुक्तशैशवानां विशेषतश्चामातृकाणामिह देवं मातृ-
 पितृस्थानीयं प्रजानामापन्नशरणमागतोऽस्मि । यदि वृद्धं

¹ The usual sense of this word is contradiction; here it means "humiliator," "rival;" so in the Vikramorvasi, Urvasi is called पचादेशो रुच्यगतिद्वार सिरि गौरी, "the humbler of Gauri, proud of her beauty," p. 3.

² "Accidental encounter."

³ "Died."

⁴ "I shall abandon worldly care," from चक्ष, "to throw away," with स्म and नि prefixed, 1st pers. sing. indef. fut. atm. pada.

ब्राह्मणमधीतिमगतिमतिथिञ्च मामनुयाह्य पक्षे गणपत्यादि
राजचरितधुर्यो देवः सैषा भवद्भुजतरुच्छायायामखण्डितचा-
रिचा तावदध्यास्तां यावदस्याः पाणिग्राहकमानयेयमिति ।
स एवमुक्तो नियतमभिमनायमानः स्वदुहितृसन्निधौ मां
वासयिष्यति । गतस्तु भवानागामिनि मासि फाल्गुने फा-
ल्गुनीषूत्तरासु भाविनि राजान्तःपुरजनस्य तीर्थयात्रोत्सवो
भविष्यति । तीर्थस्थानात् प्राच्यां दिशि गोरुतान्तरमतिक्रम्य
वानीरबलयमध्यवर्तिनि कार्तिकेयगृहे करतलगतेन शुक्लां-
वरयुगलेन सह स्थास्यसि । स खल्वहमनभिशङ्क एवैतावन्तं
कालं सह विदित्य राजकन्यया भूयस्तस्मिन्नुत्सवे गङ्गाभसि
विहरन् विहारव्याकुले कन्यकासमाजे मग्नोपसृतस्त्वदभ्याश
एवोन्मत्स्यामि । पुनस्त्वदुपहृते वाससी परिधायापनीतदारि-
कावेशो जामाता नाम भूत्वा त्वामेवानुगच्छेयम् । नृपात्मजा
तु मामितस्ततोऽन्विधानासादयन्ती तया विना न भोक्ष्य
इति रुदन्येव स्थास्यति तन्मूले च महति कोलाहले क्रन्दत्सु
परिजनेषु रुदत्सु सखीजनेषु शोचत्सु पौरजनेषु किं कर्त्तव्य-

¹ C. and E. read गणयति, as if it were the locative case of the participle of गण, "to count or calculate," agreeing with पक्षे: the reading गणपति appears preferable, although Gaṇapati or Gaṇeśa is not usually held forth as a model for kings.

² A. C. and E. omit भाविनि: it is not necessary.

³ "At the interval of a cow's lowing," गोरुतान्तरं, as far off as a cow may be heard.

⁴ 1st pers. sing. indef. fut. of मस्, "to drown," with उत् prefixed, "to emerge." The verb substitutes ञ् for स्, inserts a nasal before the non-conjugational terminations, and rejects one ञ्. The final palatal ञ् becomes ञ, which, with the स of the inflection, makes ञ्स. See Gr. p. 235, r. 213. c. 1.

तामूढे सामात्ये पार्थिवे त्वमास्थानीमेत्य मां स्थापयित्वा
 वक्ष्यसि । देव स एष मे जामाता तवार्हति श्रीभुजाराधन-
 मधीती चतुर्ध्वास्त्रायेषु गृहीती षट्स्वक्लेष्वान्वीक्षिकीविचक्ष-
 णश्चतुःषष्टिकलागमप्रयोगचतुरो विशेषेण गजरथतुरङ्गत-
 न्नविदिष्वसनास्त्रकर्मणि गदायुद्धे च निरूपमः पुराणेतिहा-
 सकुशलः कर्त्ता काव्यनाटकाख्यायिकानां वेत्ता सोपनिषदो-
 र्धेशास्त्रस्य निर्म्मत्सरो गुणेषु विस्त्रम्भी सुहृत्सु शक्तः संविभा-
 गशीलः श्रुतधरो गतस्मयश्च । नास्य दोषमणीयांसमण्युपलभे
 न च गुणेष्वविद्यमानं । तन्मादृशस्य ब्राह्मणमात्रस्य न लभ्य
 एष सच्चन्धी । दुहितरमस्मै समर्प्य वार्द्धकोचितमन्यमाश्रमं
 सङ्क्रमेयं यदि देवः साधु मन्यत इति । स इदमाकर्ण्य वैवर्ण्या-
 क्रान्तवक्त्रः परमुपेतो बैलक्ष्यमारप्स्यते-नुनेतुमनित्यतादिस-
 ङ्कीर्त्तनेनाश्रमवर्त्तनं मन्त्रिभिः सह । त्वं तु तेषामदत्तश्रोत्रो
 मुक्तकण्ठं रुदित्वा चिरस्य वाष्पकुण्ठकण्ठः काष्ठान्यादित्याग्निं
 सन्धुक्ष्य राजमन्दिरद्वारे चिताधिरोहणायोपक्रमिष्यसे । स
 तावदेव तत्पादयोर्निपत्य सामात्यो नरपतिरभिमतैरर्थैस्त्वामु-
 पच्छन्त्य दुहितरं मद्यं दत्वा मद्योग्यतासमारधितः समस्तमेव

¹ "He is worthy of your veneration, such as is paid to Vishnu. श्रीभुज्, "the enjoyer or possessor of Sri.

² "Kindly speaking." The commentator quotes Amara. शङ्कः प्रियवदः, but it is a various reading of शङ्कः. See Colebrooke's Am. Cosha, p. 258, l. 3, and note.

³ "Liberal in distributing gifts," &c.

⁴ "Of good memory," "retaining what is heard."

⁵ "Free from pride."

⁶ "As if choking (कुण्ठकण्ठः) with restrained tears after having long wept loudly."

राज्यभारं मयि समर्पयिष्यति । सोऽयमभ्युपायोऽनुष्ठेयो यदि
तुभ्यं रोचत इति । सोऽपि पटुर्विटानामयणीस्तकृदभ्यस्तक-
पटप्रपञ्चः प्राञ्चालशर्म्मा यथोक्तमभ्यधिकञ्च निपुणमुपक्रा-
न्तवान् । आसीच्च मम समीहितानामचिरकालसिद्धिः ।
अन्वभवञ्च मधुकर इव नवमालिकामार्द्रसुमनसम् । अस्य
राज्ञः सिंहवर्मणः साहाय्यदानं सुहृत्सङ्केतभूमिगमनमित्युभ-
यमपेक्ष्य सर्वबलसन्दोहेन चम्पामिमामुपगतो दैवाद्देवदर्श-
नसुखमनुभवामीति ॥

श्रुत्वैतन्प्रमतिचरितं स्मितमुकुलितनयनो विलासप्रायमू-
र्जितं मृदुप्रायं चेष्टितमिष्ट एष मार्गः प्रज्ञावतामपेदानी-
मबभवान् प्रविशत्विति मिषगुप्त्रमैक्षत क्षितीशपुत्रः ॥

इति श्री दण्डिना विरचिते दशकुमारचरिते प्रमतिचरितं
नाम पञ्चम उच्छ्वासः ॥

मिषगुप्त्रचरितं नाम षष्ठ उच्छ्वासः

मिषगुप्त्रश्चाचक्षे देव सोऽहमपि सुहृत्साधारणधमणका-
रणः सुक्षेपु दामलिप्राह्वयस्य नगरस्य वासोद्याने महान्तमु-
त्सवसमाजमालोकयम् । तत्र क्वचिदतिमुक्तलतामण्डपे कम-

¹ Dāmalipta is usually considered the same as Tāmalipta or Tāmralipta, the modern Tumlook, or somewhere in that situation: the commentator, however, follows the usual direction of placing Suhma in the Agni-kōṣa or south east, whence I have conjectured it to be identifiable with Tipera or Aracan. See Vishnu Purāṇa.

पि वीणावादेमात्मानं विनोदयन्तं युवानमद्राक्षम् । अप्रा-
 क्षञ्च । भद्र को नामायमुत्सवः किमर्थं वा समारब्धः केन वा
 निमित्तेनोत्सवमनादृत्यैकान्ते भवानुत्कण्ठित इव परिवादि-
 नीद्वितीयस्तिष्ठतीति । सोऽभ्यधत्त । सौम्य सुस्रपतिस्तुङ्गधन्वा
 नामानपत्यः प्रार्थितवानमुष्मिन्नायतने विस्मृतविन्ध्यवास-
 रागं वसन्या विन्ध्यवासिन्याः पादमूलादपत्यद्वयमनया च
 किलास्मै प्रतिश्रियताय स्वप्ने समादिष्टं । उत्पत्स्यते तवैकः
 पुत्रो जनिष्यते चैका दुहिता स तु तस्याः पाणिग्राहकमनु-
 जीविष्यति । सा तु सप्तमावर्षादारभ्यापरिणयनात् प्रतिमासं
 कृत्तिकासु कन्दुकनृत्येन गुणवन्नर्त्तलाभाय मां समाराधयतु ।
 यच्चाभिलषेत् सामुष्मै देया । स चोत्सवः कन्दुकोत्सवो ना-
 मास्त्विति । ततोऽल्पीयसा कालेन राज्ञः प्रियमहिषी मेदिनी
 नामैकं पुत्रमसूत । समुत्पन्ना चैका दुहिता । साद्य नाम कन्या
 कन्दुकवती सोमं पीडां देवीं कन्दुकविहारेणाराधयिष्यति ।
 तस्यास्तु सखी चन्द्रसेना नाम धात्रेयिका मम प्रियासीत् सा
 चैषु दिवसेषु राजपुत्रेण भीमधन्वना बलवदनुरुद्धा । तदह-
 मुत्कण्ठितो मन्मथशरशल्यदुःखोद्विग्नचेताः कलेन वीणार-
 वेनात्मानं किञ्चिदाश्रासयन् विविक्तमध्यास इति ॥

अस्मिन्नेव च क्षणे किमपि नूपुरकण्ठितमुपातिष्ठत ।
 आगता च काचिदङ्गना हृष्टैव स एनामुत्फुल्लहृष्टिरुत्थायो-

¹ A name of Durgá, as the goddess of the Vindhya mountains: a celebrated temple to her under this appellation is in the neighbourhood of Mirzapur.

² "Wearing the moon as her diadem."

पगूढस्तया तथैवोपाविशत् । अशंसच्च सैषा मे प्राणसमा-
यद्विरहो दहन इव दहति मामिदञ्च मे जीवितमपहरता
राजपुत्रेण मृत्युनेव निरुणतां नीतोऽहं । न च शङ्कामि
राजसूनुस्त्वित्यमुष्मिन् न्यायमाचरितुं । अतोऽनयात्मानं सुदृढं
कारयित्वा त्यक्ष्यामि निष्प्रतिक्रियान् प्राणानिति । सा तु
पर्यश्रुमुखी समभ्यधात् । मा स्म नाथ मत्कृतेऽप्यवस्यः
साहसं । यस्त्वमुक्तमात् सार्थवाहादर्थदासादुत्पद्य कोशदास
इति गुरुभिरभिहितनामधेयः पुनर्मदत्यासक्लाद्देशदास इति
द्विषद्भिः प्रख्यापितोऽसि । तस्मिन्स्त्वय्युपरते यद्यहं जीवेयं
नृशंसो वेश इति समर्थयेयं लोकवादं । अतोऽद्यैव नय मा-
मीप्सितं देशमिति । स तु मामभ्यधत् । भद्र भवद्दृष्टेषु राष्ट्रेषु
कतमत्समृद्धं सम्पन्नशस्यं सत्पुरुषभूयिष्ठञ्चेति । तमहमीषद्वि-
हस्याब्रवम् । भद्र विस्तीर्णैर्यमर्णवांवरा न पर्यन्तोऽस्ति स्थाने
स्थाने रम्याणां जनपदानामपि तु न चेदिह युवयोः सुख-
निवासकारणं कमप्युपायमुत्पादयितुं शक्नुयाम् ततोऽहमेव
भवेयमध्वदर्शी । तावतोदैरत रणितानि मणिनूपुराणां ।
अथासौ जातसम्भ्रमा प्राप्तिवेयं भर्तृदारिका कन्दुकावती कन्दु-
कक्रीडितेन देवीं विन्ध्यवासिनीमाराधयितुं । अनिषिद्धदर्श-

¹ "I shall not be able to follow a proper conduct or loyalty to him (although he be) a prince."

² Second pers. sing. indef. præter. of बो, with अशि and अच prefixed, "to engage in or undertake;" used in the sense of the imperative with the particles मा स्म, and rejecting the augment.

³ Third pers. plur. 1st præter. of ईर, "to go," with उद् prefixed, "to go up," "sounds arose."

ना चेयमस्मिन् कन्दुकोत्सवे सफलमस्तु युष्मच्चक्षुरागच्छतां
द्रुम् । अहमस्याः सकाशवर्त्तिनी भवेयमित्ययासीत् ताम-
न्वयाव चावां । महति रत्नरङ्गपीठे स्थितां प्रथमं तामोष्ठीमप-
श्यम् । अतिष्ठच्च सा सद्य एव मे हृदये न मयान्येन चान्तराले
दृष्टा चिन्तयाविष्टचित्तश्चाचिन्तयम् । किमियं लक्ष्मीर्नहि
नहि तस्याः किल हस्ते विन्यस्तकमलमस्यास्तु हस्त एव
कमलं भुक्तपूर्वा चांसौ पुरातनेन पुंसा पूर्वराजैश्च । अस्यां
पुनरनवद्यमयातंयामं च यौवनमिति चिन्तयत्येव मयि सा
अनवद्यसर्वाङ्गी अत्यस्तहस्तपल्लवायस्पृष्टभूमिरालोलनील-
कुटिलालका सविभ्रमं भगवतीमभिवन्द्य कन्दुकममन्दरागरू-
षिताक्षमनङ्गमिवालंवत । लीलाशिथिलश्च भूमौ मुक्तवती
मन्दोत्थितश्च किञ्चित्कुञ्चिताङ्गुष्ठेन प्रसृतकोमलाङ्गुलिना
पाणिपल्लवेन समाहत्य हस्तपृष्ठेन चोन्नीय चटुलदृष्टिला-
ञ्छितं स्तवकमिव भ्रमरमालानुबद्धमवपतन्तमाकाश एवा-
यहीत् । अमुञ्चच्च मध्यविलंबितलये द्रुतलये च मृदु मृदु

¹ The passage is rather obscure, but it seems to imply, "although seen by me, a different person, and at a distance, she took her place immediately in my heart." E. has न मयान्येन चान्तराले दृष्टा.

² "Lakshmi, who, as the bride of Vishṇu, 'the Purātana-pumán,' and as the goddess of fortune, has been enjoyed by former sovereigns."

³ "Unenjoyed," "unpossessed."

⁴ "Extended." अस्त, "thrown," with चि and अति prefixed, "thrust forth."

⁵ The ball was of a red colour, whence it is compared to the eye of Ananga, or love glowing with passion.

⁶ "She held or balanced in her hand," 3d pers. sing. 1st præst. of लुपि with आ prefixed, "to impend or hang upon."

⁷ "She cast the ball in musical time, mean, slow, and quick."

प्रहरन्ती तत्क्षणे चूर्णपदमदर्शयत् । प्रशान्तञ्च तं निर्देयप्र-
हारैरुदपातयत् । विपर्ययेण च प्राशमयत् । पक्षमृज्जागतञ्च
वामदक्षिणाभ्यां कराभ्यां पर्यायेणाभिघ्नती शकुनमिवोद-
स्थापयत् । दुरोत्थितञ्च प्रपतन्तमादृत्य गीतमार्गमाचरत्
प्रतिदिशञ्च गमयित्वा प्रत्यागमयत् । एवमनेककरणमधुरं
विहरन्ती रङ्गतस्य रक्तचेतसो जनस्य प्रतिक्षणमुच्चावचाः
प्रशंसावाचः प्रतिगृह्णन्ती तत्क्षणाच्छ्रुतिविश्रम्भं कोशदासमंसे
वलम्ब्य कण्टकतगराडमुत्फुल्लेक्षणञ्च मय्यभिमुखीभूय तिष्ठ-
ति । तत्प्रथमावतीर्णकन्दर्पकारितकटाक्षदृष्टिस्तदनुमार्गेवि-
लसितलीलाञ्चितभूलता आसानिलवेगान्दोलितैर्दनच्छद-
रश्मिजालैर्लीलापल्लवैरिव मुखकमलपरिमलयहणलोलान-
लिनस्ताडयन्ती मण्डलभ्रमणेषु कन्दुकस्यातिशीघ्रप्रचारतया
प्रविशन्तीव महर्शनलज्जया पुष्पमयं पञ्जरं पञ्चविन्दुप्रसृतेषु
पञ्चापि पञ्चवाणवाणान् युगपदिवाभिपततस्त्रासेनावघट्ट-
यन्ती गोमूषिकांप्रचारेषु घनदर्शितरागविभ्रमा विद्युल्लता-
मिवविडंबयन्ती भूषणमणिरणितदल्लयसंवादिपादचारम-
पदेशस्मितप्रभाभिषिक्तविद्याधरमवसंसितप्रतिसमाहितशि-

¹ This is a term borrowed from the Sangita, or art of music and dancing. According to the commentator, it is stepping backwards and forwards with differing degrees of rapidity.

² "Going round ten paces," दशपदचक्रमयं तु गीतमार्गः.

³ We have no help to the interpretation of this and several analogous forms in this passage, but they refer to modes of dancing or acting. The Gomútrikā prachára is said to intend a movement like the undulating line of forked lightning, although the term is derived from a less poetical analogy.

खण्डभारं समाघटितकणितरत्नमेखलागुणमञ्चितोन्वितपृष्ठ-
 नितम्बविलंबितविचलदंशुकोज्ज्वलमाकुञ्चितप्रसृतवेक्षितभु-
 जलताभिहतललितकन्दुकमावर्जितबाहुपाशमुपरिपरिवर्त्ति-
 तषिकविलग्नलोलकुन्तलमवगलितकर्णपूरकनकपत्रप्रतिस-
 माधानशीघ्रतानतिक्रमितप्रकृतक्रीडनमसकृदुन्विष्यमानहस्त-
 पादवाद्याभ्यन्तरधानकन्दुकमवनमनोन्नमननैरनर्थ्यनष्टहृष्ट-
 मध्ययष्टिकमवपतनोत्पतननिर्व्यवस्थमुक्ताहारमङ्कुरितधर्मे-
 सलिलदूषितकपोलपत्रभङ्गशोषणाधिकृतश्रवणपल्लवानिल-
 मागलितस्तनतटांशुकनियमनव्यापृतैकपाणिपल्लवञ्च निष-
 द्योत्थाय निमील्योन्मील्य स्थित्वा गत्वा चैवातिचित्रं पर्य-
 क्रीडत राजकन्या । अभिहत्य भूतलाकाशयोरपि क्रीडान्तराणि
 दर्शनीयान्येकेनैव वानेकेनैव कन्दुकेनादर्शयत् । चन्द्रसेना-
 दिभिश्च प्रियसखीभिः सह विद्वत्य विद्वतान्ते चाभिवन्द्य देवीं
 मनसा मे सानुरागेणैव परिजनेनानुगम्यमाना कुवलयशस्-
 मिव कुसुमशरस्य मय्यपाङ्गं समर्पयन्ती सापदेशमसकृदा-
 वर्त्यमानवदनचन्द्रमण्डलतया स्वहृदयमिव मत्समीपे प्रेषितं
 प्रतिनिवृत्तं नवेत्यालोकयन्ती सह सखीभिः कुमारीपुरमग-
 मत् । अहञ्चानङ्गविह्वलः स्ववेश्म गत्वा कोशदासेन यत्नव-
 दत्युदारं स्नानभोजनादिकमनुभावितोऽस्मि ॥

सायञ्चोपसृत्य चन्द्रसेना रहसि मां प्रणिपत्य पत्युरंसमसेन

1 "With her hair flowing down to the end of her back" (चिह्नं).

2 This description of the princess's sport is a celebrated passage, and presents in truth a great variety and choice of terms, many of which being of unfrequent occurrence, render it somewhat difficult of interpretation.

प्रणयपेशलयाघट्टयन्नुपाविशत् । आचष्ट च दृष्टः कोशदासः ।
भूयासमेवं यावदायुरायतास्त्रि तत्प्रसादस्यपात्रमिति । मया
तु सस्मितमभिहितं सखे किमेतदाशास्यं । अस्ति किञ्चिद-
ञ्जनमनया तदक्तनेत्रया राजसूनुरूपस्थितो वानरीमिवैनां
द्रक्ष्यति विरक्तचैनां पुनस्त्यक्ष्यतीति । तया तु स्मेरयास्मि
कथितः । सोऽयमार्येणाज्ञाकरो जनोऽन्यर्थमनुगृहीतो यद-
स्मिन्नेव जन्मनि मानुषं वपुरपनीय वानरीकरिष्यते तदा-
स्तामिदमन्यथापि सिद्धं नः समीहितं । अद्य खलु कन्दुकोत्सवे
भवन्तमवहसितमनोभवाकारमभिलषन्ती रोषादिव हरद्वि-
षातिमात्रमायास्यते राजपुत्री । सोऽयमर्थो विदितभावया
मया स्वमात्रे तया च तन्मात्रे महिष्या च मनुजेन्द्राय निवे-
दयिष्यते । विदितार्थस्तु पार्थिवस्त्वया दुहितुः पाणिं ग्राह-
यिष्यति । ततश्च त्वदनुजीविना राजपुत्रेण भवितव्यं । एष
हि देवतासमादिष्टो विधिः । त्वदायस्ते च राज्ये नालमेव
त्वामतिक्रम्य मामेवं रोद्धुं भीमधन्वा तत्सहतामयं विचतु-
राणि दिनानीति मामामन्य प्रियञ्चोपगूह्य प्रत्ययासीत् ।
मम च कोशदासस्य च तदुक्तानुसारेण बहुविकल्पयतोः कथ-
ञ्चिदक्षीयत क्षपा । क्षपानो च कृतयथोचितनियमस्तमेव
प्रियादर्शनसुभगमुद्यानोद्देशमुपागतोऽस्मि । तत्रैव चोपसृत्य

¹ First pers. sing. benedictive mood of भू, "to be," "I wish I may be."

² The meaning of this is, apparently, "There is a (magic) unguent with which his eyes being anointed by her, the prince may look upon her as a female monkey, and so disgusted may leave her."

राजपुत्रो निरभिमानमभिमुखीभिः कथाभिर्मामनुवर्त्तमानो
मुहूर्त्तमास्त नीत्वाचोपकार्यमात्मसमेन स्नानभोजनशयना-
दिष्यतिकरेणोपाचरत् । तत्पगतञ्च स्वप्नेनानुभूयमानप्रिया-
दर्शनसुखमायसेन निगडेनातिबलवद्बहुपुरुषैःपीवरभुजदण्डो-
परुद्धमबन्धयन् मां प्रतिबुद्धञ्च सहसा समभ्यधात् । अयि
दुर्मते श्रुतमालपितं हतायाश्चन्द्रसेनाया जालरन्ध्रनिःसृतं
तस्मैष्टावबोधप्रयुक्तयानया कुञ्जया त्वं किलाभिलषितो वरा-
क्या कन्दुकावत्या तव किलानुजीविना मया स्थेयं त्वद्वचः
किलानतिक्रमता मया चन्द्रसेना कोशदासाय दास्यत इत्यु-
क्त्वा पार्श्वचरं पुरुषमेकमालोक्याकथयत् प्रक्षिपेनं सागर
इति । स तु लब्धराज्य इवातिदृष्टो देव यदाज्ञापयसीति यथा-
दिष्टमकरोत् । अहन्तु निरालम्बनो भुजाभ्यामितस्ततः स्यन्द-
मानः किमपि काष्ठं दैवदत्तमुत्सोपस्त्रिष्य तावदस्त्रोषि याव-
दपासरस्त्रासरः शर्वरी च सर्वो प्रत्युषस्यदृश्यत किमपि वहिचं ।
अमुचासन् यवन्ताः । ते मामुद्धृत्य रामेषुनाम्ने नाविकना-
यकाय कथितवन्तः कोपयमायसनिगडबद्ध एव जले लब्धः
पुरुषः । सोऽयमपि सिञ्चेत् सहस्रं द्राक्षाणां क्षणेनैकेन ।
अस्मिन्नेव क्षणेनैकनौकापरिवृतः कोपि मद्गुरभ्यधावत् ।

¹ Third pers. sing. 1st præst. causal of बन्ध, "to bind," "he (the prince) caused me to be bound."

² By Yavanas we are here probably to understand Arabs, who we know were at this period the chief traders and navigators in the Indian and China Seas.

³ For "grapes," the usual sense of Drākshá, it may be allowable to substitute "raisins," which are articles of import into India from the Persian and Arabian gulphs.

⁴ "A galley," "a vessel of war."

अबिभयुर्यवनास्तावदतिजवा नौकाः श्वान इव वराहमस्म-
त्पोतं पर्यरुन्धन् । प्रावर्त्तत सम्प्रहारः । पराजयिषत यवनाः ।
तानहमगतीनवसीदतः समाश्वास्यावादिषं । अपनयत मे
निगडबन्धनं । अयमहमवसादयामि वः सपत्नानिति । अमी
तथाकुर्वन् सर्वांश्च तान् प्रतिभटान् भस्त्रवर्षिणा भीमटङ्कृतेन
शार्ङ्गेण लवलीकृताङ्गानकार्षम् । अवपुन्य हतविध्वस्तयोध-
मस्मत्पोतसंसक्तपोतममुचनाविकनायकमनंभिसरमभिपत्य
जीवयाहमयहीषं । असौ चासीत् स एव भीमधन्वा । तञ्च
मामवबुद्ध जातव्रीडमब्रवम् । तात किं दृष्टानि कृतान्तवि-
लसितानीति । ते तु सायांषिका मदीयेनैव शृङ्खलेन तम-
तिगाढं बद्धा हर्षकिलकिलारवमकुर्वन्माञ्चापूजयन् । दुर्वारा
तु सा नौरननुकूलवातनुच्चा दूरमभिपत्य कमपिष्वीपं निवि-
डमाश्चिष्टवती । तच्च च स्वादुपानीयमेधांसि कन्दमूलफ-
लानि सञ्जिघृक्ष्वो गाढपतितशिलावलयमवातराम । तच्च
चासीन्महाशैलः । सोऽहमहो रमणीयोऽयं पर्वतनितम्बभागः
कान्ततरेयं गन्धपाषाणवत्युपत्यका शिशिरमिदमिन्दीवरार-
विन्दमकरन्दविन्दुचन्द्रकोसरङ्गोऽचवारि । रम्योऽयमनेकवर्ण-

¹ Third pers. plur. indef. præter. passive voice of जि, "to conquer," with पर prefixed, "were defeated."

² "Without a follower."

³ Rendered usually "a voyaging merchant," पोतवणिक्, but here meaning "sailors."

⁴ "Desirous of collecting," from सम्, "before," गृह्, "to take," desiderative form, with उ aff.

कुसुममञ्जरीमञ्जुलतरस्तहवनाभोग इत्यतृप्तया दृशा बहुबहु
 पश्यन्नलक्षिताध्यारुढक्षोणीधरशिखरः शोणीभूतमुत्प्रभाभिः
 पद्मरागसोपानशिलाभिः किमपि नालीकपरागधूसरं सरः
 समध्यगमम् । स्नातश्च काञ्चिदमृतस्वादून्विसभङ्गानास्वाद्या-
 सलग्नकह्लारस्तीरवर्तिना केनापि भीमरूपेण ब्रह्मराक्षसेना-
 भिपत्य कोऽसि कुतस्त्योऽसीति निभर्सेयताभ्यधीये । निर्भयेन
 च मया सोऽभ्यधीयत । सौम्य सोऽहमस्मि द्विजन्मा । शकु-
 हस्तादर्णवमर्णवाद्यवननावं यवननावधिषयावाणमेनं पद्मे-
 तप्रदेशं गतो यदृच्छयास्मिन्सरसि विश्रान्तो भद्रं तवेति ।
 सोऽब्रूत न चेद्ब्रवीषि प्रश्नानन्नामि त्वामिति । मयोक्तं पृच्छ
 तावन्नवत्विति । अथावयोरेकयार्थ्यासीत् संलापः ।

किं कूरं स्त्रीहृदयं किं गृहिणः प्रियहिताय दारगुणाः

कः कामः सङ्कल्पः किं दुष्करसाधनं प्रज्ञा ॥

इयदुक्ता धूमिनीगोमिनीनिषवतीनितम्बवत्यः प्रमाणमित्यु-
 पदिष्टो मया सोऽब्रवीत् कथय कीदृश्यस्ता इति । अचो-
 दाहरम् ॥

अस्ति विगर्तो नाम जनपदस्तथासन् गृहपतयस्त्रयः स्फी-
 तसारथनाः सोदर्याः धनकधान्यकधन्यकाख्यास्तेषु जीवात्सु न
 ववर्षे वर्षाणि द्वादश दशशताक्षः क्षीणसारं सस्यमोषधयो

¹ First pers. sing. 1st præter. passive voice of *वृ*, "to have," with *अधि* prefixed, "to speak;" here, "to be spoken to;" so in the next sentence we have the 3d pers. sing. of the same tense, "he was spoken to or answered."

² "The thousand-eyed," Indra.

बन्धा न फलवन्तो वनस्पतयः स्त्रीषा मेघा स्त्रीणस्रोतसः
 स्रवन्त्यः पङ्कशेषाणि पल्वलानि निर्निधनान्युत्समण्डलानि
 विरलीभूतं कन्दमूलफलमवहीनाः कथा गलिताः कल्याणो-
 त्सवक्रिया बहुलीभूतानि तस्करकुलान्यन्योन्यमभक्षयन् प्रजाः
 पर्यलुठञ्चितस्ततो वलाकापाण्डुराणि नरशिरःकपालानि
 पर्यहिरुडतं शुष्काः काकमण्डल्यः शून्यीभूतानि नगरयामस्त-
 र्वटपुटभेदनादीनि । त एते गृहपतयः सर्वधान्यनिचयमुपयु-
 ज्याजाविकटं गवलंगणं गवां यूथं दासीदासजनमपत्यानि
 ज्येष्ठमध्यमभार्य्ये च क्रमेण भक्षयित्वा कनिष्ठभार्य्या धूमिनी
 शो भक्षणीयेति समकल्पयन् । अथ कनीयान् धन्यकः प्रियां
 स्वामस्तुमक्षमस्तया सह तस्यामेव निश्यपासरत् मार्गज्ञाना-
 च्छोवहन् वनं जगाहे । स्वमांसासृगपनीतक्षुत्पिपासां तां
 नयन्नन्तरे कमपि निकृत्तपादपाणिकर्णेनासिकमवनिपृष्ठे वि-
 चेष्टमानं पुरुषमद्राक्षीत् । तमप्याद्राशयः स्कन्धेनोदूर्ध्वं कन्द-
 मूलमृगबहुले गहनोद्देशे यत्नरचतिपर्णशालधिरमवसत् ।
 अमुञ्च रोपितव्रणमिङ्गुदातैलादिभिरामिषेण शकेनात्मनि-

1 "Mountain water-courses, or springs," उतसः प्रसवर्णं. See Amara Cosha.

2 Third pers. plur. 1st præ. of लुठ, verb, 6th conjugation, with परि prefixed, "the crania of men, white as the cranes, rolled about hither and thither."

3 "The dry crows' nests were deserted;" from हिडि, "to go," "to disrespect," with परि prefixed 3d pers. plur. 1st præ.

4 काकमण्डल्यः is the reading of A. B. and D.; C. has पक्षिमण्डल्यः; and E. कानं कण्डल्यः, which has no sense.

5 "Herd of buffaloes."

6 Indec. part. past of वह, "to bear;" the semi-vowel changed.

विशेषेण पुषोष । पुष्टञ्च तमुद्रिक्तधातुमेकदा मृगान्वेषणाय
 प्रयाते धन्यके सा धूमिनी रिंसंयोपातिष्ठत् । भर्त्सितापि
 तेन बलात्कारमभ्यरीरमत् । निवृत्तञ्च पतिमुदकाभ्यर्थिन-
 मुद्धृत्य कूपात् पिव रुजति मे शिरः शिरोरोग इत्युदञ्चनं
 सरज्जुं पुरश्चिक्षेपोदञ्चयन्नं तञ्च कूपादपः पृष्ठतो गत्वा प्रणु-
 नोद । तञ्च विकलं स्कन्धेनोदूष्य देशदेशान्तरं परिभ्रमन्ती
 पतिव्रताप्रतीतिं लेभे बहुविधाञ्च पूजाः । पुनरवन्तिराजानु-
 यहान्महत्या भूत्या न्यवसत् । अथ पाणीयार्थिसार्थजनसमा-
 पत्तिदृष्टोद्धृतमवन्तिषू भ्रमन्तमाहारार्थिनं भर्त्सारमुपलभ्य सा
 धूमिनी येन मे पतिर्विकलीकृतः स दुरात्मायमिति तस्य
 साधोश्चिबबधमज्ञेन राज्ञा समादेशयाञ्चकार । धन्यकस्तु दत्त-
 पश्चाद्वन्यो बध्यभूमिं नीयमानः सशेषत्वादायुषो यो मया
 विकलीकृतो-भिमतो भिक्षुश्चेन्मे पापमाचक्षीत युक्तो मे
 दण्ड इत्यदीनमधिकृतमभिजगाद । को दोष इत्युपनीय दर्शि-
 ते-मुष्मिन् स विकलः पर्य्यश्रुः पादपतितस्तस्य साधोस्तत्सु-
 कृतमसत्याञ्च तस्यास्तथाभूतं दुश्चरितमार्थ्यबुद्धिराचक्षे ।
 कुपितेन राज्ञा विरूपितमुखी सा दुष्कृतकारिणी कृता श्रभ्य-

¹ "Wish to sport," from स्म, in the desiderative form.

² Third pers. sing. indef. præ. of the causal of स्म, "to sport," with अभि prefixed.

³ "A bucket or pail."

⁴ Second or 'compound præ. of the passive voice of आदिश, "to command," "was ordered." MSS. A. B. D. E. read चकार, but the form to be expected would have been चक्रे. This is one of the passages which C. has wholly altered. The verb must be in the passive voice; for although राज्ञा might have been written for राजा, yet the attributive अज्ञेन leaves no doubt of the case intended.

पाचिका । कृतञ्च धन्यकः प्रसादभूमिः । तद्ब्रवीमि स्त्रीहृदयं
क्रूरमिति । पुनरनुयुक्तो गोमिनीवृत्तान्तमाख्यातवान् ॥

अस्ति द्रविडेषु काञ्ची नाम नगरी । तस्यामनेककोटिसारः
श्रेष्ठिपुत्रः शक्तिकुमारो नामासीत् । सोऽष्टादशवर्षदेशीय-
स्थितामापेदे । नास्त्यदाराणामननुगुणदाराणां वा सुखं
नाम । तत् कथन्तु गुणवद्विधेयं कलत्रमिति । अथ पर-
प्रत्ययादृतेषु दारेषु यादृच्छिकीं सम्पत्तिमनभिसंमीक्ष्य का-
र्त्तान्तिको नाम भूत्वा वस्त्रान्तपिनञ्चशालिप्रस्थो भुवं बभ्राम ।
लक्षणंज्ञोऽयमित्यमुष्याय कन्याः कन्यावन्तः प्रदर्शयाम्बभूवुः ।
यां काञ्चिल्लक्षणवतीं सवर्णीं कन्यां दृष्ट्वा स किल स्म ब्रवी-
ति । भद्रे शक्रोषि किमनेन शालिप्रस्थेन गुणवदन्नमस्मानभ्य-
वहारयितुमिति । सहसितावधूतो गृहानृहं प्रविश्याभ्रमत ।
एकदा तु शिविषु कावेरीदक्षिणतीरेषु पट्टने सहपितृभ्याम-
वसितमहर्द्धिमवशीर्णभवनसारां धात्र्या प्रदर्श्यमानां काञ्चन
विरलभूषणां कुमारीं ददर्श । अस्यां संसक्तचक्षुश्चातर्कयत् ।
अस्याः खलु कन्यकायाः सर्वे एवावयवा नातिस्थूला नाति-
कृशा नातिह्रस्वा नातिदीर्घा न विकटा मृजावन्तश्च । रक्त-

¹ Páchiká is properly "a ripening;" but it may mean that which is ripe or cooked, "meat," "food," in which sense it is used here.

² The affix देशीय implies, "about, or under, nearly eighteen years' old."

³ "Not approving of accidental coming together in wives taken upon faith in others."

⁴ Sáli is said to be the paddy or unthreshed rice of the cold-weather crop.

⁵ In this place the compound præt. is used in the active voice, "those having daughters shewed their daughters to him."

⁶ The Siva, a people of the south, शिविवैरुद्रयायास्तुदक्षिणं वर्षेभिष्यत् इति वैजयन्ती.

तलाङ्गुली यवमत्स्यकमलकलशाद्यनेकपुण्यलेखालाञ्छितौ
 करौ समगुल्फसन्धी मांसलावशिरालौ चाङ्गी जङ्घे चानुपू-
 र्णवृक्षे पीवरोरुयस्त इव दुरुपलक्ष्ये जानुनी । सकृद्विभक्तचतु-
 रस्रः कुकुन्दरविभागशोभी रथाङ्गाकारसंस्थितश्च नितम्बभागः ।
 तनुतरमीषन्निस्त्रगम्भीरनाभिमण्डलं वलिचयेण चालङ्कृतमु-
 दरं । उरोविभागव्यापिनावुन्मुखमानचूचुकौ विशालारम्भ-
 शोभिनी पयोधरौ । धनधान्यपुष्पभूयस्त्वचिहूलेखालाञ्छित-
 तले स्निग्धोदयकोमलनखमणी ऋज्वनुपूर्ववृक्षताम्राङ्गुली ।
 सन्नतांसदेशे सौकुमार्यवत्यौ निमग्नपर्वसन्धी च बाहुलते ।
 तन्वीकंवु वृक्षबन्धुरा च कन्धरा । वृक्षमध्यविभक्तरागाधरम-
 संक्षिप्तचारुचिवुकमापूर्णकठिनगराडमण्डलमसङ्गतानुवक्रनी-
 लस्निग्धभूलतमनतिप्रौढतिलकुसुमसदृशनासिकमन्यसितध-
 वलरक्तविभागभासुरमधुरधीरसञ्चारमन्थरायतेक्षणमिन्दुशक-
 लसुन्दरललाटमिन्द्रनीलशिलाकाररम्यालकपङ्क्तिं द्विगुणकु-
 राडलितमाननालीकनालललितलंवश्रवणपाशयुगलमानन-
 कमलम् । अनतिभङ्गुरो बहूलः पर्यन्तेऽप्यकपिलछविराया-
 मवानेकैकनिसर्गसमस्निग्धनीलो गन्धयाही च मूर्धजक-
 लापः । सेयमाकृतिर्न व्यभिचरति शीलमासज्जति च मे
 हृदयमस्यामेव । अथचपरीक्ष्यैनामुद्बहेयमविमृश्यकारिणां

¹ The two feet are fleshy, not tendinous.

² The description recurs to the feet, or the limbs, of which the nails are the ornaments, having well-rounded and ruddy toes, with the lower surfaces marked with lines, indicating abundance (भयस्कन्ध) of corn, wealth, and children.

³ Two copies, B. D., have, instead of the passage of the text, with which the other three concur, अविमृश्यकारिणां हि नियमेनोपतिष्ठन्त्युपार्थेनुज्ञयाः.

हि नियतमनेकाः पतन्त्यनुशयपरम्परा इति स्निग्धदृष्टिरा-
चष्ट । भद्रे कश्चिदस्ति कौशलं शालिप्रस्थेनानेन सम्पन्नमा-
हारमस्मानभ्यवहारयितुमिति । ततस्तया वृद्धदासी साकूत-
मालोकिता । तस्य हस्तात्प्रस्थमांषाधान्यमादाय क्वचिदलि-
न्दोद्देशे सुसिक्तसम्मृष्टे दत्तपादशौचमुपावेशयत् । सा कन्या
तान् गन्धशालीन् माषया विशोष्यातपे मुहुर्मुहुः परिवर्त्य
स्थिरसमायां भूमौ नालीपृष्ठेन मृदुमृदु घर्षयन्ती तुषैरस्त्रैः-
स्तण्डुलान् पृथक् चकार । जगाद च धार्ची मातरेभिस्तुषै-
रर्थिनो भूषणमृजाक्रियाक्षमैः स्वर्णकारास्तेभ्य इमान् दत्वा
लब्धाभिः कांकिणीभिः स्थिरतराण्यनन्यार्द्राणि नातिशुष्का-
नि काष्ठानि मितम्पचां स्थालीमुभे शरावे चाहरेति । तथा-
कृते तया तान्स्तण्डुलाननतिनिष्कोत्तानविस्तीर्णकुक्षौ ककु-
भोलूखले लोहपत्रवेष्टितमुखेन समशरीरेण विभाव्यमानम-
ध्यता नवेन व्यायततमेन गुरुणा खादिरेण मुसलेन चतुरल-
लितोत्क्षेपापक्षेपणायसितभुजमसकृदङ्गुलीभिरुद्धृत्योद्धृत्या-
वहत्योद्धृत्य शूर्प्यशोधितकणकिंशारुकादीन्स्तण्डुलानसकृद-
न्निः प्रक्षाल्य कथितपञ्चगुणे जले दत्तचुल्लीपूजा प्राक्षिपत् ।

¹ A Prastha is said to be forty-eight double handfuls. The commentator says, in com-
mon practice it intends a seer and a quarter, rather more than two pounds.

² This term occurs again, but it is doubtful in what sense. See माषया परिवर्त्य.

³ It is also read चट्टयन्ती with the same meaning, "rubbing नालीपृष्ठेन with the back
or the external part of the stalk."

⁴ "Detached the grain from the unbroken chaff."

⁵ A coin or measure of value of small amount, equal to twenty Cowri shells.

⁶ A mortar of kakubha (pentaptera) wood.

⁷ "Cleansed by the winnowing basket from the chaff and awn."

प्रक्षयावयवेषु प्रस्फुरत्सु तरङ्गुलेषु मुकुलावस्थामतिवर्त्तमानेषु
 संक्षिप्यानलमुपहितमुरवपिधानया स्यात्यान्नमण्डमंगाल-
 यत् । दक्ष्या चावगाह्य माषया परिवर्त्य समपकेषु सिक्वेषु
 तां स्थालीमधोमुखीमवांतिष्ठिपत् । इन्धनान्यन्तः साराण्य-
 भसा समभ्युक्ष्य प्रशमिताग्नीन्निरुणाङ्गारीकृत्य तदर्धिभ्यः
 प्राहिणोत् । एभिर्लब्धाः काकिणीर्दत्वा शाकं घृतं दधि तैल-
 मामलकं चिञ्चाफलञ्च यथालाभमानयेति । तथानुष्ठिते च
 तया द्विचानुपदंशानुपपाद्य तदन्नमण्डमार्द्रबालुकोपहितन-
 वशरावगतमिति मृदुना तालवृन्तानिलेन शीतलीकृत्य
 सलवणसम्भारं दत्ताङ्गारधूपवासञ्च सम्पाद्य तदाथामलकं
 स्रक्ष्णपिष्टमुत्पलगन्धि कृत्वा धात्रीमुखेन स्नानाय तमचोद-
 यत् । तथा च स्नानशुद्धया दत्ततैलामलकः क्रमेण सन्नौ
 स्नातः सिक्तमृष्टे कुट्टिमे फलकमारुह्य पाण्डुरहरितस्य चिभा-
 गशेषलूनस्याङ्गणकदलीपलाशस्योपरि शरावद्वयदत्तमार्द्रम-
 भिमृशन्नतिष्ठत् सा तु तां पेयामेवाये समुपाहरत् । पीत्वा

¹ "When the rice was passing the state of a full-blow bud;" that is, when it was swollen sufficiently.

² Third pers. sing. 1st præ. causal of गल, "to drop," "she caused to drop," "she poured off the scum or the superfluous water in which the rice had been boiled."

³ Third person 3d præ. causal of ह्य with अशि prefixed, "she made the pot to stand with inverted mouth over the thoroughly boiled rice," thus leaving it to steam with the moisture it retains, a lid or platter, of course, covering the mouth of the vessel.

⁴ "The fuel not quite consumed."

⁵ The articles here enumerated to form an accompaniment to the rice are, vegetables, ghee, curds, oil, myrobalan, and tamarinds, to be mixed together, or used separately, as subsequently described.

⁶ Spices and condiments, cloves, mace, cinnamon, cardamoms, and the like.

चापनीताध्वश्मः प्रहृष्टः प्रक्लिन्नसकलगायः स्थितोऽभूत् ।
ततस्तस्य शाल्योदनस्य दर्शित्वं दत्त्वा सर्पिर्मात्रं सूपमुपदंश-
ञ्चोपजहार । इमञ्च दध्ना च विजातकावचूर्णितेन सुरभिशी-
तलाभ्याञ्च कालशेयकाञ्जिकाभ्यां शेषमन्नमभोजयत् । सशेष
एवान्धस्यसावतृण्यत । अयाचत च पानीयं । अथ नवभृङ्गा-
रसम्भृतमगुरुधूपधूपितमभिनवपाटलाकुसुमवासितमुत्फुल्लो-
त्पलयधितसौरभं वारिनालीधारात्मना पातयाम्बभूव । सोऽपि
मुखोपहितशरावेण हिमशिशिरकणकरालितारुणायमाना-
क्षिपक्ष्मा धारावभाभिनन्दितश्रवणः स्पर्शसुखोज्ज्वरोमाञ्च-
कर्कशकपोलः परिमलग्रवालोत्पीडफुल्लघ्राणरन्ध्रो माधुर्यप्रक-
र्षावर्जितरसनेन्द्रियस्तदच्छं पानीयमाकण्ठं पपौ । शिरः-
कम्पसञ्ज्ञावारिता च पुनरपरकरकेणाचमनमदंश कन्या ।
वृद्धया तु तदुच्छिष्टमपोष्य हरितगोमयोपलिप्ते कुट्टिमे स्वमे-
वोत्तरीयकर्पटं व्यधाय क्षणमशेत । परितुष्टञ्च विधिवदुपयम्य
कन्यां निन्ये । नीत्वैतदनपेक्षः कामपि गणिकामवरोधमक-
रोत् । तामप्यसौ प्रियसखीमिवोपाचरत् । पतिञ्च दैवतमिव
मुक्ततन्द्रा पर्यचरत् । गृहकार्याणि चाहीनमन्वतिष्ठत् परि-
जनञ्च दाक्षिण्यनिधिरात्माधीनमकरोत् । तद्गुणवशीकृतञ्च
भर्ता सर्वमेव कुटुम्बं तदायत्तमेवं कृत्वा तदेकाधीनजीवितश-

¹ Butter milk and rice water.

² All the senses were gratified, the eye by the condensed vapour on the pitcher, the ear by the sound of the drops, the touch by the cold feel, the nose by the fragrance, and the tongue by the sweetness.

³ Third pers. sing. 1st præter. of दा, "to give," 3d conj. atm. pada.

रीरस्त्रिवर्गं निर्विवेश । तद्वीमि गृहिणः प्रियहिताय दारगुण
इति । ततस्तेनानुयुक्तो निषवतीवृत्तान्तमाख्यातवान् ॥

अस्ति सौराष्ट्रेषु बलभी^१ नामनगरी तस्यां गृहगुप्पनाम्नो
गुह्यकेन्द्रतुल्यविभवस्य नाविकपंतेर्दुहिता रत्नवती नाम
ताङ्किल मधु^२मत्याः समुपागम्य बलभद्रो नाम सार्धवाहपुत्रः
पर्यगैषीत् । तयापि नववध्वा रहसि रभसविघ्नितमुखो
भट्टिति द्वेषमल्पेतरं बबन्ध न तां पुनर्द्रष्टुमिष्टवान् । तद्गृहा-
गमनमपि सुदृढाक्यातिवर्त्ती लज्जया परिजहार ताञ्च दुर्भगां
तदाप्रभृत्येव नेयं रत्नवती निषवती चेयमिति स्वजनः परि-
जनश्च परिबभूव । गते च कस्मिंश्चित्कालान्तरे सानुतथमाना
का मे गतिरिति विमृशन्ती कामपि वृद्धपरिक्वाजिकां मा-
तृस्थानीयां देवशेषकुसुमैरुपस्थितामपश्यत् । तस्याः पुरो
रहसि सकरुणं स्रोद । तयाप्यश्रुमुख्या बहुप्रकारमनुनीय रुदि-
तकारणं पृष्टा चपमाणापि कार्यगौरवात् कथञ्चिदब्रवीत् ।
अथ किं ब्रवीमि दौर्भाग्यं नाम जीवन्मरणमङ्गनानां विशे-
षतश्च कुलवधूनां । तस्याहमस्युदाहरणभूता । मातृप्रमुखो

^१ Valabhi is seldom mentioned in Sanscrit writings. According to Colonel Tod it was sacked by the Huns in the beginning of the sixth century ; but it would appear to have survived this calamity, and to have been a place of note as late as the date of our author, by its having a place in his narratives.

^२ Thence also we may infer that Valabhi was a place of commerce ; and although not a sea port, yet being not far from the coast it was connected with maritime trade. According to Tod it is still to be traced at Balbi, 10 miles north-west of Bhawanagar. See *Annals of Rujasthan*, I. 216.

^३ A place named Madhumati.

^४ A female Buddhist mendicant.

पि ज्ञातिवर्गो मामवज्ञयेव पश्यति । तेन सुदृष्टं मां कुरु
न चेत् त्यजेयमद्य निःप्रयोजनान् प्राणान् । आविरामाच्च
मे रहस्यं न श्राव्यमिति पादयोः पपात । सैनामुत्थायोद्वाप्या
प्रोवाच वत्से माध्यवस्यः साहसं । इयमस्ति त्वन्निदेशवर्त्तिनी
यावति मयोपयोगस्तावति भवाम्यनन्याधीना यद्येवासि
निर्विषा तपश्चर त्वं मदधिष्ठिता पारलौकिकाय कल्याणाय ।
नन्वयमुदर्कः प्राक्तनस्य दुःकृतस्य यदनेनाकारेणेदृशेन शीलेन
जात्या चैवभूतया समनुगता सत्यकस्मादेव भर्तृद्वेषतां गता-
सि । यदि कश्चिदस्त्युपायः पतिद्रोहप्रतिक्रियायै दर्शयामुं
मतिर्हि ते पटीयसीति । अथासौ कथञ्चित्क्षणमधोमुखी
ध्यात्वा दीर्घोष्णश्वासपूर्वमेवोचत् । भगवति पतिरेकदैवतं
वनितानां विशेषतः कुलजानामतस्तच्छुश्रूषणाभ्युपायभृतं
किञ्चिदाचरणीयं । अस्त्यस्मत्प्रातिवेश्यो बणिक् । अभि-
जनेन विभवेन राजान्तरङ्गभावेन च सर्वपौरानतीत्य प्रवर्त्तते ।
तस्य कन्या कनकवती नाम मत्समानरूपावयवा ममाति-
स्त्रिधा सखी तया सह तद्विमानहर्म्यतले ततोऽपि द्विगुण-
मण्डिता विहरिष्यामि । त्वया तु तन्मातृप्रार्थनं सकृदणम-
भिधाय पतिरेतद्गृहं कथञ्चनानेयः । समीपगतेषु च युष्मासु
क्रीडामत्ता नाम कन्दुकं भ्रंशयेयम् । अथ तमादाय तस्य
हस्ते दत्वा वक्ष्यसि पुत्र तवेयं भार्यासखी निधिपतिदत्तस्य
श्रेष्ठिमुख्यस्य कन्या कनकवती नाम त्वामियमनवस्थो नि-

ष्करुणश्चेति रत्नवतीनिमित्तमत्यर्थं निन्दति तदेष कन्दुको विपक्षधनं प्रत्यर्पणीयमिति । स तथोक्तो नियतमुन्मुखीभूय तामेव प्रियसखीम्मन्यमानो मां बद्धाञ्जलिना च मानायै मह्यं भूयस्त्वत्प्रार्थितः साभिलाषमर्पयिष्यति । तेन रन्ध्रेणोपस्थिष्य रागमुन्मुखीकृत्य यथासौ कृतसङ्केतो देशान्तरमादाय मां गमिष्यति तथोपपादनीयमिति । हर्षाभ्युपेतयानया तथैव सम्पादितं । अथैतां कनकवतीति वृद्धतापसीविप्रलब्धो बलभद्रः सरत्नसारभूषणमादाय निशि निरन्ध्रतमसि प्रावसत् । सा तु तापसी वार्त्तामापादयत् । मन्देन मया निर्निमित्तमुपेक्षिता रत्नवती श्वसुरौ परिभूतौ सुहृदश्चार्त्तिवर्त्तितास्तदचैव संसृष्टो जीवितुं जिह्रेमीति बलभद्रः पूर्वद्युर्मामकथयत् । नूनमसौ तेन नीता । व्यक्तित्वाचिराद्गविष्यतीति । तच्छ्रुत्वा तद्वान्धवास्तदन्वेषणं प्रति शिथिलयत्नास्तस्युः । रत्नवती तु मार्गे काञ्चित्पण्यदासीं सङ्गृह्य तयोद्यमानपाथेयाद्युपस्करा खेटकपुरमगमत् । अमुच च व्यवहारकुशलो बलभद्रः स्वल्पेनैव मूल्येन महज्जनमुपार्ज्जयत् पौरायणगण्यश्चासीत् परिजनश्च भूयानर्थवशात्समाजगाम । ततस्तां प्रथमदासीं न कर्म करोषि दृष्टं मुष्णास्यप्रियं ब्रवीषीति परुषमुक्त्वा बह्वताडयत् । चेटी तु प्रसादकालोपाख्यातरहस्यास्या वृत्तान्तैकदेशमाप्तरोषा निर्विभेद । तच्छ्रुत्वा लुब्धेन तु दण्डवाहिना

¹ First pers. sing. pres. of ह्री, "to be ashamed," 3d conjugation.

² The head of the police, the magistrate, but acting subordinately to the corporation of elders or Pancháyat.

पौरवृद्धसन्निधौ निधिपतिदत्तस्य कन्यां कनकवतीं मोषेणा-
पहत्यास्मात्पुरे निवसत्येष दुर्मतिर्बलभद्रः । तस्य सर्वस्वहरणं
न भवन्निः प्रतिबन्धनीयमिति नितरामभर्त्सयत् । भीतञ्च
बलभद्रमभिजगाद् रत्नवती । न भेतथ्यमेवं ब्रूहि नेयं निधि-
पतिदत्तकन्या कनकवती बलभ्यामेव गृहगुप्तदुहिता रत्नवती
नामेयं दत्ता पितृभ्यां मया च न्यायोढा । न चेत् प्रतीथ
प्रणिधिं प्रहिंणुतास्या बन्धुपार्श्वमिति । बलभद्रस्तु तथोक्त्वा
श्रेणीप्रतिभाष्येन तावदवातिष्ठत् यावत्पुरवृद्धलेख्यलब्धवृ-
त्तान्तो गृहगुप्तः खेटकपुरमागत्य सहजामात्रा दुहितरमति-
प्रीतः प्रत्यनैषीत् । तथा दृष्ट्वा रत्नवती कनकवतीति भाव-
यतस्तस्यैव बलभद्रस्यातिवल्लभा जाता तद्वीमि कामो
नाम सङ्कल्प्य इति । तदनन्तरमसौ नितम्बवतीवृत्तान्तमप्रा-
क्षीत् । सोऽहमव्रवम् ॥

अस्ति शूरसेनेषु मधुरा नाम नगरी तत्र कश्चित् कुलपुत्रः
कलासु गणिकासु चातिसक्तो मिषार्थं स्वभुजमात्रनिर्व्यूढा-
नेककलहः कलहकण्टक इति कर्कशैरभिख्यापिताख्यः प्रत्य-
वाप्सीत् । स चैकदा कस्यचिदागन्तोषिचक्रस्य हस्ते चित्रपटं
ददर्श । तत्र काचिदालेख्यगता युवतिरालोकमात्रेणैव कल-

¹ Second pers. plur. pres. of इ, "to go," with प्रति prefixed, "to believe," "to have faith in."

² Second pers. plur. imp. of हि, "to send," 5th conjugation, with प्र prefixed.

³ "By the security of his company, or the association of trades to which he necessarily belonged."

⁴ It is rather remarkable that all the copies read Madhurá instead of Mathurá.

⁵ One of the meanings of कुलपुत्र is "a Súdra," in which sense it is here employed.

हकाटकस्य कामातुरं चेतश्चकार स च तमब्रवीत् । भद्र वि-
रुद्धमिवैतत् प्रतिभाति । यतः कुलजादुर्लभं वपुराभिजात्यशं-
शिनी च नम्रता पाण्डुरा मुखच्छविरनतिपरिभुक्तसुलभा च तनुः
प्रौढतानुविद्धा च दृष्टिः । न चैषा प्रोषितभर्तृका प्रवासचिह्नस्य
वेण्यादेरदर्शनात् । लक्ष्म चैतद्वक्षिणपार्श्ववर्त्तिं तदियं वृद्धस्य
कस्यचिद्वणिजो नातिपुंस्त्वस्य गृहिणी त्वयातिकौशलाद्यथा-
दृष्टमालिखिता भवितुमर्हतीति । स तमभिप्रशंस्याशंसत् ।
सत्यमिदमवन्तिपुर्यामुज्जयिन्यामनन्तकीर्त्तिनाम्नः सार्धवा-
हस्य भार्या यथार्थनामा नितम्बवती नाम एषा सौन्दर्यवि-
स्मितेन मया एवमालिखितेति । स तदैवोन्मनायमानस्त-
दर्शनाय वप्राजोज्जयिनीं भार्गवो नाम भूत्वा भिक्षानिभेन
तद्गृहं प्रविश्यैनां ददर्श । दृष्ट्वा चात्यारूढमन्मथो निर्गत्य
पौरमुखेभ्यः श्मशानरक्षामयाचत । अलभत च । तत्र लब्धेषु
शवावगुण्ठनपटादिभिः कामण्यर्हन्तिकां नाम अमणिकामु-
पासाञ्चक्रे । तन्मुखेन च नितम्बवतीमुपमन्त्रयामास सा चैनं
निर्भर्त्सयन्ती प्रत्याचक्षे । अमणिकामुखाच्च दुष्करशीलभंशं
कुलस्त्रियमुपलभ्य रहसि दूतिकामशिष्यत् । भूयोऽप्युपतिष्ठ
सार्धवाहस्य भार्या ब्रूहि चोपहरे संसारदोषदर्शनात् समा-

¹ A name implying "an astrologer."

² "Under the pretence of asking for alms."

³ The clothes in which the dead bodies were wrapped, the perquisite of the keeper of the Śmaśān or ground where they were burnt.

⁴ The female is a Buddhist, by the term that follows, a Śramaṇikā; but Arhat more commonly implies a Jain, although it is also a Bauddha designation. Possibly the two sects were beginning to be confounded, the Jains commencing to take the place of the Buddhists, their predecessors, about this time.

धिमास्थाय मुमुक्षमाणो मादृशो जनः कुलवधूनां शीलपातने
घटत इति क्व घटते । एतदपि त्वामत्युदारया समृद्ध्या रूपेणा-
तिमानुषेन प्रथमेन वयसोपपन्नां किमिदं नारीसुलभं चापलं
स्पृष्टं न चेति परीक्षा कृता तुष्टास्मि । तथैव मदुष्टभावतया
त्वामिदानीमुत्पन्नापत्यां द्रष्टुमिच्छामि । भर्ता तु भवत्या
केनचिद्गृहेणाधिष्ठितोऽसमर्थोऽभूत् । न च शक्यं तस्य विघ्न-
मप्रतिकृत्यापत्यमस्मात्सन्धुम् । अतः प्रसीद वृक्षवाटिकामे-
काकिनीं प्रविश्य मदुपनीतस्य कस्यचिन्मन्त्रवादिनः स्वच्छ-
न्दमेव हस्ते चरणमर्पयित्वा तदभिमन्त्रितेन प्रणयकुपिता
नाम भूत्वा भर्तारमुरसि ग्रहन्तुमर्हसि । उपर्युक्तावुत्तमधातुपु-
ष्टिमूर्जितापत्योत्पादनक्षमामासादयिष्यति । अनुवर्तिष्यते
देवीमिव अशभवतीं न शङ्का कार्य्येति । सा तथोक्ताव्यक्त-
मभ्युपेक्षति । नक्तं मां वृक्षवाटिकां प्रवेश्य तामपि प्रवेश-
यिष्यसि । तावतैव त्वयाहमनुगृहीतो भवेयमिति सा तथै-
वोपयाहितवती सोऽतिप्रीतस्तस्यामेव क्षपायां वृक्षवाटि-
कायां गतो नितम्बवतीं निर्यन्त्रिकाप्रयत्नेनोपनीतां पादे
परामृशन्निव हेमनूपुरमेकमाक्षिप्य क्षुरिकयोरुमूले किञ्चिदा-
लिख्य द्रुततरमपासरत् । सा तु सान्द्रासा स्वमेव दुर्नयं
घर्हमाणा जिघांसन्तीव अमणिकां तद्वृणं भवनदीर्घिकायां
प्रक्षाल्य दत्त्वा पटबन्धनं सा भयापदेशादपरञ्चापनीय नूपुरं
शयनपरा चित्रतुराणि दिनान्येकान्ते निन्ये । स धूर्तो विक्रेष्य

¹ First pers. sing. indef. fut. of क्री, "to buy," verb, 9th cl. with वि prefixed, "to sell."

इति तेन नूपुरेण तमनन्तकीर्त्तिमुपाससाद । स दृष्ट्वा मम
 गृहिण्या एवैष नूपुरः कथमयमुपलब्धस्त्वयेति तमब्रुवाणं
 निर्वन्धेन पप्रच्छ । स तु बणिग्यामस्याये वक्ष्यामीति स्थि-
 तोऽभूत् । पुनरसौ स्वगृहिण्यै स्वनूपुरयुगलं प्रेषयेति सन्दिदेश
 सा च सलज्जं ससाध्वसञ्चाद्यराजौ विश्रामप्रविष्टायाः वृक्ष-
 वाटिकायां प्रपद्यो ममैकः प्रतिशियिलबन्धो नूपुरः सोऽद्या-
 पन्विष्टो न दृष्टः सपुनरयं द्वितीय इत्यपरं प्राहिणोत् ।
 अनया च वार्त्तयामुं पुरस्कृत्य सबणिग्जनः समाजगाम ।
 स चानुयुक्तो धूर्त्तः सविनयमावेदयत् । विदितमेव खलु वो
 यथाहं युष्मदाज्ञया पितृवनमभिरक्ष्य तदुपजीवी प्रतिवसा-
 मि । लुब्धाश्च कदाचिन्महर्षेणभीरवो निशि दहेयुरपि शवा-
 नीति निशास्वपि श्मशानमधिशये । अपरेद्युर्दग्धादग्धं मृतकं
 चितायाः प्रसभाकर्षन्तीं श्यामाकारां नारीमपश्यम् । अर्थ-
 लोभान्नु निगृह्य ससाध्वसं सा गृहीता शस्त्रिकयोर्मूले यह-
 च्छया किञ्चिदुल्लिखतमेष च नूपुरश्चरणादाक्षिप्तस्तावत्येव
 द्रुतगतिः सा पलायिष्ट । सोऽयमस्यागमः परं भवन्तः प्रमा-
 णमिति । विमर्शेन च तस्याः शांकिनीत्वमैकमत्येन पौरा-
 णामभिमतमासीत् भर्त्ता च परित्यक्ता तस्मिन्नेव श्मशाने
 बहुविलय पाशेनोद्धृत्य मर्तुकामा तेन धूर्त्तेन नक्तमगृह्यत ।

¹ Association of traders, the corporation, or, in this case, the municipality.

² B. and D. have शांकिनीत्वं ; the sense is the same. The character of a female goblin, a Śākinī or Dākinī; an evil being in the person of a woman, and who, to the usual attributes of a witch, is supposed to add the practice of holding orgies in cemeteries, and feeding occasionally on dead bodies.

अनुनीता च सुन्दरि त्वदाकारोन्मादितेन मया त्वदावर्जने
बहूनुपायान् भिक्षुकीमुखेनोपन्यस्य तेष्वसिद्धेषु पुनरयमुपा-
यो यावज्जीवमसाधारणीकृत्य रन्तुमाचरितस्तत् प्रसीदानन्य-
शरणायास्मै दासजनायेति मुहुर्मुहुश्चरणयोर्निपत्य प्रयुज्य
शान्तनशतानि तामगत्यन्तरामात्मवश्यामकरोत् । तदि-
दमुक्तं दुष्करसाधनं प्रज्ञेति । इदमाकर्ण्य ब्रह्मराक्षसो मा-
मपूजयत् ॥

अस्मिन्नेव क्षणे नातिप्रौढपुत्रांगमुकुलस्थूलानि मुक्ताफ-
लानि सह सलिलविन्दुभिरचरतलादपतन् । अहं तु कि-
ञ्चिदमित्युच्चक्षुरालोक्यम् कमपि राक्षसं काञ्चिदङ्गनां विचेष्ट-
मानगाभीमाकर्षन्तमपश्यम् । कथमपहरति निष्कामामपि
स्त्रियमनाचारो नैर्ऋत इति गगनगमनमन्दशक्तिरशस्त्रश्चा-
तये । स तु मत्सम्बन्धी ब्रह्मराक्षसः तिष्ठ तिष्ठ पाप कापहर-
सीति भर्त्सेयन्नुत्थायापरराक्षसेन समसृज्यत । तां तु रोषाद-
नपेक्षापविद्धाममरवृक्षमञ्जरीमिवान्तरिक्षादापतन्तीमुन्मुख-
प्रसारितोभयकरः कराभ्यामयहीषम् । उपगृह्य च वेपमानां
सम्मीलिताक्षीं मदङ्गस्पर्शसुखेनोन्निन्नरोमाञ्चां तादृशीमेव
तामनवतारयन्नतिष्ठम् । तावत्तावुभावपि शैलशृङ्गभङ्गैः पा-
दपैश्च रभसोन्मूलितैर्मुष्टिपादप्रहारैश्च परस्परमक्षपयेताम् ।

¹ A kind of tree (rottleria tinctoria), "pearls large as its blossoms fell from the sky."

² A Rákshasa.

³ Third pers. dual 1st præst. causal of क्षे, "to perish;" atm. pada being used in a reciprocal or reflective sense, "they two mutually destroyed each other."

पुनरहमतिमृदुनि पुलिनवति कुसुमलवलाञ्छिते सरस्तीरे
 -वरोष सस्पृहं निर्वर्णयंस्तां मत्प्राणैकवस्त्रभां राजकन्यकां
 कन्दुकावतीमलक्षयम् । साहि मया समाश्रास्यमाना तिर्यङ्
 मामभिनिरूप्य जातप्रत्वभिज्ञा सकलमरोदीत् । अवादीच्च
 नाथ त्वदर्शनादुपोढरागा तस्मिन्कन्दुकोत्सवे पुनः सख्या
 चन्द्रसेनया तत्कथाभिरेव समाश्रसितास्मि त्वं किल समुद्रमध्ये
 मज्जितः पापेन मद्भाषा भीमधन्वनेति श्रुत्वा सखीजनं परि-
 जनञ्च वञ्चयित्वा जीवितं जिहासुरेकाकिनी क्रीडावनमुपा-
 गमम् । तत्र च मामचकमत कामरूप एष राक्षसाधमः
 सोऽयं मया भीतयावधूतप्रार्थनः स्फुरन्तीं मां निगृह्याभ्यधा-
 वत् । अथैवमवसितोऽभूत् । अहञ्च दैवात्तवैव जीवितेशस्य
 हस्ते पतिता भद्रं तवेति श्रुत्वा च तया सहावरुष नावम-
 ध्यारोहम् । मुक्ता च नौः प्रतिवातप्रेरिता तामेव दामलिप्तां
 प्रत्युपातिष्ठत । अवहृष्टाश्च वयमश्रमेण तनयस्य च तनया-
 याश्च नाशादनन्यापत्यस्तुक्कधन्वा सुखपतिर्निष्कलः स्वयं
 सकलञ्च एव निष्कलङ्के गङ्गारोधस्यनशनेनोपरन्तुं प्रतिष्ठते ।
 सह तेन मर्तुमिच्छत्यनन्यनाथानुरक्तः पौरवृद्धलोक इत्यश्रुमु-
 खीनां प्रजानामाक्रन्दमश्रुणुम् । अथाहमस्मै राज्ञे यथावृत्त-
 माख्याय तदपत्यद्वयं प्रत्यर्पितवान् प्रीतेन तेन जामाता
 कृतोऽस्मि दामलिप्रेक्षरेण तत्पुत्रो मदनुजीविजातो मदा-

¹ Third pers. sing. indef. præst. of कम्, "to desire," verb, 1st conjugation. As this verb is in some respects inflected like a causal, so the 3d præst. takes the like form. Gr. 158.

ज्ञप्तेन चामुना प्राणवदुज्झिता चन्द्रसेना कोशदासमभजत् ।
ततश्च सिंहवर्म्मसाहाय्यार्थमवागत्य भर्तुस्तव दर्शनोत्सवसु-
खमनुभवामीति ॥

श्रुत्वा चिचेयं दैवगतिरवसरेषु पुष्कलः पुरुषकार इत्यभि-
धाय भूयः स्मिताभिषिक्तदन्तछदो मन्त्रगुप्ते हर्षोफुल्लं चक्षुः
पातयामास देवो राजवाहनः । स किल करकमलेन किञ्चि-
त्संवृताननो ललितवस्त्रभारभसदत्तदन्तस्तथ्यसनविह्वलाध-
रमणिर्निरोध्यवर्णमात्मचरितमाचचक्षे ॥

इति श्री दण्डिना विरचिते दशकुमारचरिते मित्रगुप्तचरितं
नाम षष्ठ उच्छ्वासः ॥

मन्त्रगुप्तचरितं सप्तम उच्छ्वासः

राजाधिराजनन्दन नगरन्धगतस्य ते गतिं ज्ञास्यन्नहञ्च
गतः कदाचित्कलिङ्गान् । कलिङ्गनगरस्य नात्यासन्नसंस्थि-
तजनदाहस्थानसंसक्तस्य कस्यचित् कान्तारधरणिजस्यास्ती-
र्णसरसकिसलयसंस्तरे तले निषद्य निद्रालीढदृष्टिरशयिषि ।
जगति च कालराचिशिखण्डजालकान्धकारे चरितरक्षसि
क्षरितनिहारे निजनिलयनिलीननिःशेषजने नितान्तशीते

१ "Dead," "the burning of dead bodies," संस्थितजनदाह.

निशीथे घनतरशाखिशखान्तरालनिर्हादि नेत्रनिंसिनीं नि-
 द्रां निगृह्णत् कर्णेदेशं गतं कथं खलेनानेन दग्धसिद्धेन
 रिंसाकाले निदेशं दत्सता जन एष रागेणानर्गलेनार्हित
 इत्थंखिलीकृतः क्रियेतास्याणकनेन्द्रस्य केनचिदनन्तशक्तिना
 सिद्धान्तराय इति किङ्करस्य किङ्कर्याश्चातिकातरं रटितं ।
 तदाकर्ण्य क एष सिद्धः का च सिद्धिः किञ्चानेन किङ्करेण
 करिष्यत इति दिदृक्षाक्रान्तहृदयः किङ्करगतया दिशा किञ्चि-
 दन्तरङ्गतस्तलतरनरास्थिशकलरचितालङ्कारकान्तकायं दह-
 नदग्धकाष्ठनिष्ठाङ्गाररजःकृताङ्गरागं तडिस्तताकारजटाधरं
 हिरण्यरेतस्यरण्यचक्रान्धकारराक्षसेक्षणगृहीतनानेन्धनयास-
 चञ्चदग्धिषि दक्षिणेतरेण करेण तिलसिद्धार्थकादीन्निरन्तरच-
 टचंटायितानाकिरन्तं कञ्चिदद्राक्षम् । तस्याये सकृताञ्जलिः
 किङ्करः किं करणीयं दीयतां निदेश इत्यतिष्ठत् । आदिष्टायां
 तेनातिकृष्टाशयेन गच्छ कलिङ्गराजस्य कर्हणस्य कन्यां कन-
 कलेखां कन्यागृहादिहानयेति । स च तथाकार्षीत् । ततश्चैनां

¹ A. C. and E. have अन्तरालनिर्हादिनि; B. and D. अन्तर्गलनिर्हादि; the preferable reading is अन्तरालनिर्हादि; and the whole may be rendered, "a dialogue (referring to रटितं, some lines below) came to my ears, preventing the sleep which was kissing (निंसिनीं) my eyes, sounding among the branches of the thickly-clustered trees."

² "Made empty or powerless;" from खिल, "empty;" "defeated," "overcome."

³ अणकनेन्द्र here means, "inferior or base magician."

⁴ "The dust (or ashes) of the coals (left) by the destruction (combustion) of wood."

⁵ Sesamum and white mustard seeds.

⁶ "Crushed or crumbled;" from चट, "to break in pieces;" the repetition is in some degree imitative.

चासेनालघीयसाम्रजर्जरेण च कण्ठेन रणरणिगागृहीतेन च
हृदयेन हा तात हा जननीति क्रन्दन्तीं कीर्णग्लानशेखरस्रजि
शीर्णेनहनशिरसिजानां सञ्चये निगृह्यासिना शिलाशितेन
शिरश्चिकर्त्तिषयाचेष्टत भट्टति चाद्धिद्य तस्य हस्तात् तां
शस्त्रिकां तया निकृत्य तस्य तच्छिरः सजटाजालं निकटस्थस्य
कस्यचित् जीर्णसालस्य स्कन्धरन्ध्रे न्यधिषि । तन्निध्याय दृष्टतरः
स राक्षसःक्षीणाधिरकथयत् । आर्य्य कदर्य्यस्यास्य कदर्पेनाद्
न कदाचिन्निद्रायाति नेत्रे । तर्ज्जयति चासयति चाकृत्ये चाज्ञां
ददाति तदच कल्याणराशिना साधीयः कृतं यदेष नरकाकः
कारणानां नारकाणां रसज्ञानायापनीतः शेते शीतेतरदीधि-
तिदेहजस्य नगरं । तदित्थं दयानिधेरनन्ततेजसस्ते-यं जनः
काञ्चिदाज्ञाञ्चिकीर्षति । आदिशालं कालहरणेनेत्यनंसीत् ।
आदिशञ्च तं सखे सैषा सज्जनाचरितासंरिण्यदणीयसि
कारणे-नणीयानादरः सन्दृश्यते । न चेदिदं नेच्छसि सेयं
सन्नताङ्गयष्टिरक्लेशार्हा सत्यनेनाकृत्यकारिणान्यर्थं क्लेशिता
तन्नयैनां निजनिलयं नान्यदितः किञ्चिदस्ति चित्ताराधनं न
इति । अथ तदाकर्ण्य कर्णशेखरणीलनीरजायितान्धीरेत-
रतारकां दृशं तिर्य्यक्किञ्चिदञ्चितां सञ्चारयन्ती सलिलचर-
केतनशरासनानतां चिह्निकालतां ललाटरङ्गस्थलीलास्य-

1 "Oppression," "vexations conduct."

2 All but C. have नारकाणां ; which may be deduced from नरक, "hell," though its im-
mediate derivative नारक, "infernal;" by adding इन्, नारकिन्, "deserving the pains of
hell," but the form is unusual and superfluous.

3 "A road," "a path," "a line of conduct."

4 "The eye brow," चिह्निकालता, भूलता.

नर्त्तकीं लीलालसं लालयन्ती कण्टकितरक्तगण्डरेखाराग-
 लज्जान्तरालचारिणी चरणायैण तिरश्चीननखास्त्रिंशन्द्रिकेण
 धरणीतलं साचीकृताननसरसिजं लिखन्ती दन्तद्वदकिश-
 लयलङ्किना हर्षास्रसलिलधाराशीकरकणजालसंक्षेदितस्य
 स्तनतटचन्दनस्यार्द्रतां निरस्यतास्यान्तरालनिमृतेन तनीय-
 सानिलेन हृदयलक्ष्यदलनदक्षरतिसहचरसायकस्य दयितेन
 तरङ्गितदशनचन्द्रिकानि कानिचिदेतान्यक्षराणि कलकण्ठी-
 कलान्यसृजत् । आर्य्य केन कारणेनैनं दासजनं कालहस्ता-
 दाच्छिद्यानन्तरं रागानिलचालितरणरणिकातरङ्गिण्यनङ्ग
 सागरे किरसि । यथा ते चरणसरसिजरजःकणिका तथाहं
 चिन्तनीया । यदि दयास्ति ते-च जने-नन्यसाधारणः करणीयः
 स एष चरणाराधनक्रियायां । यदि च कन्यागाराध्यासने
 रहस्यक्षरणादनर्थे आसङ्ग्येनैतदस्ति । रक्ततरा हि नस्तत्रस-
 ख्यश्चचेद्व्यश्च यथा न कश्चिदेतज्ज्ञास्यति तथा यतिथ्यन्त
 इति । स चाहं देहजेनाकर्णाकृष्टसायकासनेन चेतस्यतिनिर्द्दयं
 ताडितस्तत्कटाक्षकालायसनिगडगाढसंयतः किङ्करानननि-
 हितदृष्टिरगादिषम् । यथेयं रथचरणजघना कथयति तथा
 चेन्नाचरेयं नयेत नक्रकेतनः क्षणेनैकेनाकीर्त्तनीयां दशां ।
 जनञ्चैनं सहानयानया कन्यकया कन्यागृहं हरिणनयनयेति ।
 नीतश्चाहं निशाचरेण शरदजलधरजालकान्तिकन्यकानिके-
 तनं । तत्र च काञ्चित्कालकलां चन्द्राननानिदेशाच्चन्द्रशलै-
 कदेशे तद्दर्शनचलितधृतिरतिष्ठम् । सा च स्वछन्दतः शयानाः
 करतललालससङ्घट्टनापनीतनिद्राः काञ्चिदधिगतार्थाः सखी-

रकाधीत् । अथागत्य ताश्चरणनिहितशिरसः क्षरदम्बकरालि-
 तेष्वणा निजशेखरकेसरायसंलग्नघट्चरणगणरणितसंशयि-
 तकलगिरः शनैरकथयन् । आर्यं यदत्यादित्यतेजसस्त एषा
 नयनलक्ष्यतां गता ततः कृतान्तेन गृहीता दत्ता चेयं चित्तजेन
 गरीयसा साक्षीकृत्य रागानलं तदनेनाश्चर्यरत्नेन नलिनाक्षस्य
 ते रत्नशैलशिलातलस्थिरं रागतरलेनालङ्कियतां हृदयं । ततः
 सखीजनेनातिदक्षिणेन दृढतरकृतस्नेहनिगडस्तया सन्नताङ्ग्या
 सङ्गन्यासं सिधि ॥

अथ कदाचिदायासितजायारहितचेतसि लालसालिल-
 झनगुणधनकेसरे राजदण्डस्थलीललाटलीलायिततिलके
 ललितानङ्गराजाङ्गीकृतनिर्णिद्रकणिकाकाञ्चनछत्रे दक्षिणद-
 हनसारथिरयादृतसहकारचञ्चलकलिके कालाण्डजकण्ठराग-
 रक्तरक्ताधरारतिरणायसन्नाहशालिनि शालीनकन्यकान्तः कर-
 णसङ्क्रान्तरागलङ्कितलज्जे दुर्द्वुरगिरितटचन्दनास्त्रेषशीतला-
 निलाचार्यदत्तनानालतानृत्तलीले काले कलिङ्गराजः सहा-
 ङ्गनाजनेन सह च तनयया सकलेन च नगरजनेन दशबीणि
 च दिनानि दिनकरकिरणजालालङ्कनीये रणदलिसङ्कलङ्घि-
 तनतलतायकिशल्यालीढसैकततटे तरलतरङ्गशीकरासारस-
 ङ्गशीतले सागरतीरकानने क्रीडारसजातासक्तिरासीत् । अथ

¹ This and such of the following compounds as are not epithets of the immediately succeeding terms are epithets of काले, (at the season) "when the hearts of those separated from their wives are distressed," &c.

² Kālāñdaja; literally, "black-bird;" here denotes the Indian cuckoo.

³ रक्ताक्षरा, "a female chorister of heaven," a Kinnari.

सन्ततगीतसङ्गीतसङ्गताङ्गनासहस्रशृङ्गारहेलानिरर्गलानङ्ग-
 सङ्घर्षहर्षितश्च रागतृष्णीकतन्त्रस्तत्र रन्ध्रे-न्ध्रनाथेन जयसिंहेन
 सलिलतरणसाधनानीतेनानेकसंख्येनानीकेन द्रागागत्यागृ-
 ह्यत सकलचः । सा चानीयत चासचञ्चलाक्षी दयिता नः सह
 सखीजनेन कनकलेखा । तदहं दाहेनानङ्गदहनजनितेनान्त-
 रिताहारचिन्तश्चिन्तयन् दयितां गलितगात्रकान्तिरित्यतर्क्षे-
 यम् । गता सा कलिङ्गराजतनया जनिचा जनयित्र्या च
 सहाग्रिहस्तं । निरस्तधैर्यस्तां स राजा नियतं संजिघृक्षेत् ।
 तदसहा च सा सती गरसादिना सद्य सन्तिष्ठेत् । तस्याञ्च
 तादृशीं दशां गतायां जनस्यास्थानन्यजेन हन्येत शरीरधार-
 णासा का स्यान्नतिरिति । अचान्तरे-न्ध्रनगरादागच्छन्नयजः
 कश्चिदैक्ष्यत । तेन चेयं कथा कथिता । यथा किल जयसिं-
 हेनानेकनिकांरदत्तसङ्घर्षेण जिघांसितः सक्तेनः कनकलेखा-
 दर्शनैधितेन रागेणारक्ष्यत । सा च दारिका यक्षेण केनचिद-
 धिष्ठिता न तिष्ठत्यये नरान्तरस्यायस्यति च नरेन्द्रसार्धसङ्ग-
 हणेन तन्निराकरिष्यन् नरेन्द्रो न चास्तिसिद्धिरिति । तेन
 चाहं दर्शिताशः शङ्करनृत्तरङ्गदेशजातस्य जरत्सालस्य स्कन्ध-

¹ Third pers. sing. pot. mood desiderative of गृह्, "to take," with सम् prefixed. The initial of the radical is changed to च when the final is combined with the sign of the voice as च्.

² "Injury," "offence," अपकारः.

³ Pass. part. of the desiderative voice of हन्, "to kill," "intended to be put to death."

⁴ The Raja.

⁵ Narendra, in this place, means, "a sorcerer," "an exorciser."

रन्ध्रान्तर्जटाजालं निकृष्य तेन जटिलताद्गतः कन्याचीरसञ्च-
यान्तरितसकलगात्रः कांश्चिच्छिष्यानयेहीषं तांश्चनानाश्चर्य-
क्रियातिसंहिताज्जनादाकृष्टाच्चैलादित्यागाच्चित्यहृष्टानका-
र्षम् । अयासिषञ्च दिनैः कैश्चिदन्धनगरं तस्य नात्यासन्ने
सलिलराशिसदृशस्य कलहंसगणदलितनलिनदलसंहतिग-
लितकिञ्जल्कशकलशारस्य सारसश्रेणिशेखरस्य सरसस्तीरका-
नने कृतनिकेतनः स्थितः । शिष्यजनकथितचित्रचेष्टाकृष्टस-
कलनागरजनातिसन्धानदक्षः सन् दिशिदिशीत्यकीर्त्यं जनेन ।
य एष जरदरण्यस्थलीसरस्तीरे स्थण्डिलशायी यतिस्तस्य किल
सकलानि रहस्यानि सषडङ्गानि च छन्दांसि रसनाये सन्नि-
हितान्यन्यानि च शास्त्राणि येन यानि न ज्ञायन्ते स तेषां
तत्सकाशादर्थनिर्णयं करिष्यति । असत्येन नास्यास्यं संसृज्यते ।
सशरीरश्चैव दयाराशिः । एतत्सकाशादर्थग्रहेणाद्यचिरं चरि-
तार्था दीक्षा । तच्चरणरजः कणैः कैश्चन शिरसि कीर्णैरनेक-
स्यानेक आतङ्कश्चिरं चिकित्सकैरसंहार्यः संहतस्तदङ्घ्रिक्षाल-
नसलिलसेकैर्निष्कलकशिरसां नश्यन्ति क्षणेनैकेनाखिलनरे-
न्द्रयत्नलङ्घिनश्चण्डतारा यहा न तस्य शक्यं शक्तेरियत्ताज्ञानं ।
न चास्याहङ्कारकणिकेति । सा चेयं कथानेकजनास्यसञ्चा-

¹ First pers. sing. indef. præst. of ग्रह, "to take," the augment इ being made long.

² C. and E. have अतिसन्धित, which might be formed, although the more regular part. of स is हित, making अतिसंहित, "deceived," "cheated."

³ The Upanishads.

⁴ A curious coincidence of phraseology, "he has all the Vedas on the tip of his tongue."

रिणी तस्य कनकलेखाधिष्ठानधनदाज्ञाकरनिराक्रियातिसक्त-
चेतसः क्षत्रियस्याकर्षणायाशक्तः स चाहरहरागत्यादरेणाति-
गरीयसार्चयन्नर्थैश्च शिष्यान् संगृह्णन्बधिगतक्षणः कदाचित्
कांक्षितार्थसार्थसाधनाय जनैरयाचिष्ट । ध्यानधीरस्थानद-
र्शितज्ञानसन्निधिश्चैनं निरीक्ष्य निचाम्याकथयम् । तात स्थान
एष हि यत्नस्तस्य हि कन्यारत्नस्य सकलकल्याणलक्षणैकरा-
शेरधिगतिः । क्षीरसागररश्मालङ्कृतायाः गङ्गानदीसहस्रहा-
रयष्टिराजितायाः धराङ्गनाया एवासादनाय साधनं । न च
यक्षस्तदधिष्ठायी केनचिन्नेन्द्रेण तस्या लीलाञ्जितनीलनी-
रजदर्शनायाः दर्शनं सहते तदपि सद्यन्तां चीर्यहानि यैरहं
यतिष्वे-र्षस्यास्य साधनाय । तथादिष्टे च हृष्टे क्षितीशे गते
निशि निशि निर्जिशाकरार्द्धिषि निरन्धान्धकारकणनिकरनि-
र्गीर्णदशदिशि निद्रानिगलितनिखिलजनदृशि निर्गत्य जल-
तलनिलीनगाहनीयं नीरन्ध्रं कृच्छ्राच्छिद्रीकृतान्तरालं तदेकतः
सरस्तटं तीर्थासन्निकृष्टं केनचित् खननसाधनेनाकार्षम् ।
घनशिलेष्टकाच्छन्नच्छिद्राननं तप्तीरदेशं जनैरशङ्कनीयं निश्चित्य
दिनादिज्ञाननिर्णिक्तगात्रश्च नक्षत्रसन्तानहारयष्ट्ययययित-
रत्नं क्षणदान्धकारगन्धहस्तिदारणैककेसरिणं कनकशैलशृङ्ग-
रङ्गलास्यलीलानटं गगनसागरधनतरङ्गराजिलङ्घनैकनक्रं

1 "Having considered." The commentator has निचाय्य, हृष्टा, "having seen;" but as
एनं निरीक्ष्य, "having looked at him," immediately precedes, the "seeing" here meant is
that of reflexion. B. C. and D. have निश्चित्य; A. E. and the commentary निचाय्य.

कार्य्याकार्य्यसाक्षिणं सहस्राक्षिषं सहस्राक्षदिगङ्गनारक्तचन्द-
नाङ्गरागायितकिरणजालं रक्तनीरजाञ्जलिनाराध्य निजनि-
केतनं न्यभ्यशिष्यम् ॥

याते च दिनचयेःस्तगिरिशिखरैरिक्ततटसाधारणच्छाया-
तेजस्यचलराजकन्यकाकर्दधनायान्तरिक्षाख्येन शङ्करशरीरेण
संसृष्टायाः सन्ध्याङ्गनायाः रक्तचन्दनचर्चितैकस्तनकलशदर्श-
नीये दिनाधिनाथे स जनाधिनाथश्चागत्य जनस्यास्य धरणि-
न्यस्तचरणनखकिरणाच्छादितकिरीटः कृताञ्जलिरतिष्ठत् ।
आदिष्टश्च दिष्ट्या दृष्टेष्टसिद्धिरिहजगति हि न निरीहदेहिनं
श्रियः संश्रयन्ते । श्रेयांसि च सकलान्यनलसानां हस्ते नित्य-
सान्निध्यानि । यतस्ते साधीयसा सञ्चरितेनानाकलितकल-
ङ्केन चर्चितेनात्यादरचितेनाकृष्टचेतसा जनेनानेन सरस्तथा
संस्कृतं यथेह तेऽद्य सिद्धिः स्यात् । तदेतस्यां निशि गलदर्श्यायां
गाहनीयं । गाहनानन्तरञ्च सलिलतले सततगतीनन्तः सञ्चा-
रिणःसन्निगृह्य यथाशक्ति शय्या कार्य्या ततश्च तटस्वलितज-
लस्थगितजलजखण्डवलितदण्डकण्टकायदलितदेहराजहंस-
चासजर्जरसितसन्दत्तकर्णस्य जनस्य क्षणादाकर्णेनीयं जनि-
ष्यते जलसङ्घातस्य किञ्चिदारटितं शान्ते च तच्च सलिलरटिते
क्लिन्नगावःकिञ्चिदारक्तदृष्टिर्येनाकारेण निर्व्यास्यसि निचाय्य
तं निखिलजननेचानन्दकारिणं न स यक्षः शस्यत्ययतः स्थि-
तये स्थिरतरनिहितक्लेहशृङ्खलनिगडितं च कन्यकाद्वदयं क्षणे-

¹ "A sound," "a noise," रसितः शब्दः.

नैकेनासहनीयदर्शनान्तरायं स्यात् । अस्याश्च धराङ्गनाया
 नात्याहतनिराकृतारिचक्रचक्रं करतलगतं चिन्तनीयं न तत्र
 संशयः । तच्चेदिच्छस्यनेकशास्त्रज्ञानधीरधिषणैरधिकृतैरितरैश्च
 हितैषिणैराकलय्य जालिकशतमानाम्यान्तरं नागरशतै र्यथे-
 ष्टदृष्टान्तरालं सरः क्रियेत रक्षा च तीरात् चिंशद्दण्डान्तराले
 सैनिकजनेन सादरं रचनीया कस्तत्र तज्जानाति यच्छिदे-
 णारयश्चिकीर्षन्तीति । तप्तस्य हृदयहारिजातं तदधिकृतैश्च
 तत्रकृत्ये रन्ध्रदर्शनसहैरिच्छां च राज्ञः कन्यकातिरागजनितां
 नितान्तनिश्चलां निश्चित्यार्थ एष न निषिद्धः । तथास्थितश्च
 तदासादनदृढतराशयश्च स आख्यायत । राजन्नत्र ते जनान्ते
 चिरं स्थितं । न चैकत्र चिरस्थानं नः शस्तं । कृतकृत्यश्चेह न
 तिष्ठामि यस्य ते राष्ट्रे यासाद्यासादितं तस्य ते किञ्चिदना-
 चर्यं कार्यं गतिरार्यगर्हेति । तत्रैतच्चिरस्थानस्य कारणं
 तच्चाद्य सिद्धं । गच्छ गृहान् यथार्हजलेन हृद्यगन्धेन स्नातः
 सितस्रगङ्गरागः शक्तिसहशेन दानेनाराधितधरणिंतलतैतिल-
 गणस्तिलस्नेहसिक्तयध्यययथितचैलाञ्चलस्वराडकाग्निशिखा-

¹ Third pers. sing. 1st præter. passive voice of ख्या, "to speak," "he was told or thus spoken to."

² Taitala is said to have for one sense that of "a divinity," तैतिलौ देवकलङ्कौ ; whence धरणिंतलतैतिल is equivalent to भूदेव, "a Brahman," "a god on earth."

³ A. and C. have कार्तिकाग्निशिखा, "the flames of the fire of Kārttika,"—either the month, or of the divinity,—but in what sense is not explained. The other copies read as the text, and are intelligible: "The darkness of the night being dispelled by a thousand torches, (or lit.) by the thousand flames of fire from fragments of cloth fastened to the end of a stick which have been sprinkled with sesamum oil."

सहस्रयस्तनैशान्धकारराशिरागत्यार्थसिद्धये यतेषा इति । स
किल कृतज्ञतां दर्शयन्नसिद्धिरेषा सिद्धिर्यदसन्निधिरिहार्याणां
कष्टा चेयं निःसङ्गता या निरागसं दासजनं त्याजयति न च
निषेधनीया गरीयसां गिर इति छानाय गृहानयासीत् ।
अहञ्च निर्गत्य निर्जने निशीथे सरस्तीररन्ध्रनिलीनः सन्नी-
षच्छिद्रदत्तकर्णेः स्थितः स्थिते चार्द्धराधे कृतयथादिष्टक्रियः
स्थानस्थानरचितरक्षः स राजा जालिकजनानानीय निरा-
कृतान्तःशूल्यं शङ्काहीनः सरःसलिलं सलीलगतिरगाहत ।
गतश्च कीर्णकेशं संहतकर्णेनासिकं सरसस्तलं हास्तिनं नक्र-
लीलया नीरनिलीनया तं तथाशयानं कन्धरायां न्ययहीषम् ।
स्वरतरकालदण्डघट्टनातिचण्डैश्च करचरणघातैर्निर्हयदत्तनि-
यहः क्षणेनैकेनाजहात् स चेष्टां ततश्चाकृष्य तच्छरीरं तीर-
छिद्रे निधाय नीराब्जिरयासिषम् । सद्यः सङ्गतानां च सैन-
िकानां तदत्यचिंभीयताकारान्तरयहणं । गजस्कन्धगतः सित-
छ्वादिसकलराजचिह्नराजितश्चण्डतरदण्डिदण्डताडनचस्तजन-
दत्तान्तरया राजरथ्यया यातस्तां निशां नयनस्सनिरस्तनिद्रा-
रतिरनैषम् । नीते च जनस्याक्षिलक्षतां लाक्षारसदिग्धदि-
ग्गजशिरः सदृष्टे शक्रदिगङ्गनारत्नादर्श-कैचक्रे कृतकरणीयः

¹ Second pers. sing. pot. mood atm. pada of यह, "to make effort."

² "The depth of which was an elephant's stature," हास्तिनं हस्तिप्रमाणं. C. has हस्ति-
नक्रलोलया; and B. and D. probably intend the same, although they give erroneously
हस्तिनकुलोलया.

³ Third pers. sing. 1st præst. of a nominal verb, from चिच, "wonderful," "the change
of form caused the great wonder of the assembled troops."

किरणजालकरालरत्नराजिराजितराजाहोसनाध्यासी यथा
 सहशाचारदर्शिनः शङ्कायन्विताङ्गान् सन्निधिनिषादिनः सहा-
 यानगादिषम् दृश्यतां शक्तिरार्षी । यत्तस्य यन्नैरजेयस्येन्द्रि-
 याणां संस्कारेण नीरजसा नीरजसान्निध्यशालिनि सहर्षा-
 लिनि सरसि सरसिजदलसन्निकाशङ्कायस्याधिकतरदर्शनीय-
 स्याकारान्तरस्य सिद्धिरासीत् । अद्य सकलनास्तिकानां जायेत
 लज्जानतं शिरस्तदिदानीं चन्द्रशेखरनरकशासनसरसिजांस-
 नादीनां विदशेशानां स्थानान्यादररचितनृत्तगीताराधनानि
 क्रियन्तां ह्रियन्ताञ्च गृहादितः क्लेशनिरसनसहान्यर्थिसार्थै-
 र्धनानीति । आश्चर्य्यसातिरेकदृष्टदृष्ट्यस्ते जय जगदीश स्व-
 तेजसातिशय्य दशदिशः स्थगयन्निजेन यशसादिराजयशांसि ।
 इत्यसकृदाशस्याचरन् यथादिष्टाः क्रियाः स चाहं दयितायाः
 सखीं हृदयस्थानीयां शशाङ्कसेनां कन्यकां कदाचित् कार्म्या-
 न्तरागतां रहस्याचक्षिषि । कश्चिदयं जनः कदाचिदासीद्दृष्ट-
 इति । अथ सा हर्षकाष्ठाङ्गतेन हृदयेनेषदालस्य दशनदीधि-
 तिलतां लीलालसं लासयन्ती ललिताञ्चितकरशाखानरि-
 तदन्तच्छदकिसलया हर्षजलक्लेदजर्जरनिरञ्जनेक्षणा रचिता-
 झिलिर्नितरां जाने यदि न स्यादैन्द्रजालिकस्य जालं किञ्चि-

¹ The Nāstikas, in Brahmanical phraseology, are Buddhists and Jains; both are probably intended.

² A rather singular enumeration of objects of veneration, Śiva, Yama, and Brahmā; but the orthodox divinities seem to have been neglected by the Raja just murdered, alluding no doubt to struggles between the parties, which we have reason to suppose were not unfrequent about this period.

³ Third pers. plur. imp. passive voice of हृ, "to take."

देतादृशं । कथञ्चैतत्कथयेति स्नेहनिर्वन्धनं शनैरगादीत् ।
 अहञ्चास्यै कार्त्स्न्येनाख्याय तदाननसङ्क्रान्तेन सन्देशेन सञ्ज-
 नय्य सहचर्यानिरतिशयं हृदयाह्लादं । ततश्चैतया दयितया
 निर्गलीकृतातिसक्तकलिङ्गनाथन्यायदत्तया सङ्गत्यान्धक-
 लिङ्गराज्यं कलिङ्गनाथे न्यासम् । तस्यास्यारिणा लिलङ्घ-
 यिषितस्याङ्गराजस्य साहय्यकायालघीयसा साधनेनागत्याच
 ते सखिजनसङ्गतस्य यादृच्छिकदर्शनानन्दराशिलङ्घितचेता
 जात इति तस्य तत् कौशलं स्मितज्योत्स्नाभिषिक्तदन्तद्वयः
 सह मुहुरिभिनन्द्य चिबमिदं महामुनेर्वृत्तमथैव खलु फलि-
 तमतिकष्टं तपस्तिष्ठतु तावन्नर्महर्षप्रकर्षस्पृशोः प्रज्ञासत्त्वयो-
 र्दृष्टमिहस्वरूपमित्यभिधाय पुनरवतरतु भवानिति बहुश्रुते
 विश्रुते विकचराजीवसदृशं दृशं चिक्षेप देवो राजवाहनः
 सोऽप्याचक्षे ॥

इति श्री दण्डिना विरचिते दशकुमारचरिते मन्त्रगुप्तचरितं
 नाम सप्तम उच्छ्वासः

विश्रुतचरितं नामाष्टम उच्छ्वासः

देव मयापि परिश्रमता विन्ध्याटव्यां कोऽपि कुमारः क्षुधा
 तृषा च क्षिश्यन्नक्लेशार्हः क्वचित्कूपाभ्याशेऽष्टवर्षदेशीयो दृष्टः
 स च चासगजदमवदत् । महाभाग क्षिष्टस्य मे क्रियतामार्थं

साहाय्यकं । अस्य हि मे प्राणापहारिणीं पिपासां प्रतिकर्तुमु-
दकमुदञ्चन्निह कूपे कोऽपि निष्कलः ममैकशरणभूतः पतितः
तमलमस्मि नाहमुद्धर्तुमिति । अथाहमभ्येत्य व्रतत्या कया-
पि बद्धमुत्तार्य तच्च बालं वंशनालीमुखोद्धृताभिरग्निः फलैश्च
पञ्चवैः शरक्षेपोच्छ्रितस्य लिकुचंवृक्षस्य शिखरात्पाषाण-
पातितैः प्रत्यानीतप्राणवृत्तिमापद्य तस्तलनिषस्यस्तं जरन्त-
मब्रवम् । तात क एष बालः को वा भवान् कथञ्चेयमाप-
दापन्नेति । सोऽश्रुगद्गदमगदत् श्रूयतां महाभाग ॥

विदर्भो नाम जनपदस्तस्मिन् भोजवंशभूषणमंशावतार इव
धर्मस्यातिसत्त्वः सत्यवादी वदान्यो विनीतो विनेता प्रजानां
रञ्जितभृत्यः कीर्त्तिमानुदयो मूर्तिबुद्धिभ्यामुत्थानशीलः शा-
स्त्रप्रमाणकः शक्यभयकल्यारम्भी सम्भावयिता बुद्धान् प्रभा-
वयिता सेवकानुज्ञावयिता बन्धून् न्यग्भावयिता शत्रून् सन्ध-
इप्रलापेष्वदत्तकर्णः कदाचिदप्यवितृष्णो गुणेष्वतिर्नदीणः
कलासु नेदिष्ठो धर्मार्थसंहितासु स्वल्पेऽपि सुकृते सुतरां
प्रत्युपकर्त्ता प्रत्यवेक्षिता कोशवाहनयोर्यत्नेन परीक्षिता सर्वो-
ध्यक्षाणामुत्साहयिता कृतकर्मणामनुरूपैर्दानमानैः सद्यः
प्रतिकर्त्ता दैवमानुषीणामापदां बाहुण्योपयोगनिपुणो मनु-

¹ In this place निष्कल means, "an old man."

² "A fruit-bearing tree," Artocarpus lacucha.

³ "Of the race of Bhoja." One would infer from this that the work, or at least this chapter, was composed subsequent to Bhoja's death, unless the introduction of his name were meant as a compliment to the Raja.

⁴ "Possessed of manly vigour or spirit," उत्थानः पौरुषे.

⁵ "Skilful."

मार्गेण प्रणेता चातुर्वर्ण्यस्य पुण्यश्लोकः पुण्यवर्मा नामा-
सीत् । स पुण्यैः कर्मभिः प्राण्य पुरुषायुषं पुनरपुण्येन
प्रजानामगण्यतामरेषु । तदनन्तरमनन्तवर्मा नाम तदायति-
रवनिमध्यतिष्ठत् । स सर्वगुणैः समृद्धोऽपि दैवाद्दण्डनीत्याम्
नात्याहतोऽभूत् तमेकदा रहसि वसुरक्षितो नाम मन्त्रिवृद्धः
पितुरस्य बहुमतः प्रगल्भवागभाषत । तात सर्वैवात्मसम्प-
दभिजनात् प्रभृत्यन्यूनैवावभवति लक्ष्यते बुद्धिश्च निसर्गपद्मी
कलासु नृत्तगीतादिषु चित्रेषु च काव्यविस्तरेषु प्राप्नोति विस्तारं
तवेतरेभ्यः प्रतिविशिष्यते । तथाप्यसावप्रतिपद्यात्मसंस्कारम-
र्थशास्त्रेष्वनग्निशोधितेव हेमजातिर्नातिभाति बुद्धिः । बुद्धि-
हीनो हि भूभृत्युच्छितोऽपि परैरप्यारुह्यमाणमात्मानं न
चेतयते न च शक्तः साध्यं साधनं वा विभज्य वर्तितुम् ।
अथवा वृत्तश्च कर्मसु प्रतिहन्यमानः स्वैः परैश्च परिभूयते ।
न चावज्ञातस्याज्ञा प्रभवति प्रजानां योगक्षेमाराधनाय ।
अतिक्रान्तशासनाश्च प्रजा यत्किञ्चनवादिन्यो यथाकथञ्चिद्व-
र्त्तिन्यः सर्वेः स्थितीः सङ्किरेयुः निर्मेर्यादश्च लोको लोकादि-
तोऽमुतश्च स्वामिनमात्मानञ्च भ्रंशयेत् । आगमदीपदृष्टेन
खल्वध्वना मुखेन वर्त्तते लोकयात्रा । दिव्यं हि चक्षुर्भूतभव-
न्नविषयसुखवहितविप्रकृष्टादिषु च विषयेषु शास्त्रं नामाप्र-

1 "Of virtuous reputation," यज्ञसि श्लोकः. It is hence a denominative also of king Nala.

2 Indeclinable part. pass. "having lived."

3 Third pers. sing., 1st præst. pass. voice, "he was enumerated among the immortals."

4 "Naturally inclined or addicted to," from पट्, "a road," निसर्गपट्, "that which follows nature."

तिहतवृत्तिस्तेन हीनः सतोरथायतविशालयोर्लोचनयोरन्ध
 एव जन्तुरर्थदर्शनेष्वसामर्थ्यात् । अतो विहाय वास्यविद्या-
 स्वभिषङ्गमागमयस्व दण्डनीतिं कुलविद्यां तदर्थानुष्ठानेन
 चावर्जितशक्तिसिद्धिरस्वलितशासनः शाधि चिरमुदधिमेख-
 लामुर्वीमिति । एतदाकार्यं स्थान एव गुरुभिरनुशिष्टं तथा
 क्रियत इत्यन्तःपुरमविशत् । ताञ्च वार्त्तां पार्थिवेन प्रमदा-
 सन्निधौ प्रसङ्गेनोदीरितामुपनिशम्य समीपोपविष्टः चित्ता-
 नुवृत्तिकुशलः प्रसादविस्तो गीतनृत्तवादिवादिष्ववाह्यो वास्य-
 नारीपरायणः पदुरयन्वितमुखो बहुभङ्गिविशारदः परमर्मा-
 न्वेषणपरः परिहासयिता परिवादरुचिः पैशुन्यपण्डितः सचि-
 वमण्डलादप्युत्कोचहारी सकलदुर्नयोपाध्यायः कामतन्त्रकर्ण-
 धारः कुमारसेवको विहारभद्रो नाम स्मितपूर्वै व्यज्ञापयत् ।
 देव देवानुग्रहेण यदि कश्चिन्नाजनं भवति विभूतेस्तमकस्मा-
 दुच्चावचैरुपप्रलोभनैः कदर्थयन्तः स्वार्थं साधयन्ति धूर्त्ताः ।
 तथाहि । केचित्प्रेत्य किल लभ्यैरभ्युदयातिशयैराशामुत्पाद्य
 मुराडयित्वा शिरो बध्वा दर्भरज्जुभिरजिनेनाच्छाद्य नवनीतेनो-
 पलिप्यानशनञ्चशाययित्वा सर्वस्वं स्वीकरिष्यन्ति तेभ्योऽपि
 घोरतराः पाषण्डिनः पुत्रदारशरीरजीवितान्यपि मोचयन्ति ।
 यदि कश्चित्पदुजांतीयो नास्यै मृगतृष्णिकायै हस्तगतं त्यक्तुमि-

¹ Second pers. sing. imp. of ज्ञास, "to instruct," "to govern."

² "Equivoque," "double-entendre;" it also implies "irony," or "any covert or crooked speech."

³ "Like a sensible or clever person." जानीयर्, affix, implying "resemblance or sort."

छेत् तमन्ये परिवार्याहुः । एकामपि काकिणीं कार्पापणल-
क्षमापादयेम शस्त्राहते सर्वशत्रून् घातयेम एकशरीरमात्रमपि
मर्त्यं चक्रवर्त्तिनं विदधीमहि यद्यस्मद्द्रष्टेन मार्गेण चर्येत
इति । स पुनरिमान् प्रत्याह । कोऽसौ मार्ग इति । पुनरिमे
ब्रुवते । ननु चतस्रो राजविद्यास्त्रयीवार्त्तान्वीक्षिकीदण्डनी-
तिरिति तासु तिस्रस्त्रयीवार्त्तान्वीक्षक्यो महत्यो मन्दफलाश्च
तास्तावदासंतां । अधीष्व तावद्दण्डनीतिमियमिदानीमाचा-
र्यविष्णुगुप्तेन मौम्यार्ये षड्भिः श्लोकसहस्रैः संक्षिप्ता सैवेय-
मधीत्य सम्यगनुष्ठीयमाणा यथोक्तकर्मक्षमेति स तथेत्यधीते
शृणोति च तथैव जरां गच्छति । तच्च किल शास्त्रं शास्त्रा-
नरानुबन्धि सर्वमेव वाङ्मयमविदित्वा न तत्ततोऽधिगंस्यते ।
भवतु कालेन बहुनाल्पेन वा तदर्थाधिगतिः । अधिगतशा-
स्त्रेण चादावेव पुत्रदारमपि न विश्वास्यं । आत्मकुक्षेरपि कृते
तदुल्लैरियन्निरियानोदनः सम्पद्यत इत्यतश्चौदनस्य पाकायै-

¹ "He can convert a cowrie—the shell used as coin—into a hundred thousand *kārshāpañās*, measures of gold." "These are the alchemists, so they profess to multiply money indefinitely, to kill without weapons," i.e. by charms, and to secure imperial power.

² First pers. plur. pot. mood atm. pada of *धा*, "to hold," third conj. with *वि* prefixed, "to form," "to regulate."

³ The four sciences of Princes are "the three vedas," the *Purāṇas* (*Vārtā*), Logic, and Policy.

⁴ Third pers. plur. imper. atm. pada of *आस*, "to sit," 2d conj. "let them be," "let them be neglected."

⁵ *Vishāṅgu* is the same as *Chānakya*, the preceptor of *Maurya*, or of *Chandragupta* of the *Maurya* dynasty. See the *Mudrā Rākhaṣa*: he is the reputed author of a work on *Niti*, which is here said to contain six thousand stanzas: at present fragments only are procurable.

तावदिन्धनं पर्याप्तमिति मानोन्मानपूर्वकं देयं । उत्थितेन
 राज्ञा क्षालिते मुखे मुष्टिमर्द्धमुष्टिं बाभ्यान्तरीकृत्य कृत्स्नमाय-
 व्ययजातमहः प्रथमेऽष्टमे भागे श्रोतव्यं । शृण्वत एवास्य
 द्विगुणमपहरन्ति तेऽध्यक्षधूर्त्ताश्चत्वारिंशतं चारुण्योपदिष्टा-
 नाहरणोपायान् सहस्राध्यात्मबुद्धौव ते विकल्पयितारः ।
 द्वितीयेऽन्योन्यं विवदमानानां प्रजानामाक्रोशैर्देष्टमानकर्णः
 कष्टञ्जीवति । तत्रापि प्राड्विवाकादयः स्वेच्छया जयपराजयौ
 विदधानाः पापेनाकीर्त्या च भर्त्सारमात्मनश्चार्थैर्योजयन्ति ।
 तृतीये ज्ञातुं भोक्तुञ्च लभते भुक्तस्य च यावदन्धः परिणाम-
 स्तावदस्य विषभयं न शाम्यत्येव भुक्त्या । चतुर्थे हिरण्यप्रतिय-
 हाय हस्तं प्रसारयन्नेवोत्तिष्ठति । पञ्चमे मन्त्रिचिन्तया महा-
 न्नामायासमनुभवति । तत्रापि मन्त्रिणो मध्यस्था इवान्योन्यं
 मिथःसम्भूय दोषगुणैर्दूतचारवाक्यानि शक्याशक्यतां देश-
 कालकार्यावस्थाञ्च स्वेच्छया विपरिवर्त्तयन्तः स्वपरमिष-
 मण्डलान्युपजीवन्ति वाह्याभ्यन्तराञ्चक्षकोपान् गूढमुत्पाद्य
 प्रकाशं प्रशमयन्त स्वस्वामिनमवशमवगृह्णन्ति । षष्ठे स्वैर-
 विहारो मन्त्रो वा सेव्यः सोऽस्यैतावान् स्वैरविहारकालो यस्य
 तिस्रस्त्रिपादोत्तरनाडिका । सप्तमे च तुरङ्गबलप्रत्यवेक्षण-

¹ Here follows a satirical description of the appropriation of the royal day and night, divided each into eight portions. A more grave account of them is to be found in the books of law, as the Mitakshara. See also Vikramorvasi, Act 2. Scene 1.

² A Nádiká is twenty-four minutes. The whole time that the prince has to amuse himself in, if he chuses, is three Nádikás and three quarters, or, in English time, an hour and a half.

प्रयासः । अष्टमे-स्य सेनापतिसखस्य विक्रमचिन्ताक्लेशः ।
 पुनरुपास्यैव सन्ध्यां प्रथमे रात्रिविभागे गूढपुरुषा द्रष्टव्यास्त-
 न्मुखेन चातिनृशंसाः शस्त्राग्निरसंप्रणिधयो-नुष्ठेयाः । द्वि-
 तीये भोजनानन्तरं श्रोत्रिय इव स्वाध्यायमारभते । तृतीये
 तूर्थघोषेण संविष्टश्चतुर्थपञ्चमौ शयीत किल कथमिवा-
 स्याजस्रचिन्तायाः सविह्वलमनसो वराकस्य निद्रासुखमुपन-
 मेत् । पुनः षष्ठे शास्त्रचिन्ताकार्यचिन्तारम्भः सप्तमे तु मन्त्र-
 ग्रहो दूतादिप्रेषणानि च दूताश्च नामोभयत्रप्रियास्थानल-
 ब्धानर्थान् वीतशुल्कबाधवर्त्मनि बणिज्यया वर्द्धयन्तः कार्य-
 मविद्यमानमपि लेशेनोत्पाद्यानवरतं भ्रमन्ति । अष्टमे पुरो-
 हितादयो-भ्येत्येनमाहुः । अद्य दृष्टो दुःस्वप्नो दुःस्थिता यहाः
 शकुनानि चाशुभानि शान्तयः क्रियन्तां सर्वमस्तु सौवर्णेमेव
 होमसाधनं । एवंसति कर्म गुणवद् भवति ब्रह्मकल्या इमे
 बाह्यणाः कृतमेभिः स्वस्त्ययनं कल्याणतरं भवति ते चामी
 कष्टदारिद्र्या बहूपत्या यज्जानो वीर्यवन्तश्च अद्याप्यप्राप्तप्र-
 तियहा दक्षजैभ्यः स्वर्ग्यमायुष्यमरिष्टनाशनञ्च भवतीति ।
 बहु बहु दापयित्वा तन्मुखेन स्वयमुपांशु भक्षयन्ति । तदे-
 वमहर्निशमविहितसुखलेशमायासबहुलमविरलकदर्शनञ्च
 नयतो नयज्ञस्यास्ताञ्चक्रवर्तिता स्वमण्डलमात्रमपि दुरा-

¹ In the eighth watch the Raja is to hold a military council.

² "Poison."

³ In the third watch of the night, after being serenaded with musical instruments, the Raja may retire to rest, and sleep for the next two watches.

⁴ Third pers. sing. imp. of आस, "to sit," "to remain." आस्ताञ्चक्रवर्तिता, "royalty may be or is."

रक्ष्यम्भवेत् । शास्त्रज्ञसमाज्ञातो हि यहदाति यन्मानयति यन्प्रियम्भवीति तत्सर्वमतिसन्धातुमित्यविश्वासो-विश्वास्यता हि जन्मभूमिरलक्ष्म्या यावता च नयेन विना लोकायाचा स लोकत एव सिद्धः न तत्र शास्त्रेणार्थः । स्तनन्धयो-पि हि तैस्तैरुपायैः स्तनपानं जनन्या लिप्सते । तदपास्यातियन्त्रणामनुभूयन्तां यथेष्टमिन्द्रियसुखानि । ये-प्युपदिशन्ति । एवमिन्द्रियाणि जेतव्यानि । एवमरिषड्वर्गस्त्याज्यः सामादिरुपापवर्गः स्वेषु परेषु चाजस्रं प्रयोज्यः । सन्धिवियहचिन्तयैव नेयः कालः स्वल्पो-पि सुखावकाशो न देय इति । तैरप्येभिर्मन्त्रिवकैर्युष्मतश्चौर्यार्जितं धनं दासीगृहेष्वेव भुज्यते । के चैते वराका ये-पि मतिकर्कशस्तन्त्रकारा शुक्राङ्गिरसविशालाक्षबाहुदन्तिपुत्रपराशरप्रभृतयस्तैः किमरिषड्वर्गो जितः । कृतं वा तैः शास्त्रानुष्ठानं तैरपि हि प्रारब्धेषु कार्येषु दृष्टे सिद्धसिद्धी । पठन्तश्चापठद्भिरतिसन्धीयमाना बहवः । नन्विदमुपपन्नं देवस्य यदुत सर्वलोकवन्द्या जातिरयातयामं वयो दर्शनीयं वपुरपरिमाणा विभूतिस्तत्सर्वं सर्वविश्वासहेतुना सुखोप-

¹ B. and D. read नयेन विना न याति लोकायाचा; C. has समयेन विना लोकायाचा. The reading of the text is sufficient: "As long as the course of the world (proceeds) without policy, the object (of government) seems to be accomplished through the world (by ordinary means, or of its own nature, or spontaneously) not by the Śāstras."

² The class of six "moral" foes comprises desire, wrath, covetousness, folly, inebriety, and malignity.

³ Sukra is the teacher of the Asuras; Angiras of the Brahmins; Parásara is also a well-known teacher: the other two seem put down at random; Visáláksha being either Śiva or Garuda, and Báhudanti putra being Jayadatta the son of Indra.

भोगप्रतिबन्धिना बहुमार्गविकल्पनात्सर्वकार्येष्वमुक्तसंशयेन
तन्नावायेनैव मा कृथा मा कृथा वृथा सन्ति हि ते दन्तिनां
दशसहस्राणि हयानां लक्षत्रयमनन्तपादातमपि पूर्णान्येव
हेमरत्नैः कोषगृहाणि सर्वैष्यजीवलोक समयमपि युगसहस्रं
भुञ्जानो न ते कोष्ठागाराणि रेचयिष्यन्ति । किमिदमपर्याप्तं
यदन्यार्ज्जनायासः प्रस्तूयते जीवितं हि नाम जन्मवतां चतुः-
पञ्चान्यहानि तथापि भोगयोग्यमल्पाल्पं वयःस्वरुडमपरिड-
ताः पुनरर्ज्जयन्त एव ध्वंसन्ते नार्ज्जितस्य वस्तुनो लवमप्या-
स्वादयितुमीहन्ते । किञ्चहुना राज्यभारं भारस्वमेष्वन्तरङ्गभूतेषु
भक्तिमत्सु समर्प्याप्सरसः प्रतिरूपाभिरन्तःपुरिकाभीरममा-
णो गीतसङ्गीतपानगोष्ठीश्च यथर्क्षु बध्नन् यथार्थं कुरु शरी-
रलाभमिति पञ्चाङ्गीस्पृष्टभूमिरञ्जलिचुक्षितचूडश्चिरमशेत ।
प्राहसीश्च प्रीतिफुल्ललोचनोन्तःपुरप्रमदाजनः जननाथश्च
सस्मितमुस्मिष्ठबन्धु हितोपदेशाङ्गुरवो भवन्त किमिति गुरुत्व-
विपरीतमनुष्ठितमिति तमुत्थाप्य क्रीडानिर्भरमतिष्ठत् ॥

अथैतेषु दिनेषु भूयो भूयः प्रस्तुतेऽर्थे प्रेर्यमाणो मन्त्रिवृद्धेन
वचसाभ्युपेत्य मनसैवाचिन्तज्ञ इत्यवज्ञातवान् । अथैवं मन्त्रि-
णो मनस्यभूत् । अहो मे मोहाबालिश्यमनुचितेऽर्थे चोदय-

¹ "From anxious care of the kingdom," or "fear of enemies," चापापस्वरिषिन्नं.

² Second pers. sing. indef. præter. of कृ, "to do;" used imperatively with मा, and there-
fore rejecting the augment.

³ Third pers. plur. indef. future of the causal of रिष, "to be empty," "will not
exhaust or cause to be empty."

अक्षिगतो-हमस्य हास्यो जातःस्पष्टमस्य चेष्टा नामायथापूर्वं
 तथा हि न मां क्षिग्धं पश्यति न स्मितपूर्वं भाषते न रहस्यानि
 विवृणोति न हस्ते स्पृशति न व्यवसनेष्वनुकम्पते नोत्सवे-
 ष्वनुगृह्णाति न विलोभनवस्तूनि प्रेषयति न मात्सुकृतानि
 प्रगणयति न मे गृहवार्त्ता पृच्छति न मत्पक्षान् प्रत्यवेक्षते न
 मामासन्नकार्येष्वभ्यन्तरीकरोति न मामन्तःपुरं प्रवेशयति ।
 अपि च मामनर्हेषु कर्मसु नियुक्ते मदासनमन्यैरवदृभ्यामा-
 नमनुजानाति मञ्चैरिषु विश्रम्भं दर्शयति मदुक्तस्योत्तरं न
 ददाति मत्समानदोषान्विगर्हयति मर्मणि मामुपहसति स्व-
 मतमपि मया वर्ण्यमानं प्रत्यवक्षिपति महार्हाणि वस्तूनि
 मत्प्रहितानि नाभिनन्दति नयज्ञानां स्खलितानि मत्समक्षं
 मूर्खैरुद्धोषयति । सत्यमाह चाणक्यः । चित्तज्ञानानुवर्त्तिनो
 नर्था अपि प्रिया स्युः दक्षिणा अपि तन्नाववहिः कृता
 द्वेष्टा भवेयुरिति । तथापि का गतिरविनीतो-पि न परित्याज्यः
 पितृपैतामहैरस्मादृशैर्यमधिपतिरपरित्यजन्तो-पि कमुपका-
 रमश्रूयमाणवाचः कुर्मः । सर्वथा नयज्ञस्य वसन्तभानोरश्म-
 केन्द्रस्य हस्ते राज्यमिदं पतितमपि नामापदो भाविन्यः प्रकृ-
 तिस्थमेनमापादयेयुः । अनर्थेषु सुलभस्थलीकेषु क्वचिद्रुपन्तो-

¹ "Disliked," "hateful." E. adds अर्थाधि, "like a petitioner," instead of अनुचित. It reads also अरुचित, "disagreeable."

² B. D. have अस्माकमुपसेवितमिदं राजकुलमीदृशं प्रायमधिपतिः, but it is not necessary. The sense without it, "This prince, although ungracious, is not to be abandoned by such as we are, descended from such progenitors."

पि शेषः सवृत्तमस्मै न रोचयेत् । भवतु भविता तावदनर्थः
स्तम्भितपिशुनजिह्वो यथाकथञ्चिदधृष्टपदस्तिष्ठेयमिति ॥

एवं गते मन्त्रिणि राजनि च कामवृत्ते चन्द्रपालितो ना-
माश्मकेन्द्रामात्यस्येन्द्रपालितस्य सूनुरस्सवृत्तः पितृनिर्वासितो
नाम भूत्वा बहुभिश्चारणैर्बह्वीभिरनल्पकौशलाभिः शिल्पका-
रिणीभिरनेकछन्नकिङ्करैश्च गूढपुरुषैः परिवृतोऽभ्येत्य विवि-
धाभिः क्रीडाभिर्विहारभद्रमात्मसादकरोत् । अमुना चैव
सङ्क्रमेण राजन्यास्पदमलभत । लब्धरन्ध्रश्च स यद्यश्नसनमारभते
तत्तथेत्यवर्णयत् । देव यथा मृगया ह्यौपकारिकी न तथान्यत् ।
अथ हि व्यायामोत्कर्षादापासूपकर्षा दीर्घाध्वलङ्घनक्षमो जङ्घा-
जवः कफापचयादारोग्यैकमूलमाशयाग्निदीप्तिमेदोपकर्षाद-
ङ्गानां स्थैर्यकार्कश्यातिलाघवादीनि शीतोष्णवातवर्षक्षुम्पि-
पासासहत्वं सत्वानामवस्थान्तरेषु चित्तचेष्टितज्ञानं हरिणग-
वलगवयादि बधेन शस्यलोपप्रतिक्रिया वृकव्याघ्रादिघातेन
स्थलपथशस्यशोधनं । शैलाटवीप्रदेशानां विविधकर्मक्ष-
मानामालोचनमाटविकवर्गविश्रम्भनमुत्साहशक्तिसन्धुक्षणेन
प्रत्यनीकचिन्तासनमिति बहुतमाः गुणाः । द्यूतेऽपि द्रव्यराशे-
स्तृणवत्यागादनुपमानमाशयौदार्यं जयपराजयानवस्थाना-
द्धर्षविषादयोरविधेयत्वं पौरुषैकनिमित्तस्यामर्षस्य वृद्धिरक्ष-
हस्तभूम्यादिगोचराणामत्यन्तदुरूपलक्ष्याणां कूटकर्मणामु-

¹ He vindicates the seven vices of princes ; viz. "women, gambling, hunting, drinking, violence in word or deed, and seizure of private property," not exactly in the same order.

² "The appetite," "the fire of the stomach."

पलक्षणादनन्तबुद्धिनैपुण्यं । एकविषयोपसंहाराच्चित्तस्था-
 तिचिचमैकाग्र्यमध्यवसायसहचरेषु साहसेष्वभिरतिरतिकर्क-
 शपुरुषप्रतिसंसर्गादनन्यधर्षणीयतामानावधारणमकृपणं च
 शरीरयापनमिति । उत्तमाङ्गनोपभोगेऽथर्थधर्मयोः सफली-
 करणं पुष्कलः पुरुषाभिमानः भावज्ञानकौशलमलोभक्लिष्ट-
 माचेष्टितमखिलासु कलासु वैचक्षण्यमलम्बोपलब्धिलब्धा-
 नुरक्षणरक्षितोपभोगभुक्तानुसन्धानरुष्टानुनयादिष्वजस्रमभ्यु-
 पायरचनया बुद्धिवाचोः पाटवमुत्कृष्टेष्टशरीरसंस्कारात् सुभ-
 गवेषतयालोकसम्भावनीयता परं सुहृत्प्रियत्वं गरीयसी परि-
 जनव्यपेक्षा स्मितपूर्वाभिभाषित्वमुद्रिक्तसत्वता दाक्षिण्यानु-
 वर्त्तनमपत्योत्पादनेनोभयलोकश्रेयस्करत्वमिति । पानेऽपि
 नानाविधरोगभङ्गपटीयसामासवानामासेवनात्स्पृहणीयवयो-
 ध्यवस्थापनमहङ्कारप्रकर्षादशेषदुःखतिरस्करणमङ्गजरागदीप-
 नादङ्गनोपभोगशक्तिसन्धुक्षणमपराधप्रमार्ज्जनात्मानशस्यो-
 न्मार्ज्जनमश्राव्यशंसिभिरनर्गलप्रलापैर्विश्वासोपवृंहणं मत्स-
 राननुबन्धादानन्दैकतानता शब्दादीनामिन्द्रियार्थेनां सात-
 त्येनानुभवः संविभागशीलतया सुहृद्वर्गसंवर्द्धणमनुपमान-
 मङ्गलावयमनुत्तराणि विलसितानि भयार्त्तिनिराकरणाच्च
 साङ्गामिकत्वमिति । वाक्पारुष्यं दण्डो दारुणो दुष्णानि
 चार्थानामेव यथावकाशमौपकारिकाणि न हि मुनिरिव
 नरपतिरुपशमरतिरभिभवितुमरिकुलमलमवलंबितुञ्च लो-
 कतन्त्रमिति । असावपि गुरुपदेशमिवात्यादरेण तस्य मत-

मन्ववर्त्तत । तच्छीलानुसारिण्यश्च प्रकृतयो विशृङ्खलमसेवन्त
 थ्यसनानि सर्वश्च समानदोषतया न कस्यचिच्छिद्रान्वेषणा-
 यायतिष्ठ समानभर्त्तृप्रकृतयस्तन्वाध्यक्षाः स्वानि कर्मफला-
 न्यभक्षयन् । ततः क्रमादायद्वाराणि व्यशीर्यन्त थ्यमुत्तानि
 विटविधेयतया विभो-हरहर्षवर्द्धन्त सामन्तपौरजानपदमु-
 ख्याश्च समानशीलतयोपारूढविश्रम्भेण राज्ञा सजानयः पा-
 नगोष्ठीष्वभ्यन्तरीकृताः स्वं स्वमाचारमत्याचरिषुः । तदङ्गना-
 सुचानेकापदेशपूर्वमपाचरन्नेन्द्रस्तदन्तः पुरेषु चामी भिन्नवृत्तेषु
 मन्दभासा बहुमुखैरवर्त्तन्त सर्वश्चकुलाङ्गनाजनः पांसुलजन-
 भङ्गिभाषणरतो भग्नचारिचयन्त्रणस्तृणायापि न गणयित्वा
 भर्त्तृन् धातृगणमन्त्रणान्यभृणोत् । तन्मूलाश्च कलहा साम-
 र्षाणामुद्भवन् । अहन्यन्त दुर्बला बलिभिः । अपहतानि
 धनवतां धनानि तस्करादिभिरपहतपरिभूतयः प्रहताश्च पात-
 कपथा हतबान्धवाः हतविष्ठा बधबन्धातुराश्च मुक्तकण्ठमा-
 क्रोशन्श्रुकण्ठ्यः प्रजाः दण्डश्चायथाग्रहितो भयक्रोधावजन-
 यत् । कृशकुटुम्बेषु लोभः पदमधस्त विमानिताश्च तेजस्विनो
 मानेनादस्यन्त । तेषु तेषु चाकृत्येषु प्रासरन् परोपजांषाः । तदा
 च मृगयुवेषता मृगबाहुल्यवर्णनेनाद्रिद्रोणीरनपसारमार्गाः
 शुष्कतृणवंशगुल्माः प्रवेश्यद्वारतो-ग्निविसर्गैर्ब्याघ्रादिबध्
 प्रोत्साद्य तन्मुखपातनैरिष्टकूपतृष्णोत्पातनेनातिदूरहारितानां

¹ The different members of the state.

² Tantra here implies "a kingdom."

³ One of its synonyms is, "a gallant," शाता जारे विषाहिरि, Ajayapála.

⁴ "Dissensions," उपजायो भेदः.

प्राणहारिभिः क्षुत्पिपासाभिर्वर्द्धनैस्तृणगुल्मगूढच्छन्नतटप्रदर-
पातहेतुभिर्विषममार्गप्रधावनैर्विषमुखीभिः क्षुरिकाभिश्चरण-
कण्टकोद्धरणैर्विष्वग्विसरविच्छिन्नानुयातृतयैकाकीकृतानां
यथेष्टघातनैर्मृगदेहापराङ्मैर्नामेषुमोक्षणैः सपणबन्धमधिरु-
ह्यादिशृङ्गाणि दुरधिरोहाण्यनन्यलक्ष्मैः प्रभंसनैराटविकृष्टघना
विपिनेषु विरलसैनिकानां प्रतिरोधनैरक्षघ्नतपक्षियुद्धयाषो-
त्सवादिसङ्कुलेषु बलवदनुप्रवेशनैरितरेषां हिंसोत्पादनैर्गूढो-
त्पादितव्यलीकेभ्योऽप्रियाणि प्रकाशं लब्धासाक्षिषु तद्विस्था-
प्याकीर्त्तिगुप्तिहेतुभिः पराक्रमैः परकलत्रेषु सुहृत्स्वेनाभियोज्य
जाराभर्त्तनुभयं वा प्रहृत्य तत्साहसोपन्यासयोग्यनारीहारिता-
नां सङ्केतेषु प्रागुपनीय पश्चादभिदुत्याकीर्त्तनीयैः प्रमापणैरुप-
प्रलोभ्य विलप्रवेशनेषु निधानखननेषु मन्त्रसाधनेषु च विघ्न-
व्याजसाधैर्ब्यापादनैर्मत्तगजाधिरोहणाय प्रेर्य प्रत्यवायनिर्व-
र्त्तनैर्ब्यालहस्तिनं कोपयित्वा लक्ष्मीकृतमुख्यमण्डलेष्वपक्रमणै-
र्दायाद्यर्थे विवदमानानुपांशु हत्वा प्रतिपक्षेष्वयशः पातनैः
सामन्तपुरजनपदेष्वयथावृत्तानप्रकाशमभिप्रहृत्य तद्वैरि नाम
घोषणैर्योग्याङ्गनाभिरहर्निशमभिरमय्य राजयक्ष्मोत्पादनैर्व-
स्त्राभरणमाल्याङ्गरागादिषु रसविधानकौशलैश्चिकित्सामुखे-
नामयवृंहणैरन्यैश्चाभ्युपायैरश्मकेन्द्रप्रयुक्तास्तीक्ष्णरसदादयः
प्रक्षपितप्रवीरमननवर्मकटकं जर्जरमकुर्वन् ॥

अथ वसन्तभानुर्भानुवर्म्माणं नाम वानवास्यां प्रोत्सा-

¹ Vānavāsi, a city in the south of India, the remains of which, in the Sunda district, were discovered by Colonel Colin Mackenzie. It is the Banavasi of Ptolemy.

ज्ञानन्तवर्मणा व्ययाहयत् । तत्परामृष्टराष्ट्रपर्यन्तज्ञानन्त-
वर्म्मा तमभियोक्तुं बलसमुत्थानमकरोत् । सर्वसामन्तेभ्य-
श्चाश्मकेन्द्रः प्रागुपेत्यास्य प्रियतरो-भूत् । अपरे-पि सामन्ताः
समगंसत । गत्वा चाभ्यर्णं नर्मदरोधसि न्यविशत् । तस्मिं-
श्चावसरे महासामन्तस्य कुन्तलपतेरवन्तिदेवस्यात्मनाटकीयां
क्ष्मातलोर्बेशीं नाम चन्द्रपालितादिभिरतिप्रशस्तनृत्तकौशल-
माह्वयानन्तवर्म्मा नृत्तमद्राक्षीदतिरक्तश्चभुक्तवानिमां वधूत्त-
मांमश्मकेन्द्रस्तु कुन्तलपतिमेकान्ते समभ्यधत् । प्रमत्त एष
राजा कलचाणि नः परामृशति कियत्यवज्ञा सोढव्या मम
शतमस्ति हस्तिनां पञ्चशतानि च ते तदावां सम्भूय मुरलेशं
वीरसेनमृचीकेशमेकवीरं कोङ्कणपतिं कुमारगुप्तं साशिक्य
नाथञ्च नागपालमुपजपावस्ते चावश्यमस्याविनयमसहमा-
ना अस्मत्पतेनैवोपवर्त्तेरन् । अयञ्च वानवास्यः प्रियं मे

¹ Third pers. sing. 1st præter. of the causal of ग्रह, "to take;" with वि prefixed, "to make war."

² Kuntala, a country in the south of India, usually placed to the south of the Tungabhadra river, but it must have extended formerly nearer to the Nerbudda.

³ The reading of B. All the other copies have मधुमत्तां, which may be correct.

⁴ With exception of Konkaṇa, or the Concan, the northern portion most probably, the names of the countries here specified are not identifiable with any modern appellations, nor have we anywhere else any clue to their position. Richika is probably the Rishika of the Purāṇas, and Śāsikya the country of the Śāsikas of the same. See Vishānu Purāṇa, 189, where the two terms occur as various readings. The Muralas have not been met with as far as I remember. We may safely infer from the context that these various tribes occupied the country between the Kuntalas and the Konkaṇas, or the Tungabhadra and the ghats on the south and west, and the Nerbudda on the north, spreading through the northern Mahratta country, the west of Hyderabad and Kandesh.

⁵ First pers. sing. dual imp. of जप्, "to speak inaudibly;" with उप prefixed, "to plot," as treason.

मिचममुनैनं दुर्विनीतमयतो व्यतिषक्तं पृष्ठतः प्राहरेम को-
षवाहनञ्च विभज्य गृह्णीम इति । हृष्टेन चामुनाभ्युपेते
विंशति वरांशुकानां पञ्चविंशति काञ्चनकुङ्कुमकञ्चलानां
प्राभृतीकृत्याप्रमुखेन तैः सामनैः सम्मन्य तानपि स्वमता-
वस्थापयत् । उत्तरेद्युस्तेषां सामन्तानां वानवास्यस्य चान-
न्तवर्म्मा नयद्वेषादामिषत्वमगमत् । वसन्तभानुश्च तत्कोषवा-
हनमवशीर्णमात्माधिष्ठितमेव कृत्वा यथाप्रयासं यथाबलञ्च
विभज्य गृह्णीत युष्मदनुज्ञया येन केनचिदंशेनाहं तुषामी-
ति शाठ्यात्सर्वानुवर्त्ती तेनैवामिषेण निमिषीकृतेनोत्पादि-
तकलहः सर्वसामन्तानध्वंसयत् तदीयञ्च सर्वस्वं स्वयमेवा-
यसत् । वानावास्यं केनचिदंशेनानुगृह्य प्रत्यावृत्य सर्वमनन्त-
वर्म्मराज्यमात्मसादकरोत् ॥

अस्मिंश्चान्तरे मन्त्रिवृद्धो वसुरक्षितः कैश्चिन्मीलैः सम्भूय
बालमेनं भास्करवर्म्माणमस्यैव ज्यायसीं भगिनीं त्रयोदश-
वर्षीं मञ्जुवादिनीमनयोश्च मातरं महादेवीं वसुन्धरामादाया-
पसर्पन्नापदोऽस्याभावितया दाहज्वरेण देहमजहात् । अस्माह-
शैर्मिचैस्तु नीत्वा माहिष्मतीं भर्तृवैमातुरायधाचे-मिचवर्म्मणे
सापत्या देवी दर्शिताभूत् । ताञ्चार्य्यामनार्य्योऽसावन्यथाभ्य-
मन्यत निर्भर्त्सितश्च तया सुतमियमखण्डचारिचा राज्याहं

¹ By the "blankets" are to be understood, the commentator says, Kashmir shawls. C. and E. have पलानां, as if they meant so many "palas," a certain weight of saffron and gold.

² "The condition of flesh." Anantavarmā, through neglect of policy, became the food or the prey of those princes, and of the king of Vanavāsi.

चिकीर्षति नैर्घृण्यात्तमेनं बालमजिघांसत् । इदं तु ज्ञात्वा
 देव्याहमाज्ञप्रस्तात नालीजङ्घ जीवतानेनार्भकेण यच्च क्वचि-
 दबधायजीवञ्जीवेयञ्चेदहमप्येनमनुसरिष्यामि ज्ञापय मां
 क्षेमप्रवृत्तः स्ववार्त्तामिति । अहं तु सङ्कुले कथञ्चिदेनं निर्गे-
 मय्य विन्ध्याटवीं व्यगाहिषि । परिचारदुःस्थितञ्चैनमाश्वास-
 यितुं घोषे क्वचिदहानि कानिचिद्विश्रमय्य तथापि राजपुरु-
 षसम्पातभीतो दूरमपसरम् । तत्रास्य दारुणपिपासापीडितस्य
 वारिदातुकामः कूपेऽस्मिन्नपभ्रश्यपतितस्त्वयैवमनुगृहीतस्त्व-
 मेवास्यातः शरणमेधि विशरणस्य राजसूनोरित्यञ्जलिमब-
 धात् । किमीयां जात्यास्य मातेन्यनुयुक्ते मयामुनोक्तं पाट-
 लीपुत्रस्य बणिजो वैश्रवणस्य दुहितरि सागरदत्तायां कोश-
 लेन्द्रात् कुसुमधन्वनोऽस्य माता जातेति यद्येवमेतन्मातुर्मे-
 न्पितुश्चैको मातामह इति सखेहं तमहं सस्वजे वृद्धेनोक्तं
 सिन्धुदत्तपुत्राणां कतमस्ते पितेति सुश्रुत इत्युक्तो सोऽन्यद्व्यथ ।
 अहं तु तं नयावलिभ्रमश्मकं नयेनैवोन्मूल्य बालमेनं पित्र्ये
 पदे प्रतिष्ठापयेयमिति प्रतिज्ञाय कथमस्यैनां क्षुधं क्षयेयमि-
 त्यचिन्तयम् । तावदापतितौ च कस्यापि व्याधस्य चीनिषू-
 नतीत्य द्वौ मृगौ स च व्याधस्तस्य हस्तादवशिष्टमिषुद्वयं कोद-

¹ Second pers. sing. imperative mood of अस्, "to be."

² All the MSS. agree in reading this किमीया, a very unusual derivative of किम्, although it may be formed with the technical aff. क्, like तदीय, &c. It must be the nominative, agreeing with माता, "what like is his mother by birth or caste," ज्ञात्वा, in the instrumental case.

राडञ्चाक्षिण्यावधिषम् । एकश्च सपचाकृतोऽन्यश्च निष्पचाकृ-
तोऽपतत् । तञ्चेकं मृगं दत्वा मृगयवेऽन्यस्यापलोमत्वचः
क्रोमापोह्य निःकुलाकृत्य विकृत्योर्वस्थियीवादि शूलाकृत्य
दावाङ्गारेषु तप्तेनामिषेण तयोरात्मनश्च क्षुधमत्यतांप्सम् ।
एतस्मिन्कर्मणि मत्सौष्टवेनातिदृष्टं किरातमस्मि पृष्टवान् ।
अयि जानासि माहिष्मतीवृत्तान्तमिति । असावाचष्ट तं च
व्याघ्रत्वचोदतीश्चविक्रीयाद्यैवागतः किं न जानासि प्रचराड-
वर्म्मा नाम चराडवर्म्मानुजोऽमिचवर्म्मदुहितरं मञ्जुवादिनीं
विलुप्सुरभ्येतीति तेनोत्सवोत्तरा पुरी । अथ कर्णे जीर्णमब्र-
वम् । धूर्त्तोऽमिचवर्म्मा दुहितरि सम्यक् प्रतिपत्त्या मातरं
विश्वास्य तन्मुखेन प्रत्याकृष्य बालकं जिघांसति । तत्प्रतिगत्य
कुशलमस्य मद्वाक्ताञ्च देख्ये रहो निवेद्य पुनः कुमारः शार्ङ्ग-
लभक्षित इति प्रकाशमाक्रोशः कार्य्यः स दुर्म्मतिरन्तः प्रीतो
वहिरदुःखं दर्शयन् देवीमनुनेष्यति । पुनस्तया तन्मुखेन स
वाच्यो यदपेक्षया तन्मतमत्यक्रमिषं सोऽपि बालः पापेन मे
परलोकमगात् । अथ तु त्वदादेशकारिरण्येवमहं स तथोक्तः

¹ One pierced the animal to the feathered part, the other passed quite through and left the feathers behind; hence one is said to be सपचाकृतः, and the other निष्पचाकृतः.

² First pers. sing. indef. præter. of तृप्, "to satisfy," which takes different forms. A. and E. have अत्रावेम्, but this must be an error, for it could only be derived from तृ, "to cross over," as analogous to कृ, "to make," सक्तावेम्; but तृ forms either अत्रारिषम् or अत्रीषि. B. D. have अत्रक्षिषम्, from तृक्ष, "to make thin or reduce," which is correct, although the application of the verb is somewhat strained. C., as if dissatisfied with both readings, substitutes अत्राक्षिषम्, "I threw off or removed," 1st præter. of क्षिप्, verb, 6th conjugation, with अत्र prefixed: the emendation is more violent than that adopted conjecturally in the text.

प्रीतिं प्रतिपद्याभिपत्स्यति । पुनरनेन वत्सनाभनाम्ना महा-
विषेण सन्नीय तोयं तच्च मालां मज्जयित्वा तया सवक्षसि
मुखे च हन्तव्यः स एवायमसिप्रहारः पापीयसस्तव भवतु
यद्यस्मि पतिव्रता पुनरनेनागदेन सङ्गमितेऽभसि तां मालां
मज्जयित्वा स्वदुहित्रे देया मृते तु तस्मिन्तस्यां च निर्वि-
कारायां सत्यां सतीत्येवैनां प्रकृतयोऽनुवर्त्तिष्यन्ते पुनः प्रच-
ण्डवर्मणे सन्देश्यमनाथकमिदं राज्यमनेनैव सह बालिकेयं
स्वीकार्येति तावदावां कापालिकवेषरुद्धौ देव्यैव दीयमान-
भिश्चौ पुराङ्गहिरूपश्मशानं वत्स्यावः पुनरार्यप्रायान् पौरवृ-
द्धानाभ्रांश्च मन्त्रिवृद्धानेकान्ते ब्रवीतु देवी स्वप्नेऽद्य मे देव्या
विन्ध्यवासिन्या कृतः प्रसादोऽद्यचतुर्थेऽहनि प्रचण्डवर्म्मा मरि-
ष्यति पञ्चमेऽहनि रेवातटवर्त्तिनि मङ्गवने परीक्ष्य वैजयन्तजनेषु
निर्गतेषु कपाटमुद्घाट्य वत्सुतेन सह कोऽपि द्विजकुमारो नि-
र्यास्यति स राज्यमिदमनुपाल्य बालं ते प्रतिष्ठापयिष्यति ।
स खलु बालो मया व्याघ्रीरूपया तिरस्कृत्य स्थापितः । सा
चेयं वत्सा मञ्जुवादिनी तस्य द्विजातिदारकस्य दारत्वेनैव क-
ल्पितेति तदेतदतिरहस्यं युष्मास्वेव गुप्तं तिष्ठतु यावदेतदु-
पपत्स्यत इति स साम्प्रतमतिप्रीतः प्रयातोऽर्थश्चायं यथाचि-
न्तितमनुष्ठितोऽभूत् । प्रतिदिशञ्च लोकवादः प्राप्त्यर्प्यत् । अहो
माहात्म्यं पतिव्रतानामसिप्रहार एव हि स मालाप्रहारस्त-
स्मिञ्जातो । न शक्यमुपधियुक्तमेतत्कर्मेति वक्तुं यतस्तदेव दत्तं
दाम दुहित्रे स्तनमण्डनमेव तस्यै जातं न मृत्युः । योऽस्याः
पतिव्रतायाः शासनमतिवर्त्तते स भस्मैव भवेदिति ॥

अथ महाव्रतिवेधेण माञ्च पुञ्च भिक्षायै प्रविष्टौ दृष्ट्वा-
 पश्रुतस्तनी प्रत्युत्थाय हर्षाकुलमब्रवीत् । भगवन्नयमञ्जलि-
 नाथोऽयं जनोऽनुगृह्यतामस्ति ममैकः स्वप्नः स किं सत्यो
 नवेति । मयोक्तं फलमस्याद्यैव द्रक्ष्यसीति । यद्येवं बहुभागधे-
 यमस्या वो दास्याः । स खल्वस्याः सानाथ्यशंसी स्वप्नः । मह-
 र्शनरागबद्धसाध्वसां मञ्जुवादिनीं प्रणम्य भूयः सा हृषगर्भे
 मब्रूत । तच्चेन्मिथ्या सोऽयं युष्मदीयो बालकपाली श्वो मया
 निरोद्धव्य इति मया सस्मितं मञ्जुवादिनीरागदीनदृष्टिलीढ-
 धैर्यैरौवमस्त्विति लब्धभैक्षो नालीजङ्गमाकार्यं निर्गम्य तत-
 च तज्जानुयान्तं शनैरपृच्छम् । क्वासावल्पायुः प्रथितः प्रचण्ड-
 वर्मेति सोऽब्रूत राज्यमिदं ममेत्यपास्तशङ्को राजास्थानमण्डप
 एव तिष्ठत्युपास्यमानः कुशीलवैरिति यद्येवमुद्याने तिष्ठेति
 तं जरन्तमादिश्य तत्प्राकारैकपार्श्वैकस्याञ्चिच्छून्यमठिकायां
 माचाः समवतार्य तद्रक्षणनियुक्तराजपुत्रः कृतकुशीलववे-
 षलीलः प्रचण्डवर्म्माणमेत्यन्वरञ्जयम् । अनुरञ्जितातपे तु
 समये जनसर्मानज्ञानोपयोगी संहृत्य नृत्यगीतनानारुदितादि
 हस्तचङ्क्रमणमूर्ध्वपादालानपादापीडवृश्चिकमकरलङ्घनादीनि

¹ The Mahāvratā is the same as the Kāpālīka, the assumption of a mendicant life, in professed imitation of Śiva, and receiving alms in a skull.

² "Having called."

³ "Clothes," माचाः परिच्छद इति वैजयन्ती.

⁴ B. D. have जनसमाजोपयोगीनि, intended to agree with कर्त्तव्यानि, actions or performances suited to the knowledge or taste of an assemblage of people; but it seems, preferably, to be an epithet of the narrator, "I, versed in the knowledge common to the people;" that is, in the various arts of gesticulation, tumbling, and posture-making subsequently named, the character of which may be inferred from the nomenclature.

मत्स्योद्वर्त्तनादीनि च करणानि पुनरादायासन्नवर्त्तिनां छुरि-
कास्ताभिरुपहितवर्ष्मा चिचदुःकराणि करणानि श्येनपातो-
त्क्रोशपातादीनि दर्शयन् विंशतिचापान्तरालावस्थितस्य
प्रचण्डवर्मणः छुरिकयैकया प्रत्युरसं ग्रहत्य जीवावर्षसहस्रं
वसन्तभानुरित्यभिगर्जन् मन्नाचमुत्कर्त्तुमुद्यतासेः कस्यापिचा-
रभटस्य पीवरांसबाहुशिखरमाक्रम्य तावतैव तं विचेतो
कुर्वन्नाकुलञ्च लोकमुच्चक्षुर्कुर्वन् द्विपुरुषोच्छ्रितं प्राकारमत्य-
लङ्घयन् अवभ्रुत्य चोपवने मदनुयातिनामेष पन्था दृश्यत
इति ब्रुवाण एव नालीजङ्घसमीकृतसैकतास्पृष्टपादन्यासया
तमालवीथ्या चानुप्राकारं प्राचा प्रतिप्रधावितः पुनरवाचो-
च्चितेष्टकचितत्वादलक्ष्यपातेन प्रदुत्य लङ्घितप्राकारवप्रस्तात-
वलयस्तस्यां शून्यमठिकायां तूर्णमेव प्रविश्य प्रतिविमुक्त-
पूर्ववेषःसहकुमारेण मत्कर्मतुमुलराजद्वारदुःखलब्धवर्त्मा
श्मशानोद्देशमभ्यगाम् । प्रागेव तस्मिन् दुर्गागृहे प्रतिमा-
धिष्ठान एव मया कृतं भग्नपार्श्वस्थैर्यस्थूलप्रस्तरस्थगितवा-
ह्यद्वारं विलं । अथ गलति मध्यरात्रे वर्षधरोपनीतमहार्हरत्न-
भूषणपट्टनिवसनौ तं विलमावां प्रविश्य तूष्णीमतिष्ठाव
देवी तु पूर्वेद्युरेव यथार्थमग्निसंस्कारं मालवाय दत्वा प्रचण्ड-
वर्मणे च तामवस्थामश्मकेन्द्रोपधिकृतामेव सन्दिश्योत्तरेद्यु
प्रत्युषस्येव पूर्वसङ्केतितपौरामात्यसामन्तवृद्धैः सहाभ्येत्य भग-
वतीमर्चयित्वा सर्वजनप्रत्यक्षं परीक्षितकुक्षिवैजन्यं तद्भवानं
विधाय दत्तदृष्टिः सह जनेन स्थित्वा पटीयांसं पटहश्चन्द्रम-
कारयत् । अणुतरं रन्ध्रप्रविष्टेन तेन नादेनाहं दत्तसङ्गः शि-

रसैवोत्क्षिप्य सप्रतिमं लोहपादपीठमंसलपुरुषप्रयत्नदुश्चल-
मुभयकरविधृतमेकपार्श्वमेकतो निवेश्य निरगमं निरगमयञ्च
कुमारं । अथ यथापूर्वमर्पयित्वा दुर्गामुद्घाटितकपाटः प्रत्य-
क्षीभूय प्रत्ययहृष्टदृष्टिस्पष्टरोमाञ्चमुद्यताञ्जलिरूढविस्मयञ्च
प्रणिपतन्तीः प्रकृतीरभ्यधाम् । इत्थं देवी विन्ध्यवासिनी
मन्मुखेन युष्मानाज्ञापयति मया सकृपया शार्ङ्गूलरूपेण तिर-
स्कृत्याद्य वो दत्तस्तमेनमद्यप्रभृति मत्पुत्रतयामन्दमातृपक्ष
इति परिगृह्णन्तु भवन्तोऽपि च दुर्घटकूटकोटिघटनापाटव
प्रकटशठ्यनिष्ठुराश्मकघटघटनात्मानं मां मन्यध्वमस्य रक्षि-
तारं रक्षानिर्वेशश्चास्य स्वसेयं सुभूरभ्यनुज्ञाता मह्यमार्य्यवेति ।
श्रुत्वैतदहो भाग्यवान् भोजवंशो यस्य त्वमार्यादत्तो नाथ
इत्यप्रीयन्त प्रकृतयः सा तु वाचामगोचरां हर्षावस्थामस्पृशन्मे
ञ्चञ्चूस्तदहरेव च यथावदयाहयम् मञ्जुवादिनीपाणिपल्लवं ।
प्रपन्नायाञ्च जामिन्यां सम्यगेव विलं प्रत्यपूरयम् । अलम्ब-
रन्ध्रश्च लोको नष्टमुष्टिचिन्तादिक्थनैरभ्युपायान्तरप्रयुक्तैर्दि-
व्यांशतामेव मम समर्थयमानो मदाज्ञां नात्यवर्त्तत । राज-
पुत्रस्यार्यापुत्र इति प्रभावहेतुः प्रसिद्धिरासीत् । तञ्च गुणव-
त्यहमि भद्राकृतमुपनाय्य पुरोहितेन पाठयन्तीति राजकार्य्या-
ण्यप्यतिष्ठम् । अचिन्तयञ्च राज्यं नाम शक्तिचयायत्तं शक्तयश्च
मन्त्रप्रभावोत्साहाः परस्परानुगृहीताः कृत्येषु क्रमन्ते मन्त्रेण
हि विनिश्चयोऽर्थानां प्रभावेन प्रारम्भ उत्साहेन निर्वहणं ।

¹ "Hire," "recompense."

अतः पञ्चाङ्गमन्त्रमूलो द्विरूपप्रभावस्कन्धश्चतुर्गुणोत्साहं वि-
टपो द्विसप्ततिप्रकृतिपञ्चः षड्गुणकिसलयः शक्तिसिद्धिपुष्प
फलश्च नयवनस्पतिर्नेतुरूपकरोतु सचायमनेकाधिकरणत्वा-
दसहायेन दुरुपजीवो यस्त्वयमार्य्यकेतुर्नाम मिचवर्ममन्त्री
स कोशलाभिजनत्वात् कुमारमातृपक्षो मन्त्रिगुणैश्चयुक्तस्त-
न्मतिमवमत्यैव ध्वस्तो मिचवर्मा स चेक्षव्यः पेशलमित्यथ
नालीजङ्घं रहस्यशिक्षयम् । तात आर्य्यमार्य्यकेतुमेकान्ते
ब्रूहि को न्वेष मायापुरुषो य इमां राज्यलक्ष्मीमनुभवति
स चायमस्मद्बालो भुजङ्गेनामुना परिगृहीतः किमुप्रीर्य्येत
यस्येत वेति स यच्चदिष्यति तदस्मि बोध्य इति सोऽन्यदैवं
मामावेदयत् । मुहुरुपास्य प्राभृतैः प्रवर्त्य चिन्ताः कथाः
संवाह्य पाणिपादमतिविश्रम्भदक्ष्णं तमप्राक्षं तदुपदिष्टेन
नयेन सोऽप्येवमकथयत् । भद्र मैवं वादीरभिजनस्य शुद्धिदर्श-
नमसाधारणं बुद्धिनैपुण्यमतिमानुषं प्राणबलमपरिमाणमौ-
दार्य्यमत्याश्चर्य्यमस्त्रकौशलमनल्पं शिल्पज्ञानमनुयहार्द्रचेत-
स्तेजश्चाप्यपरिविषह्यमभ्यमिचीणमित्यस्मिन्नेव सन्निपातिता

¹ The five parts are, " friends, expedients, distinction of place and time, counteraction of evil, success."

² Abundance of wealth and abundance of population.

³ Exertion of mind, speech, body, and action.

⁴ The Prakritis are usually considered the constituent parts of a principality, as the prince, the minister, the people, the treasure, the army, &c. In the Amara Kosha eight only are enumerated, or occasionally nine; but in this place allusion is made to foreign princes, and their means of annoyance, as enumerated by Manu, 7. 157.

⁵ Six expedients of defence, peace, war, invasion, defence, sowing dissension (between allied enemies), alliance with a more powerful prince.

गुणाः येन्यचैकैकशोऽपि दुर्लभाः । द्विषतामेष चिरविल्वदुमः
 प्रह्वानां तु चन्दनतरुस्तमुद्धृत्य नीतिज्ञम्मन्यमश्मकमिमञ्च
 राजपुत्रमनेन पित्र्ये पदे प्रतिष्ठितमेव विद्धि नात्रसंशयः
 कार्य्य इति । तच्चापि श्रुत्वा भूयो भूयश्चोपधाभिर्विशोध्य तं मे
 मतिसहायमकरवम् । तत्सखञ्च सत्यशौचानमात्यान्विविध-
 व्यञ्जनांश्च गूढपुरुषानुदपादयम् । तेभ्यश्चोपलभ्य लुब्धसमृद्ध-
 मत्युत्तिक्तमविधेयप्रायञ्च प्रकृतिमण्डलमलुब्धतामभिव्यख्या-
 पयन् धार्मिकत्वमुज्जावयन् नास्तिकान् कदर्शयन् कण्टकान्
 विशोधयन्नभिषोपधीरुपगन् चातुर्वैर्यञ्च स्वधर्मकर्मसु
 स्थापयन्नभिसमाहरेयमर्थानर्थमूला हि दण्डविशिष्टकर्मर-
 म्भाः न चान्यदस्ति पापिष्ठं तच्च दीर्घत्यादित्याकलय्य योगा-
 नन्वतिष्ठम् ॥

इति श्री दण्डिना विरचिते दशकुमारचरिते विश्रुतचरितं
 नाम अष्टम उच्छ्वासः ॥

दशकुमारचरितं समाप्तमिति ॥

ERRATA.

PAGE. LINE.

1, 1, for पूर्वपीठिका	read पूर्वपीठिका
7, 16, .. वल्लभा	... वल्लभो
12, 10, .. कुतूहाकुल	... कुतूहलाकुल
17, 4, .. जनदक्षेभ	... जनदुक्षेभ
25, 9, .. भूसुरान्	... भूसुराद्
.. 18, .. =हमिर्द	... =हमिर्द
26, 1, .. गरास्य	... गरास्य
.. 14, .. सङ्के	... शङ्के
30, 13, .. स्थापयन्	... स्थापयन्
32, 7, .. प्रचलतया	... प्रचलतया
33, 2, .. निर्गमिष्यति	... निर्गमिष्यति
.. 13, .. निर्गमिष्यामी	... निर्गमिष्यामी
44, 12, .. माधुर्यं	... माधुर्यं
45, 11, .. नामधेयोहम्	... नामधेयो=हम्
57, 19, .. हुष्य	... हुष्य
58, 1, .. देवमप	... देवमुप
62, 12, .. देवकल्याणि	... देवकल्याणि
67, 8, delete मा	
70, 1, for प्रलोभ	... प्रलोभ
76, 6, .. वास्तं	... वास्तं
82, 10, .. धनमित्र	... धनमित्र
84, 9, .. रागमञ्जरि	... रागमञ्जरि
86, 16, .. भूयः	... भूयः

PAGE. LINE.

88, 6, for अचस्य	read अचस्य
.. 10, .. कन्यार्थानय	... कन्यार्थमित्य
.. 11, .. अग्नि	... अग्नि
89, 3, .. भेत्सनी	... भेत्सती
90, 3, .. असिधेत्व	... असिधेन्वा
92, 8, .. वन्दन	... वन्दन
98, 7, .. कषट्पिप	... कषट्पिप
99, 2, .. उन्नापयितुं	... उन्नापयितुं
102, 11, .. नहापतां	... नहापता
103, 1, .. भिरलभ	... भिरलभ
105, 14, .. कुरक्ष	... कुरुक्ष
152, 17, .. इवभ्य	... इवभ्यः
156, 2, .. मुरष	... मुष
158, 10, .. कस्मिंश्चित्	... कस्मिंश्चित्
164, 15, .. उल्लिखत	... उल्लिखित
172, 10, .. जनस्यास्य	... जनस्यास्य
173, 16, .. निष्कलक	... निष्कलक
178, 18, .. झलि	... झलि
179, 2, .. कात्सेन	... जात्सेन
182, 23, .. जानीयर्	... जातीयर्
183, 8, .. नौय्य	... नौय्य
187, 2, .. तन्नावायेन	... तन्नावायेन
195, 7, .. दूरमपसरम्	... दूरमपासरम्

LONDON :

—
**PRINTED BY WILLIAM WATTS,
Crown Court, Temple Bar.**

THE BORROWER WILL BE CHARGED
AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS
NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON
OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED
BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE
NOTICES DOES NOT EXEMPT THE
BORROWER FROM OVERDUE FEES.

Harvard College Widener Library
Cambridge, MA 02138 (617) 495-2413

